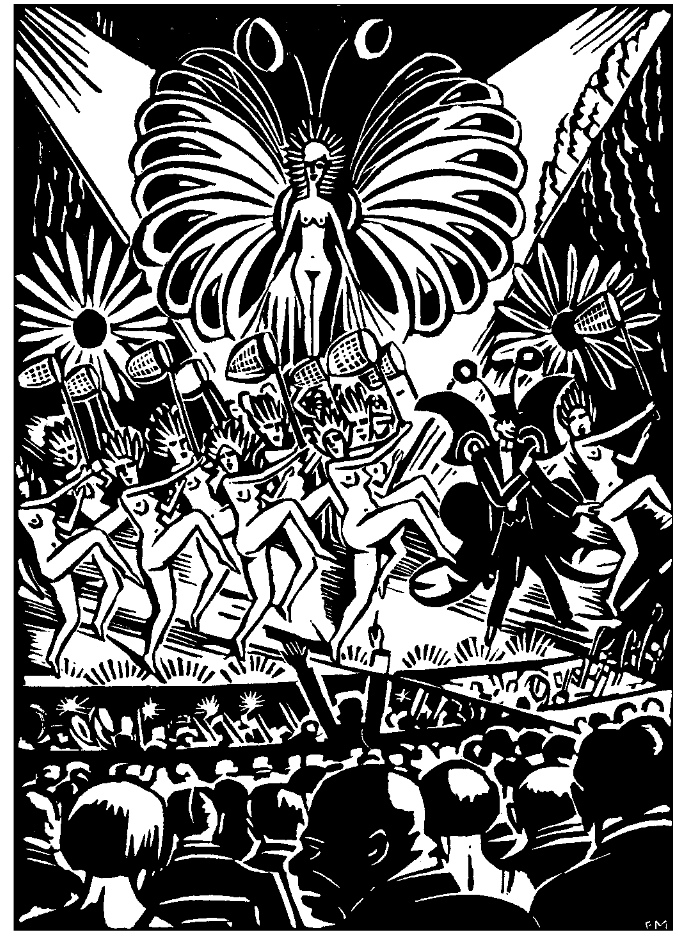

Prijs van dit nummer 7,50 euro

De AS 171 - *Brood & Spelen*

BROOD & SPELEN

DE AS 171

de AS

anarchistisch tijdschrift

38ste jaargang, nummer 171, najaar 2010.
De AS verschijnt in vier afleveringen per jaar en is een uitgave van
Stichting de AS, Moerkapelle.
ISSN-nummer 0920-3257.
Bestelling: door storting op rekeningnummer 4460315 ten name van de AS in Moerkapelle.
Jaarabonnement: 21,- euro; buiten Nederland 26,- euro.
Druk: BGS, Schiedam.
Opmaak: Atalanta, Utrecht.
Adreswijzigingen: per post of per e-mail (wimdelobel@planet.nl).
Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling. Zonder opzegging worden abonnementen verlengd.
Adres: postbus 43, 2750 AA Moerkapelle; wimdelobel@planet.nl
Redactie: André Bons, Boudewijn Chorus, Marius de Geus, Arie Hazekamp, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Jaap van der Laan, Peter Lanser, Wim de Lobel, André de Raaij, Hans Ramaer (eindredacteur), Martin Smit, Rymke Wiersma, Hanneke Willemse.
Verder werkten mee: Ton Lemaire, Weia Reinboud, Siebe Thissen, Dick de Winter.
Publicatie van een bijdrage impliceert niet dat daarin of daardoor redactionele standpunten worden weergegeven.
Internet: http://tijdschriftdeas.wordpress.com/
Bestellingen: wimdelobel@planet.nl

BROOD EN SPELEN

Redactioneel

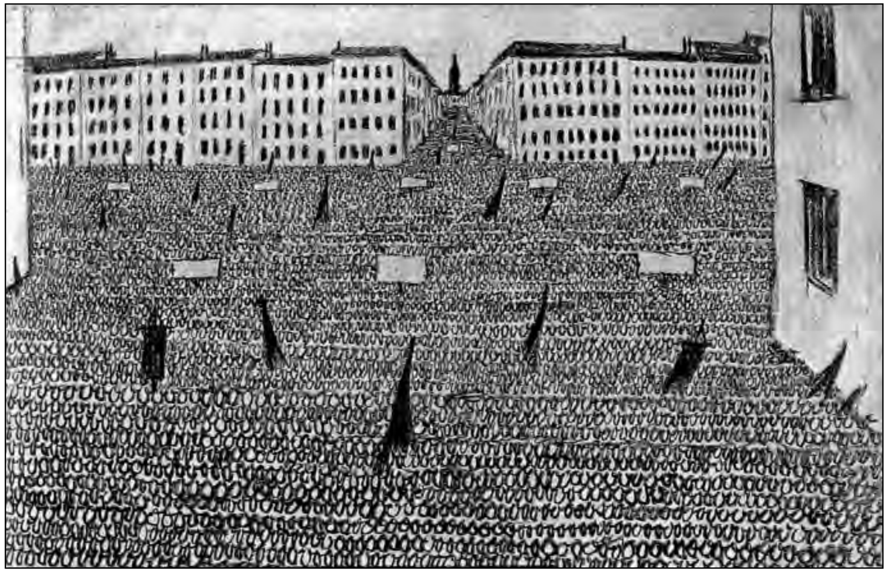
Al jaren leefde bij de redactie de wens om een nummer uit te brengen over sport en spel. De lezer zal zich wellicht in eerste instantie afvragen of dit onderwerp wel past binnen de opzet van de AS, *maar de band met politiek, staat, economie en maatschappij is sterker dan menigeen denkt. In dit nummer zal het onderwerp traditiegetrouw vanuit een ruimer anarchistisch perspectief worden beschouwd en zullen verschillende dimensies van wat we* Brood en Spelen *hebben genoemd aan de orde komen.*
Bij Brood en Spelen *zullen de meeste lezers waarschijnlijk direct denken aan het Romeinse rijk van ruim tweeduizend jaar geleden. Wie ooit zelf in Rome is geweest, kent de bouwwerken en andere overblijfsels van een bewuste politieke strategie van de leiders van het Romeinse rijk. Op vele plaatsen zijn nog altijd de indrukwekkende badhuizen, openluchttheaters (zoals het Colosseum) en sportvelden te vinden.*

Wij kennen allemaal de dramatische filmbeelden uit Holywood van spannende gladiatorengevechten, paardenraces, en andere sportwedstrijden die met grote regelmaat plaatsvonden en die een welomschreven politiek doel dienden. Wie het Romeinse volk te vriend wenste te houden en wilde zor-

gen voor rust en tevredenheid, moest ervoor zorgen dat het voldoende te eten en te drinken had en zich geregeld kon vermaken. Deze aanpak leidde mensen effectief af van hun vaak uitzichtloze situatie van politieke onvrijheid, onderdrukking en armoede.

In de loop van de geschiedenis werden brood, sport en spel daarna op grote schaal en op handige wijze ingezet om het volk af te leiden van zijn dagelijkse zorgen en de bestaande vormen van machtsmisbruik, corruptie en verrijking door de politieke en economische elites. Het bleek een geëigende manier om onrust, chaos en opstanden te voorkomen en de arme bevolking te laten berusten in zijn lot. Bovendien werden brood en spelen door bepaalde autoritaire regimes ingezet om de nationale status en het gevoel van eigenwaarde van een land te vergroten. Men denke aan Duitsland in de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw waar sport, spel en zeker de Olympische spelen van 1936 werden ingezet voor de meerdere glorie van het nationaal-socialisme en het Groot-Duitse rijk. Hitler heeft goed doorzien dat brood en spelen van essentiële betekenis waren voor de overwinning van de strijd en gebruikte dit inzicht op een slimme wijze voor zijn nazistische propaganda-doeleinden.
In de DDR werd na de oorlog op eenzelfde manier handig gebruik gemaakt van het concept brood en spelen. Met hun nadruk op sportieve inspanningen en successen probeerden de Oost-Duitse leiders de bevolking rustig te houden, de eenheid van het land te versterken, en het aanzien van het land in de wereld te vergroten. Het is inmiddels algemeen bekend dat hierbij fraude en verschillende vormen van doping in veel gevallen een belangrijke rol speelden en dat het doel kennelijk de middelen heiligde.
Maar ook nadien hebben politieke leiders niet geschroomd om sport en spel en bijvoorbeeld voetbal, in te zetten voor de eigen doeleinden. De lezer kent ongetwijfeld de discussie over het al dan niet deelnemen van het Nederlands elftal aan het wereldkampioenschap voetbal in Argentinië in 1978, vanwege de massale schendingen van de mensenrechten in dat land.
Het leidt geen twijfel dat de Argentijnse machtshebbers van die dagen (de militaire junta, bestaande uit Videla, Agosti en Massera) dankzij het organiseren van het wereldkampioenschap in 1978 probeerden om de aandacht van de media af te leiden van hun schandalige mensenrechtenbeleid. Zij beoogden – overigens mede met behulp van de internationale voetbalorganisatie FIFA – het al jarenlang onderdrukte Argentijnse volk rustig en koest te houden en het algemene imago van de Argentijnse regering naar de buitenwereld te verbeteren.
Maar ook goedbedoelende en rechtvaardige politieke leiders zoals Nelson Mandela in Zuid-Afrika hebben ingezien dat sport en spel een vitale rol kunnen spelen in het complexe proces van traumaverwerking, vergeving, eenwording en opbouw van een nieuwe natie. In de kortgeleden door Clint Eastwood geregisseerde film *Invictus* (2009) blijkt dat Mandela zich terdege bewust was van de cruciale rol die een sportteam (in casu het nationale rugbyteam: the Springboks) kan spelen om de ernstige trauma's uit het apartheidsverleden te vergeten en diepe sociale tegenstellingen te overwinnen.
In dit voorbeeld was het de in 1994 gekozen president Mandela opgevallen dat de niet-blanke bevolkingsgroepen het nationale rugbyteam tijdens hun wedstrijden niet aanmoedigden, maar juist uitfloten. Dit rugbyteam bestond voornamelijk uit blanke spelers en was in verleden een symbool geweest van de apartheid en blanke overheersing. Mandela besefte dat wanneer hij erin zou slagen om het team succesvol te laten zijn tijdens het wereldkampioenschap in Zuid-Afrika van 1995, dit zou leiden tot een 'verbroedering' van bevolkingsgroepen. Hij bepaalde eigenhandig dat het team dezelfde naam en kleding zou blijven dragen en zich consequent moest richten op het verwerven van steun door de gehele bevolking; blank en zwart. Het eindresultaat was dat het Zuid-Afrikaanse team in 1995 wereldkampioen rugby werd en dat door dit succes de eenheid van het land werd versterkt. Het sportteam wist hoop, inspiratie en verbinding te creëren voor de door geweld en strijd geteisterde Zuid-Afrikaanse natie.
Dit maakt tegelijkertijd duidelijk dat de betekenis van brood en spelen zeker niet in alle gevallen negatief is. Zoals de bekende historicus Johan Huizinga al eerder heeft geanalyseerd in zijn *Homo ludens; proeve eener bepaling van het spelelement der cultuur* (1938), zijn sport en spel belangrijke elementen binnen de menselijke cultuur. De mens heeft niet alleen de behoefte aan voedsel, drinken, warmte, genegenheid en liefde maar ook aan de mogelijkheid om zich op een speelse manier te uiten, het lichaam in goede conditie te houden en de geest te ontspannen.
Zoals ook zal blijken uit de verschillende artikelen in deze *AS* verzetten anarchisten zich zeker niet per definitie tegen sport en spel als zodanig. Ik ken vele anarchisten die met veel plezier en voldoening aan sport en spel doen en zich hierin goed kunnen uiten.

De moderne sportbeoefening (voetbal, tennis, hockey, rugby etcetera) ontstond in de tweede helft van de negentiende eeuw, als onderdeel van de opkomst van de burgerlijke cultuur. Sport was aanvankelijk voor de welgestelden, die de tijd en het geld hadden om er aan te doen of er naar te kijken. Voetbal was toen overduidelijk een elitesport.
Maar ook in arbeiderskringen ontstond rond de vorige eeuwwisseling langzaam maar zeker belangstelling voor sport. Het gezondheidsaspect van sportbeoefening kreeg steeds meer aandacht, en vanzelfsprekend trok het spelelement velen aan. Met het verbeteren van de sociale omstandigheden, de toename van de vrije tijd en de stijging van de lonen, kwam sporten binnen het bereik van delen van het volk.
Er ontstonden in de twintigste eeuw arbeiderssportbonden als tegenwicht tegen de 'burgerlijke' sportorganisaties. Deze laatsten immers werden (terecht) vaak gezien als onbewuste propagandisten van de bestaande economische en politieke ordening. Daardoor werden nationalistische en militaristische tendenzen nog eens aangewakkerd, en werd het kapitalistisch waardenpatroon van wedijver en prestatieverheerlijking op zijn minst geconsolideerd.
De arbeiderssportbonden, overigens veelal sociaaldemocratisch georiënteerd, wensten juist de nadruk te leggen op gemeenschapszin en samenwerking boven competitie. De idee was dat ook de vrije tijd gericht moest zijn op 'verheffing van het volk'. Vandaar dat sportbeoefening, maar dan zoveel mogelijk op een positieve, actieve en opbouwen-

de manier gestructureerd, als vrijetijdsbesteding de voorkeur genoot boven passief vermaak in danszalen en bioscopen.
Een wel heel bijzondere vorm van vrijetijdsbesteding was de 'natuursport', een combinatie van wandelen en natuurstudie, die gepopulariseerd is door sociaaldemocraten en anarchisten. André de Raaij schrijft er in dit nummer over.

Uit de meeste bijdragen aan dit nummer blijkt dat anarchisten geneigd zijn zich te verzetten tegen de overdreven competitieve elementen van de moderne wedstrijd- en topsport. Bovendien moeten zij niets hebben van de invloed van het grote bedrijfsleven op sportactiviteiten en de totale 'vercommercialisering' van allerlei sporten.
Zo blijkt de FIFA zich steeds meer te ontwikkelen tot een 'staat binnen de staat', en worden door deze internationale voetbalorganisatie de individuele burgerrechten en nationale wetgeving wel heel eenvoudig opzij geschoven. Een land dat een Europees of Wereldvoetbaltoernooi organiseert, geeft daarmee een groot deel van de eigen zeggenschap op en dient zich aan te passen aan de strikte voorwaarden en regels van de FIFA.
Een ander punt van libertaire kritiek heeft te maken met het vaak voorkomende doorgeslagen materialisme binnen de topsport. De salarissen die tennissers, golfers, voetballers, honkballers, basketballspelers en andere sporters krijgen uitbetaald, staan in geen enkele verhouding tot de door hen verrichte inspanningen en de inkomens van gewone, hardwerkende burgers. De vele miljoenen euro's die deze sporters per jaar verdienen, leiden bij hen vaak tot een oppervlakkige en materialistische levenshouding- en stijl, die vervolgens weer als een te imiteren voorbeeld geldt voor andere burgers.

De moderne vercommercialisering van het sportbedrijf en het materialisme van vele topsporters kan in vele opzichten gelden als een metafoor voor het ongebreidelde kapitalisme: in het leven gaat het om strijd, competitie, concurrentie, alles draait om het winnen en het verdienen van geld.
Meerdere van deze facetten komen in de bijdragen van de verschillende auteurs terug. In zijn artikel over sport als ideologie ontleedt Ton Lemaire op messcherpe wijze de toenemende vervlechting van sport en bedrijfsleven en de fundamentele aantasting van de sport door de krachten van geld en commercie. Topsport is volgens hem steeds meer het domein van het zogenaamde 'consumptief kapitalisme', gericht op economische groei en continue winsttoename. In de bijdrage van Boudewijn Chorus wordt vanuit de Romeinse geschiedenis de geleidelijke ontwikkeling van het concept 'brood en spelen' geschetst. Ook hij gaat nader in op de vergaande commercialisering van internationale sportevenemententen en de bepalende rol van multinationals en de eigenaars van deze bedrijven.
Weia Reinboud richt zich op het thema sport in meer brede zin. Vanuit haar eigen ervaringen met het deelnemen aan grote sporttoernooien wordt een interessante blik geworpen op de wereld van strijd en competitie. Haar aandacht gaat uit naar zowel de aantrekkelijke als de negatieve kanten van sport en topsport. Zij waarschuwt de anarchistische lezer het eigen lijf vooral niet te vergeten en wijst op de onmiskenbare gezondheidvoordelen van het regelmatig op een verantwoorde wijze sporten.
Siebe Thissen beschrijft het leven van de naar de Verenigde Staten geëmigreerde anarchist en voetballer Nicolaas Steelink. Deze fascinerende Steelink was actief binnen de syndicalistische vakorganisatie IWW en heeft intensief bijgedragen aan de oprichting van een landelijke soccer-competitie in de Verenigde Staten. In zijn bijdrage over het artikel 140 voetbaltoernooi laat Arie Hazekamp zien dat vele anarchisten in verleden en heden voetbalminnend zijn (geweest). Dit heeft sinds de jaren negentig geleid tot een traditie van voetbaltoernooien die telkens op een andere lokatie worden gehouden en die aantonen dat anarchisten niet alleen boeken lezen en actie voeren. Menig libertair denkende medeburger blijkt in zijn of haar vrije tijd hard te lopen, te fietsen, te wandelen of is heel gewoon verzot op het meedoen aan een spannende en sportieve voetbalwedstrijd.
Rymke Wiersma schrijft over een ongewoon soort spelletjes, de coöperatieve spelletjes. En Martin Smit en Hanneke Willemse blikken kort terug op die gedenkwaardige slotfinale van het WK voetbal 2010.
Tenslotte begeeft Hans Ramaer zich in zijn artikel over de zwemtocht van Rinus van der Lubbe op het vlak van amusement en vermaak in het licht van de armoedige crisisjaren. Hij schrijft onder andere over een aantal minder bekende wetenswaardigheden van de Leidse revolutionair. Ik wens de lezer weer veel leesplezier. (*Marius de Geus*)

SPORT ALS IDEOLOGIE

Over de invloed van het consumptief kapitalisme

Ton Lemaire*

Net als muziek lijkt sport een soort universele taal te zijn die door iedereen verstaan wordt, over land-, taal- en cultuurgrenzen heen. Sport is waarschijnlijk van alle tijden en kwam en komt in een grote verscheidenheid aan vormen op de hele wereld voor. Hier wil ik me beperken tot de sport in de moderne maatschappij. Ik wil laten zien dat ze een brandpunt is geworden van onze groeicultuur en daarin een belangrijke ideologische rol speelt. Van een meer marginale activiteit is sport opgeschoven naar een centrale plaats in de huidige samenleving en wordt in brede kringen aanvaard als een serieus en respectabel domein, beoefend met grote inzet en middelen.[1]

Voor een deel valt deze opvallende aanwezigheid van sport te verklaren vanuit onze preoccupatie met jeugd en jong blijven, met de cultus van vitaliteit, gezondheid en lichaamscultuur. Maar ik vermoed dat de populariteit ervan ook veel te maken heeft met de band met het consumptief kapitalisme en zijn groeicultuur, waarvan het essentiële elementen uitdrukt en als het ware 'ritualiseert' ten behoeve van een massamaatschappij en geholpen door de media.
Om te beginnen zijn enkele preciseringen wel nuttig wat betreft terminologie. Lichamelijke opvoeding, gymnastiek, fitness, hardlopen en dergelijke zijn niet identiek met sport in de strikte zin, want die heeft duidelijk het prestatie- en wedstrijdelement in zich. Het bevorderen van een harmonische ontwikkeling van de persoon die de sport beoefent of van de gezondheid van het lichaam is bij sport niet het hoofddoel, maar veeleer een middel tot de prestatie. Er bestaat verder een verschil tussen amateursport en beroepssport en tussen topsport en die van lager niveau. Het onderscheid tussen amateur- en beroepssport is vaak niet meer zo duidelijk aan te geven.
Door de steeds hogere eisen die aan topsport worden gesteld, is een professionele aanpak vereist waarbij veel tijd, geld, uitrusting, begeleiding en sponsors onmisbaar zijn. Van de topsporters wordt een totale inzet verwacht. Onthullend vind ik dat deze zelf zelden gewag maken van hun training, maar gewoonlijk van 'werken' spreken. Ze werken zo algauw zes tot acht uur per dag aan hun sport en wel aan de hand van wetenschappelijk opgestelde schema's en begeleid door medici, fysiotherapeuten en psychologen. Sport is een hoogst serieuze zaak geworden die daardoor in hoge mate is gerationaliseerd en georganiseerd.
De tijd dat sport en spel meestal in één adem worden genoemd, lijkt voorbij. Al in zijn *Homo Ludens* (1938) signaleerde de historicus Johan Huizinga dat sport bezig was haar speelsheid te verliezen

*Wij danken antropoloog en filosoof Ton Lemaire voor zijn toestemming om dit artikel over te nemen. Het is ontleend aan zijn recent verschenen boek *De Val van Prometheus. Over de Keerzijden van de Vooruitgang*; Ambo, Amsterdam 2010; pp. 137-143 (Red.).

en maakte hij zich bezorgd over de teloorgang van het spelelement in zijn tijd.[2]
Om de leidende principes van de tegenwoordige sportbeoefening op het spoor te komen, is het nuttig haar te vergelijken met die van de klassieke oudheid. Ook toen werd sport beoefend, onder andere tijdens de Olympische spelen – die trouwens van oorsprong een cultisch feest waren. Maar de antieke opvatting van sport verschilde behoorlijk van de onze. Haar mensbeeld legde de nadruk op de harmonische ontwikkeling van de menselijke vermogens, het houden van maat tegen de achtergrond van de idee of het ideaal van zelfvervulling van het individu.
De oudheid kende dan ook een gesloten wereldbeeld, waarin grenzen, orde en harmonie heersten en waarbinnen de mens zijn plaats had.[3] Bij ons daarentegen is de drijfveer om zichzelf steeds te overtreffen sterk op de voorgrond getreden, de noodzaak om grenzen te verleggen en records te verbeteren. Niet zozeer zelfverwerkelijking maar eindeloze progressie, gescandeerd door het steeds weer breken van records. Het Record is een bijna magische grootheid geworden in onze tijd. Hij of zij die een record verbetert, is een moderne held, icoon van de vooruitgang en vertegenwoordiger van een mensheid in onophoudelijke progressie, doende haar grenzen te verleggen in prometheïsche vermetelheid.
De wil om te winnen, om tot de 'bodem' te gaan, om af te zien en pijn te lijden ter wille van de topprestatie, wordt gecultiveerd. Deze sportheroïek bezit haar eigen retoriek en taal – men leze slechts de verslagen in kranten en sportbladen. Van alle topprestaties wordt zorgvuldig een boekhouding bijgehouden en de verbetering van een wereldrecord is wereldnieuws, ook al gaat het om één centimeter of één honderdste seconde.
Die records zijn eigenlijk nogal abstracte eenheden, enkele cijfers die tijd, afstand of punten aangeven. Weliswaar komen atleten, zwemmers, wielrenners en anderen persoonlijk tegen elkaar uit, maar op de achtergrond wenkt het record – nationaal, Europees of mondiaal – als de eigenlijke tegenstander waarvan men moet winnen. Door de permanente druk om topprestaties te leveren komt men er gemakkelijk toe om stimulerende middelen, dus doping, in te nemen ten einde de organische grenzen van zijn lijf te verleggen. Dit gebeurt zeker niet alleen in de beroepssport maar evenzeer bij amateurs en overigens op steeds jongere leeftijd; de cijfers zijn heel verontrustend.[4]
Topsport is helemaal niet zo gezond. Gezondheid is hooguit een middel tot een ander doel: de prestatie, het kampioenschap. Net als in het arbeidsproces zijn ook in het sportbedrijf de beoefenaars zich steeds meer gaan specialiseren, enkele uitzonderingen daargelaten zoals bij de meerkamp en de triatlon. Met kan het aflezen aan de bijna wanstaltige ontwikkeling van schouder- en armspieren bij discuswerpers of gewichtheffers, de uitzonderlijke lengte van basketballers, de tanige magerte bij langeafstandlopers en de vermannelijking van vrouwen die topsport beoefenen. Bij topsporters kan men een hoog percentage constateren van blessures, deels ten gevolge van botsingen met tegenstanders, maar vooral door overbelasting van gewrichten en pezen.
Daarnaast zijn er de negatieve effecten van doping en de algehele prijs die het lichaam moet betalen voor jaren fanatieke en eenzijdig training. Veel sporters stoppen, na enkele jaren aan de top te

zijn geweest uiterlijk rond hun vijfendertigste tamelijk abrupt, hetgeen verre van gunstig is voor hun lijf. Herhaaldelijk schijnen ze bovendien nog last te krijgen van depressies omdat de gedreven invulling van hun leven gedurende meerdere jaren ineens wegvalt.

Niet zelden komen ze er dan toe om verdovende middelen te gebruiken of vervallen tot drankzucht. Dit alles is de prijs die mensen betalen voor onze collectieve obsessie met prestatie, het verleggen van grenzen en de verafgoding van sporthelden wier reputatie na korte tijd al wordt verdrongen door de volgende recordhouder.

Sport is het domein geworden waar essentiële componenten van het consumptief kapitalisme zich manifesteren. Eén ervan is de fascinatie voor prestatie en onbegrensde progressie van records, parallel aan de groeicultuur. Zoals in de economie winst en in beginsel oneindige accumulatie van kapitaal kernelementen zijn van haar fungeren, zo is het winnen en steeds weer winnen het wenkend doel in de sport.

Een andere component betreft de spanningsverhouding binnen de democratie, waarin enerzijds ieder gelijke rechten en kansen heeft, anderzijds ieder wordt gestimuleerd om sociaal te stijgen, de beste te zijn, dus te winnen: ieder heeft dus gelijke kansen om ongelijk te worden. De sport is het schouwtoneel waarop deze tegenstrijdige principes worden uitgeleefd en als het ware geritualiseerd. In een eindeloze reeks wedstrijden wordt de collectieve obsessie met winnen in steeds andere vormen uitgedrukt en blijft men doende om klassementen en hiërarchieën op te stellen.

Daarom is het niet zo vreemd dat sport en bedrijfsleven goed samengaan en de laatste jaren elkaars terminologie en metaforen zijn gaan overnemen. Ook de moderne onderneming presenteert zich als een 'team' met een goede teamgeest. Ook zij bezigt een retoriek van winnen en succes die zich richt op het voortdurend verleggen van grenzen. In zowel sport als bedrijf heerst de cultus van dynamiek en snelheid, van de permanente verandering (want 'stilstand is achteruitgang') in de 'totale mobilisering van het bestaan' (Jünger). Een bedrijf moet groeien en zich voortdurend vernieuwen om zijn concurrentiepositie te handhaven te midden van andere bedrijven die ook groeien. Het is verwikkeld in een nooit ophoudende wedstrijd met andere bedrijven in een chronische economische oorlog.

De moderne sport, die zich in de twintigste eeuw heeft verzelfstandigd en een eigen institutioneel kader heeft gekregen ademt de geest van het economisme, terwijl het bedrijfsleven zijn zakelijkheid legitimeert en tegelijk maskeert achter een façade van spel en sportiviteit. En net als een topsporter ertoe komt om doping te gebruiken, voortgedreven als hij of zij is door het rusteloze streven om zichzelf te overtreffen, te winnen en records te verbeteren, zo heeft onze economisch gezinde maatschappij de neiging zichzelf te drogeren om almaar te groeien, kost wat kost.

Dit alles wordt bij uitstek geïllustreerd door het beroepsvoetbal. Daarin is de vervlechting van sport en bedrijfsleven, van sponsoring en spel, van commercie, competitie en reclame wel heel evident. Voetbal is 'big business' geworden, een grote club is een grote onderneming, de rijkste zijn inmiddels beursgenoteerde bedrijven met een kapitaal van honderden miljoenen. Het 'spelersmateriaal' betekent een enorme investering en de sterren uit de eredivisie verdienen astronomische bedragen, een pervertering van alle normale proporties.

De bedragen en investeringen die ermee gemoeid zijn, de aandacht van de media, het fanatisme van de supporters en het hele circus van publiciteit rond de spelers bewijzen hoezeer voetbal in onze maatschappij een vitale functie vervult. Het geeft aan de cultus van prestatie en rivaliteit, van kracht, snelheid en geritualiseerde agressie – 'voetbal is oorlog' – een ludiek aanzien. Voetbalvelden en stadions zijn het theater waar de samenleving haar hartstochten, impulsen en obsessies ziet opgevoerd en uitgeleefd.[5] Een stadion is bovendien de plaats waar een quasi-gemeenschap van supporters – kortstondige communiteit van geatomiseerde individuen – genieten van de wedstrijden van haar helden, die tegelijk spelen én ambulante reclameborden zijn voor de sponsorende bedrijven. Het ideologisch vacuüm van de consumptiemaatschappij wordt erdoor gevuld met een andere leegte, die van een 'pansportieve ideologie' die naadloos aansluit bij een samenleving waarin consumptie en groei centraal staan.[6]

Het voetbalbedrijf maakt bovendien deel uit van de gigantische markt van vermaak en vertier, verleidt de mensen ertoe onkritisch op te gaan in het heden en draagt bij tot het actualisme van onze tijd. Het brengt een onthistorisering en ontpolitisering teweeg die goed sporen met het al oudere anti-intellectualisme en antirationalisme.

De subcultuur van het voetbal vertoont trekken van een bedenkelijke anticivilisatie, dus barbarisme, dat zich manifesteert in uitbarstingen van geweld en vandalisme en dus fascistoïde kanten heeft. De nadruk die ik hier heb gelegd op de schaduwkanten van het sportgebeuren, houdt zeker niet in dat ik blind ben voor de positieve kanten, zoals sportiviteit, teamgeest, verbetering van conditie, of dat ik domweg een hekel aan sport zou hebben.

Integendeel, ik ben zelfs een liefhebber, zowel als deelnemer alsook als toeschouwer. Het was er mij om te doen de sport te onderzoeken als element van onze hedendaagse cultuur, als doortrokken van dezelfde geest van verabsolutering van de prestatie als het consumptief kapitalisme, dat bezeten is van economische groei en consumptie.

De strekking van mijn diagnose is vooral om de aantasting van de sport door geld en commercie, door fanatisme en zelfdestructie aan de kaak te stellen om juist de 'echte' sport te verdedigen, dus een beoefening van sport die bevrijd is van dezelfde obsessies en fixaties als waaraan de maatschappij in haar geheel lijdt. Want in een geseculariseerde samenleving, die kampt met een wereldbeschouwelijke en ideologische leegte en tevens een politieke en morele crisis, is sport – zeker voetbal – meer en meer gaan fungeren als opium voor het volk.

NOTEN

(1) Symptomatisch daarvoor is dat in de jaren '70 en '80 het onder Nederlandse schrijvers en intellectuelen 'bon ton' werd om toe te geven dat men van voetbal hield en om er lyrisch over te schrijven. Verder herinner ik me dat een Franse kwaliteitskrant als *Le Monde* nog in de jaren '60 geen enkele aandacht aan sport besteedde op haar pagina's, terwijl ze er tegenwoordig meestal enkele aan wijdt. – (2) Johan Huizinga, *Homo Ludens; proeve eener bepaling van het spelelement der cultuur*, (1938) Haarlem 1958; hoofdstuk 12. – (3) Zie I. Queval, *S' accomplir ou se depasser: essai sur le sport contemporaine*, Parijs 2004, pp. 21-78. – (4) Zie voor dit hele thema: I. Queval 2004 en zijn *Le corps aujourd'hui*, Parijs 2008. – (5) Vergelijk M. Perelman, *Le stade barbare; la fureur du spectacle sportif*, Parijs 1998. – (6) Vergelijk R. Redeker *Le sport contre les peuples*, Parijs 2002.

DE LAT HOOG LEGGEN

Een anarchiste op de atletiekbaan

Weia Reinboud

Wie de dagbladen, radio en tv volgt, krijgt licht de indruk dat sport een zaak van enorme importantie is, wie louter en alleen de anarchistische pers volgt zou misschien niet eens het idee opdoen dat er zoiets als sport bestaat. Hoewel, er bestaat een speciale meerkamp die door sommige zich anarchist noemende mensen met verve wordt beoefend. Deze meerkamp heet 'demonstratie tegen de Olympische Spelen' of iets dergelijks en bestaat uit het te voet afleggen van een paar kilometer met een snelheid van twee kilometer in het uur, afgewisseld met het werpen van bakstenen en het trekken van sprintjes om aan andere zwartgeüinifomeerden te ontkomen. Dit alles ongetraind en wellicht daardoor weinig effectief.

1

Vooreerst: wat is sport? Sport is zo'n begrip dat je dagdagelijks zonder problemen kunt gebruiken, maar waarbij het toch niet eenvoudig is er een sluitende definitie van te geven. Het eerste waar je misschien aan denkt is het lichamelijke aspect, maar de eisen die aan het lichaam gesteld worden bij het verschuiven van een schaakstuk zijn waarlijk gering. Om over blindschaken maar te zwijgen, dat kan ook stil liggend in bed – zoals ik ooit eens deed met mijn broertje, toen ik een astmatische bronchitis had met als complicatie twee ontstoken ogen.

Het tweede waar je aan zou kunnen denken is dat het bij sport gaat om het winnen. Edoch, er zijn grote aantallen sporters die nooit aan wedstrijden meedoen, of als ze meedoen doen ze hun best niet om te winnen, of als ze winnen interesseert dat ze niet. Hier zou je onderuit kunnen komen door onder sport al die spelletjes en lichamelijke acties te verstaan waarbij het om het winnen *zou kunnen* gaan, wijzend naar de top van al die sporten.

Een derde opvallend aspect van de meeste als sport bekend staande bezigheden is dat ze strak gereglementeerd zijn. Wil je een voorwerp naar honderd meter verderop brengen dan ligt het voor de hand om het voorwerp onder de arm te nemen, maar betreft het een voetbal tijdens het spel, dan mag dat niet. Het moet met de voet, wat bij handbal weer niet mag, terwijl bij rugby de bal onder de arm wordt genomen tijdens het rennen, hetgeen bij basketbal weer stuiterend dient te geschieden. Etcetera, je kunt het zo zot niet verzinnen of er is wel een of andere sport waarin bepaald gedrag juist de regel is.

Omgekeerd kunnen veel in de sport vertoonde gedragingen in het gewone leven niet op veel bijval rekenen. Wie een in de weg staande auto passeert zoals een turner de paardsprong uitvoert, krijgt de eigenaar van het blik achter zich aan. Wie met een geolied team van vijftien personen in een winkelstraat voorbijgangers voorwerpen afneemt, krijgt grote trammelant, terwijl het toch sprekend op rugby lijkt.

Hoe het ook zij, onder sport versta ik de bezigheden die gemeenlijk 'sport' worden genoemd; daarbij loopt de ingezette lichaamskracht van nul (blinddammen) via een beetje (darten) en nogal wat (badminton) naar maximaal (gewichtheffen), het aantal tegenstanders loopt van nul (bergsport) naar één (biljarten) of elf (voetbal) of tienduizend (de marathon van Rotterdam), je moet helemaal zelf weten of je je voeten strekt (hoogspringen) of er is een jury die zulks nauwkeurig in de gaten houdt (turnen), er is veel precisie maar weinig kracht nodig (biljarten), behoorlijk veel van beide (tennis), of nauwelijks precisie maar maximale kracht (kogelstoten), tenslotte zijn er verhaalsporten (zonder het verhaal erbij zegt 1-0 niets over de kwaliteit van een voetbalwedstrijd) en absoluut meetbare sporten (bij speerwerpen is 98,48 meter overal 98,48m).

2

In willekeurige volgorde zullen in dit artikel enkele aspecten van sport de revue passeren, sommige negatief, sommige positief, soms van buitenaf, maar ook van binnenuit, af en toe duidelijk door een anarchistische bril, maar ook wel eens zomaar.

Neem het winnen, strijden om de winst, de tegenstanders verslaan – voor een geweldloos anarchiste klinkt dat als een complex van kwalijke zaken. Er zijn inderdaad vormen van sport die hun wortels in de oorlogvoering hebben, zo was de discus bij de oude Grieken een militair wapen, de speer heeft geen fraaie voorgeschiedenis in gevecht en jacht, het stoten van kogels was een tijdverdrijf van een zich vervelend garnizoen, maar het kogelslingeren heet vrijwel overal, ook in Vlaanderen, hamerslingeren en is zo'n traditioneel ambachtelijke of rurale sport waarvan er nog vele bestaan. De smeden slingeren als competitie hun hamers, de bouwvakkers sjouwen blokken beton van honderd kilo, de bosbouwers trachten een dikke boom in de kortst mogelijke tijd door te zagen. Zoiets als kogelstoten heeft dus niet noodzákelijk een militaire voorgeschiedenis.

Je hebt ook de vechtsporten. Je ziet groepjes jongens wel eens een robbertje vechten en het lijkt soms of dat hun vorm van knuffelen is, al zou het ook best een vorm van het bepalen van de pikorde kunnen zijn. Mij ontbreken de antropologische kwaliteiten om dat te kunnen beoordelen, wel weet ik dat *the noble art of self-defense*, zoals de bokssport wel eens genoemd wordt, een patente manier is om de ziekte van Parkinson op te wekken, zoals het geval van Muhammad Ali/Cassius Clay laat zien. Ook zijn er nauwelijks topworstelaars zonder bloemkooloren, etcetera. Het lukt mij niet én het trekt me niet om me in de bedrijvers van vechtsporten in te leven.

Een sporthater zou kunnen oordelen dat alle winnen verderfelijk is, en daarmee alle sport, maar dan heeft hij of zij wel een onterechte generalisatie ingezet. Er hoeft slechts één tegenvoorbeeld gevonden te worden van een niet verderfelijke vorm van winnen en daar gaat de generalisatie. In de sport die ik bedrijf, atletiek, zullen de absolute toppers voor en tijdens de grootste wedstrijden uiterst zwijgzaam met elkaar omgaan, maar verder is gemoedelijkheid troef. Een supporterende ouder zei een keer bij een wedstrijd waar ik aan meedeed: 'Kijk dat vind ik nou zo fijn aan atletiek, jullie helpen elkaar.' Inderdaad deden we allemaal ons stinkende best om de hamer zo ver mogelijk te slingeren, maar intussen werden over en weer techniektips gegeven, zodat ook de 'tegenstanders' misschien verder kon-

den werpen. Oftewel, winnen kan ook volkomen spel zijn en daarmee haaks staan op elk oorlogachtig slag leveren.
Willen winnen komt ook buiten de sport voor natuurlijk. De sofisten, filosofen in het oude Griekenland, stonden erom bekend dat ze ieder standpunt konden verdedigen, de ene dag rechtsom en de volgende linksom. Het willen winnen van discussies is alom in zwang, ook bij anarchisten, en daarbij is het winnen vaak belangrijker dan het zo veel mogelijk interessants uit een discussie halen. Discussietechnieken behelzen meestal trucjes die eerder op het tackelen van tegenstanders neerkomen dan op het atletiekvoorbeeld dat ik net gaf, ook de tegenstander helpen om er het beste uit te halen. Dus niet op de zwakke punten van de ander de nadruk leggen (zwakke punten heb je zelf ook!), maar proberen de sterke punten op hun sterkst analyseren en bekritiseren.

3

Genoemde atletieksupporter woont op een halve kilometer van het stadion van FC Utrecht, hetgeen betekent dat hij van nabij meemaakt hoe elk jaar enkele tientallen zondagen vergezeld gaan van het geloei der supporters, het af- en aanrijden van busjes ME, wegafzettingen en wat dies meer zij. De goedmoedigheid die sporters onderling kunnen vertonen, lijkt bij een deel van de supporters tot de onmogelijkheden te behoren. Hier komen nationalisme, regionaal chauvinisme en clubstrijd om de hoek kijken.
Geschreven bronnen uit de eerste negentien eeuwen van onze jaartelling ontbreken, het zal dus niet gestaafd kunnen worden, maar soms lijkt het erop dat de naijver van Bataven en Cananefaten (Kaninefaten) rechtstreeks geleid heeft tot de spanningen tussen bepaalde groepen aanhangers van Feyenoord en Ajax. Ze hebben in 1997 een echte veldslag geleverd, de slag bij Beverwijk (typisch Cananefatengebied), waarbij zelfs een dode viel. Zo erg gaat het er gelukkig niet vaak aan toe en natuurlijk is het een minderheid die zich zo misdraagt, anders waren genoemde stammen immers allang uitgestorven.
De heftigheid van de supporters ligt per sport anders. Toejuichingen bij biljarten kunnen bestaan uit geknip met de vingers, een applaus komt in de sport vaker voor, een op zijn kop staand stadion is het andere uiterste. Eng vind ik het als zo'n stadion ontploft maar dat je weet dat het maar de helft van de mensen is die uitzinnig juicht en dat de andere helft op hetzelfde moment in cholerische stemming geraakt. De enen tegen de anderen. De vanouds rivaliserende clubs of zo mogelijk nog griezeliger, de vanouds rivaliserende landen of etniciteiten. Bij tennis straalt het publiek over het algemeen veel beschaving uit, tot bekaktheid aan toe, maar toch is het gebeurd dat voor of na een wedstrijd van een Servische speelster tegen een Kroatische (of was het een Bosnische?), groepjes supporters met elkaar op de vuist gingen. 'Supporter' staat hier in de sekseneutrale vorm, maar dit betreft natuurlijk (?) mannen.
Voor een anarchistisch toeschouw(st)er is de *nationalistische* kant van sport wel een van de vervelendste. En ook engste. Iedereen weet hoe de massa's hun nationaalsocialistische leiders bejubelden, hoe ze ieder idee van de Führer met staande ovaties begroetten. Het nationaalsocialisme is niet meer erg in zwang, maar de massahysterie lijkt in zwangiger dan ooit. Als de vlam al in de pan kan slaan wanneer groepjes van elf mannen elkaar sportsgewijs bestrijden, waarbij de samenstelling van de groepjes bepaald wordt door zoiets toevalligs als landsgrenzen, wat voor massahysterie kan er dan nog meer ontstaan vanwege het concept Staat der Nederlanden?
Je kunt zeggen dat mensen beter achter een sportheld aan kunnen lopen dan achter een Führer, daar zit zeker wat in. Maar ik ga er toch niet in mee dat sport een mooie uitlaatklep is. Dat 'uitlaatklep' is een woord uit wat wel het pneumatische model van de mens wordt genoemd, een vergelijking met de stoommachine waarin de druk te hoog kan oplopen en waar een uitlaatklep zorgt dat de machine niet kan ontploffen. De druk loopt bij de mens niet vanzelf op. De druk kan uitsluitend oplopen, zowel bij individuen als groepen, wanneer de mensen daarmee instemmen, instemmen met een idee als 'wij Nederlanders' bijvoorbeeld.
Ik schrijf dit artikel terwijl het wereldkampioenschap voetbal aan de gang is. Bij de hoogspringtraining (in Utrecht kan je anarchistische hoogspringtraining krijgen!) vroeg een van de jongens of ik zometeen ook naar Nederland ging kijken. 'Nee, het interesseert me niet.' 'Maar als Néderland in de finale komt toch zeker wel?' 'Nee, dan interesseren de teamsporten me nog steeds niet.' Zijn verbazing was groot, maar de mijne niet minder. Dat het echt zoveel uitmaakt wie er in de finale spelen.
Bij individuele sporten ligt het meestal anders. Het komt wel voor dat supporters graag zien dat mensen uit bepaalde landen verliezen, maar gewoner is dat men graag ziet dat iemand die je een beetje kent (vaak een taal- en dus landgenoot) wint, nog gewoner is dat aan het eind de beste algemene toejuichingen mag verwachten.
Binnen de atletiek voor 35-plussers, eerst 'veteranen' maar nu 'masters' geheten, houd ik me bezig met hoogspringen en speerwerpen, al heb ik ook meerkampen, hinkstapspringen en kogelslingeren gedaan. Wij oudjes hebben ook onze Europese en wereldkampioenschappen, maar dat stelt heel wat minder voor dan de 'echte' grote toernooien, voor twintigers zeg maar. Want bij ons betaal je alles zelf, er zijn geen door de bond vastgestelde limieten, dus is het maar net wie er zin heeft, dichtbij genoeg woont of toch al van plan was eens in de streek van het kampioenschap vakantie te gaan vieren. Als je er meermalen aan meedoet (ik heb juli 2010 voor de achtste maal meegedaan), dan wordt zo'n kampioenschap eerder een reunie dan een strijd om de medailles.
Toch is er bij ons ook een vleugje nationalisme ingeslopen want sinds een paar jaar is het dragen van een nationaal tenue verplicht. Dat was eerst niet zo. Ook heb ik nu al eenmaal meegemaakt dat bij het uitreiken van de medailles (waar ik meestal moet verschijnen) de nationale volksliederen werden gedraaid. Mag een tenue nog handig zijn om mensen op afstand te kunnen herkennen, een volkslied dient nergens toe. Ik spring hoog voor mezelf en voor helemaal niets of niemand anders. Dus zei ik bij die medailleuitreiking dat ik geen volkslied wilde. 'Kan niet.' 'Toch moet het van mij.' 'Ik vraag het wel aan de verantwoordelijke.' Die deed ook nogal moeilijk, het was een zo te zien formeel ingestelde Italiaan, 'maar waarom dan geen volkslied?' '*Sono anarchista* (ik ben anarchiste).' Dat hielp! Toen ik een paar dagen later weer goud moest ophalen, zei hij uit zichzelf tegen de muziekdraaiers dat er geen volkslied

hoefde. Ik vraag me wel nog steeds af wat voor beeld hij van anarchisme zou kunnen hebben.

4

Een weinig naar anarchisme ruikende hobby van sportliefhebbers is om landenklassementen op te stellen. 'Wij' waren bij de Olympische spelen elfde. 'Wij' willen bij de beste tien van de wereld horen. 'Wij' zetten in op x maal goud, y maal zilver en z brons. Genoemde landenklassementen worden nogal beïnvloed door de regeling dat per land meestal een maximum aantal deelnemers is toegestaan. Nederland, als enige streek op aarde waar de schaatssport zeer populair is, moet altijd een zwik sterke schaatsers (m/v) thuis laten, Kenia en Ethiopië moeten bosjes medaillekandidaten thuis laten bij de langere afstanden in de atletiek, enzovoort. Een wereldkampioenschap is dan niet meer een kampioenschap van de besten van de wereld, want veel van de besten zitten thuis.

Via de Kenianen kom ik op etniciteit. Hoe komt het dat er zo ontzaglijk veel goede Oost-Afrikaanse hardlopers zijn? Of dat het sprinten in de atletiek zo gedomineerd wordt door afstammelingen van slaven van West-Afrikaanse origine? Direct concluderen tot genetische voordelen gaat wat te snel, want genetisch onderzoek heeft maar weinig verschillen aan het licht kunnen brengen.

Er is hier ook een sterke sociaal-economische component in het spel, die een klein aangeboren verschil enorm kan versterken. In de Grieks-Romeinse tijd was sport dacht ik voor slaven die uitblonken een route naar een beter leven, in elk geval is dat nu het geval bij Afrikaanse afstandlopers en Afro-Amerikaanse sprinters. Doordat die ontsnappingsroute bestaat, die weg bij de armoede vandaan, trainen ze gedrevener en laten ze zich veel minder afleiden door de rest van het leven dan de beter gesitueerden. Bovendien, doordat die route bestaat zijn er meer die die kant op proberen te gaan, komt veel meer talent naar boven en langs de weg van de concurrentie zijn er zo meer Oost-Afrikanen die in de sport dikbelegd brood verdienen dan Nederlanders. Zo gaat er ook eens een geldstroom van de rijke streken naar Afrika.

De Nederlanders zijn het langste volk van de wereld, waarbij de vrouwen nog wat meer boven de rest uitsteken dan de mannen, en langs de lijn van de etnische voordeeltjes geredeneerd zouden 'wij' uit moeten kunnen blinken in sporten waar lengte een voordeel betekent, hoe klein ook. Teamsporten dus als basketbal en volleybal, maar ook mijn geliefde hoogspringen – laat nu juist het Nederlands record hoogspringen bij de vrouwen heel erg matig zijn. De sociaal-economische omstandigheden leiden hier niet tot het zoeken van een route via de sport naar roem of rijkdom, maar leiden eerder tot dikbuikerij.

Qua etniciteiten is mijn sport, atletiek, overigens een leuk voorbeeld van hoe allerlei mensen samen kunnen werken. Ik ben voor het clubblad van mijn vereniging eens een reeks gaan maken over alle moedertalen die binnen de vereniging voorkomen, om iedereen in die talen 'hallo' of 'hup' en dergelijke te leren zeggen.

Het plan is maar ten dele volvoerd, maar de talen die op de rol stonden waren Ethiopisch, Berbers, Sranan Tonga, Sarnami, Papiaments, Arabisch, Russisch, Fries, Kiswahili, Zweeds en nog een paar waar ik even niet op kan komen. Integratie! Of in elk geval kom ik binnen de sport veel meer in contact met zogeheten allochtonen dan in andere kringen.

5

Het leek me wel leuk om een anti-sportboek, een boek van een sporthater te lezen. Er is volop aanleiding voor komische verhalen, juist omdat sport in zekere zin over niets gaat en vreemd gereguleerd kan zijn. Ik nam dus *Lichamelijke opvoeding* van Midas Dekkers ter hand, maar moest vervolgens flink moeite doen om het uit te lezen. Wat een slecht boek. Eén brok drogredeneringen. Hij ergert zich nogal als hij wandelend in de duinen door een groepje hijgende en in kleurig tenue gestoken mannen van middelbare leeftijd wordt gepasseerd, en dat brengt hij dan in diskrediet door te beginnen over de vernielingen door voetbalhooligans. Dat niveau, ik overdrijf nauwelijks. Het is een gepatenteerde methode van columnisten, maar ook binnen linkse kringen niet ongebruikelijk, om iets wat je niet zint belachelijk te maken door een uitwas te zoeken en dan te denken dat je een punt hebt.

De enige goede gymnastiek is volgens Dekkers hersengymnastiek, maar het ironische is dat er decennialang een radioprogramma is geweest dat 'hersengymnastiek' heette en dat dat gemaakt werd door Jan van Herpen, die een van de pioniers was in het laten hollen van groepjes mannen van middelbare leeftijd!

Ach, misschien was Midas wel zo iemand die bij gym altijd als laatste gekozen werd en daar nog steeds niet overheen is. En daarmee houd ik op over Dekkers.

Uitwassen, het is niet moeilijk om in de sport uitwassen aan te wijzen, zeker niet met een anarchistische bril op. Denk aan zulke gigantische manifestaties als de Olympische Spelen, aan de megalomane bouwprojecten die daarbij horen, aan de hypercommercialisering, aan de krankzinnige verdiensten van topsporters of ook aan de dopingperikelen. Dat betreft echter de sport zoals die in de media verschijnt, de top van de sport, maar er is ook een basis, de breedtesport die feitelijk geheel onafhankelijk van die top functioneert. Eigenlijk is die basis anarchistisch gezien juist heel interessant, want het is allemaal vrijwillige associatie van individuen, het is allemaal zelf georganiseerd, vaak ook buiten alle commercie om en zelf gefinancierd. Stel je voor dat andere maatschappelijke verschijnselen op dezelfde manier georganiseerd waren, de zorg, groenteteelt, vuilnisophalen. Sport is natuurlijk leuker dan vuilnis ophalen, dus sport wordt eerder van onderop opgezet dan troep opruimen.

6

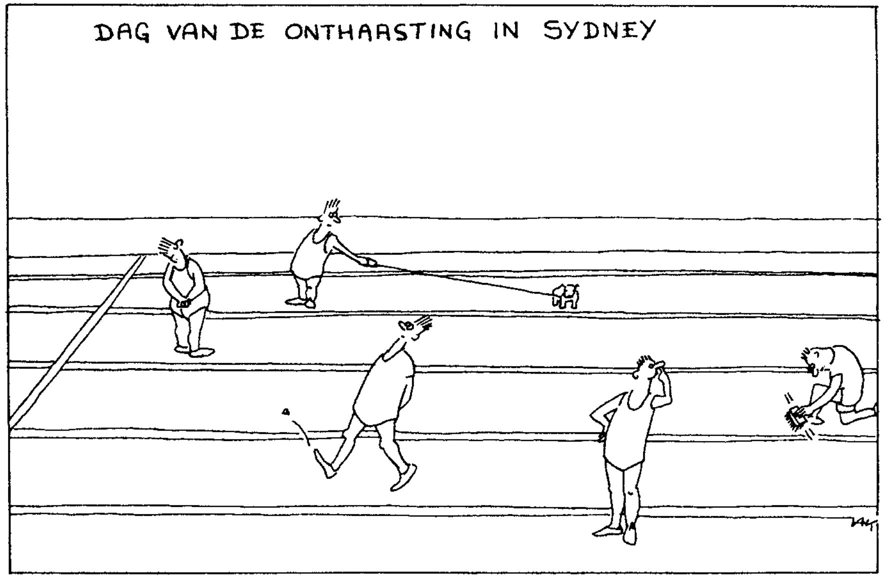
Een opmerking van sporthaters over sport zou kunnen zijn dat sporters van die uitslovers zijn, al die aandacht voor het lichamelijke. Merkwaardigerwijs is het grootste deel van de sporthaters langs andere wegen juist zeer gepreoccupeerd met het lijfelijke, langs de weg van de vraatzucht namelijk of de weg van de chemische verslavingen – of langs allebei die wegen. Als critici van de sportieve lichaamscultuur hebben ze zichzelf daarmee eigenlijk buiten spel gezet (om ook eens een voetbalterm te gebruiken). Intussen is er natuurlijk wel allerlei kritiek op sport mogelijk.

Neem ecologie. Het alleronecologischt zijn speedbootraces, motorcross en andere CO^2-sporten. Bezoek ook eens een skipiste in de zomer, dat blijkt dan

een ecologisch rampgebied te zijn. Een kunstgrasveld is qua ecologie geen hoogstandje, evenals een kunststofatletiekbaan. Gewone sportvelden van echt gras worden vermoedelijk niet ecologisch beheerd, in elk geval had ik eens op het speerwerpveld de dertigmeterlijn gemarkeerd door madeliefjes daarheen te verplaatsen, en plots waren al die madeliefjes weg. Blijkbaar bestaan er vergiften die selectief gras laten staan en de rest vernielen.
Ook bepaald niet ecologisch is de felle verlichting van sportvelden. Ik woon driehoog en op tweehonderd meter van sportvelden, waarvan de verlichting bij mij naar binnen schijnt en zo sterk is dat er nét bij te lezen valt. Zo vernuftig als men is bij het verzinnen van chemische verdelgingsmiddelen, zo klungelig zijn de lampen rond sportvelden ontworpen. Het is toch niet zo moeilijk om ervoor te zorgen dat het licht uitsluitend op de velden terechtkomt en niet in de huizen van de buren?
Rond sportvelden staan geluidsinstallaties, die gebruiken niet erg veel stroom, dat scheelt. Waar weer tegenover staat dat er uit die luidsprekers een hoop overbodig gebazel klinkt en dat men grote voorkeur lijkt te hebben voor stompzinnige muziek. Dat vind ik overigens overal waar ongevraagd muziek over de mensen wordt uitgestrooid, van Hoog Catharijne tot Appelscha.
Weer een ander gebruik van electra vind je in de sportscholen. Ik kan er met mijn verstand niet bij dat mensen op een electrisch aangedreven loopband gaan lopen hollen, terwijl je dat ook in de vrije natuur zou kunnen doen. Maar het gebeurt. Abonnementen voor fitnesscentra zijn vele malen duurder dan voor een sportclub, hoe kan die industrie dan zo floreren? En waarom wekken al die mensen in de sportscholen geen electra óp?

7

In een vervettende samenleving kan de gang naar het fitnesscentrum natuurlijk gunstige effecten hebben. Het is een stadse aanpak, zou ik bijna zeggen, want wie buiten woont gaat liever de natuur in, maar alles is meegenomen. Een karikatuur van de fitnessbezoeker is iemand die overal de lift of de roltrap neemt en daarnaast af en toe met de auto naar het fitnesscentrum één kilometer van huis gaat om daar met een koptelefoon op (terwijl er al muziek uit de luidsprekers komt) met een wezenloze, ieder contact mijdende blik flink wat zweet op te wekken, met na afloop direct een flesje calorieënrijke sportdrank. Zulke mensen zie je daar inderdaad, maar er is ook een intellectuele variant van de fitnesser, iemand die op de hometrainer een groot aantal kilometers wegfietst, intussen een boek lezend – de combinatie van fietsen en lezen lukt in de vrije natuur niet, dus hier is het fitnesscentrum een gat in de markt.
Wie je er ook ziet zijn jonge én oude meiden die keuvelenderwijs bij allerlei fitnessapparaten wat lichte gewichten heen en weer bewegen. Of jonge én oude jongens die meestal in stilte juist zo zwaar mogelijke gewichten verplaatsen. Er is, door de bank genomen, een vrij groot verschil tussen de seksen in hun opvattingen over spieren en wat daarmee te doen. Je kunt natuurlijk ook zeggen dat in de sportschool weer eens aan het licht komt dat de samenleving in veel opzichten nog steeds seksistisch van aard is. Dit blijkt ook in de georganiseerde sport waar de deelname van vrouwen een stuk te laag is, vergeleken met de mannen, hoewel je ook omgekeerd zou kunnen vinden dat mannen te véél aan sport doen. (Ik vind dat laatste juist niet, ik vind het veel gezelliger als er meer vrouwen meedoen.) In de topsport blijkt het sexisme ondermeer uit veel minder persaandacht voor wat de vrouwen doen.
Overigens verbaas ik me vooral bij de fitnessende jonge meiden hoe verschrikkelijk weinig ze aankunnen. Dat heb ik uit eigen waarneming omdat ik ook wel eens naar de fitness ga, als het heel erg beroerd weer is bijvoorbeeld of als er iets speciaals moet bij het herstel van een blessure.
Bij de karikatuur van de sporter hoort 'die zijn allemaal geblesseerd'. Ach, zou ik kunnen zeggen, het is van tweeën een, of een blessure aan de hartspier vanwege het nietsdoen (niet-hardlopers zijn doodlopers) of af en toe onverhoopt een blessure van een spier, pees of gewricht vanwege net te veel doen tijdens het sporten.
Bij de karikatuur hoort ook dat sporters harder bewegen, maar tevens harder slijten. Daar valt heel wat op af te dingen. Slijtage is een gevolg van (over) belasting, maar dan wel in combinatie met te weinig herstel. Ons lijf zit heel interessant in elkaar, de reactie op een stevige fysieke prikkel is dat het lijf ervoor gaat zorgen dat zo'n zelfde prikkel een volgende keer gemakkelijker opgevangen kan worden. Het hele principe van training berust daar op: de training bevat een verstoring van het systeem en het lijf gaat dat herstellen maar doet er een schepje bovenop. Voor het herstel moet je wel de tijd nemen. Mijn vele hoogspringen plús herstellen leidt dus tot extra dik kraakbeen in m'n knieën, het tegendeel van slijtage. Helemaal niets doen geeft het omgekeerde effect van trainen; het kraakbeen wordt daar langzaam dunner van. Dan

ligt overbelasting des te meer op de loer.
Ik kom niet zo vaak onder de mensen. Wel bij sportwedstrijden en daar zie je een gemiddeld zeer gezonde groep mensen, ze zitten goed in hun vel, bewegen lekker, ze hebben geen overgewicht – wel in het publiek trouwens, waar helaas ook een enkeling staat te roken. Toen ik onlangs bij de Pinksterlanddagen in Appelscha kwam schrok ik eerlijk gezegd nogal. Wat een contrast met een groep atleten, wat een ongezonde meute, gemiddeld gesproken. De karikatuur van de niet-sporter loopt daar in het echt rond. Wat jammer toch, alsof men massaal van plan is kort te leven – ik zie liever dat de kapitalisten ongezond leven dan de anti-kapitalisten.

8

Een van de uitwassen in de topsport is het verschijnsel *doping* en de anarchistische beschouw(st)er komt daar in een interessante spagaat terecht. De aard van het spelletje is dat het allerlei regels heeft. Een stel kinderen is bijvoorbeeld op straat met een bal om het verst aan het werpen (vroeger speelden we de hele dag op straat, nu kan dat niet want het blik van pa en ma staat daar) en eentje kan niet tegen zijn of haar verlies en gooit met een lichtere bal. 'Flauwerd, als je het nog 'ns doet mag je niet meer meedoen!'
Dopinggebruik in de sport is net zoiets, niet tegen verlies kunnen of per se willen winnen om een gemankeerd ego op te peppen of extra verdiensten te genereren, wat dan ook, en dan maar naar de chemische trucendoos grijpen. De sport komt dan als antwoord met dingen als dopingtests en schorsingen. Een heel gedoe is dat, en sommigen bevelen daarom aan om de doping maar vrij te laten. Dat klinkt wel anarchistisch verantwoord, maar toch vind ik het niks. Als iemand voor de sport kiest en het spelletje blijkbaar wil spelen, maar zo flauw is om het spelletje niet echt te willen spelen, nou dan maar een verbanning naar buiten de sport, toch? Daar gelden de sportregels niet.
Er wordt buiten de sport volgens topsporters echter wel erg weinig verdiend… Of in andere woorden: zou er niet zo veel kapitaal in het spel zijn, dan was het dopingprobleem waarschijnlijk veel en veel minder groot. Al zijn er ook individuen én naties die om de roem naar doping grijpen. Kapitaal én staten afschaffen dus maar, die roem zien we daarna wel.

9

Wanneer je een stuk schrijft over anarchisme of als je een persbericht schrijft bij een actie, dan gooi je daar natuurlijk met je pet naar, je strooit spelfouten, kromme zinnen enzovoort in het rond. Natuurlijk niet! Je legt de lat hoog. Sport is alleen maar dat dat bij allerlei veel oefening vergende kunstjes ook gedaan wordt. Dat is heel erg leuk!
Althans dat vind ik. Er zijn sporten waarin nauw samengewerkt moet worden, de teamsporten, dubbelspelen, de grote boten bij roeien en kano en dat zal heus leuk zijn, maar ik heb een sterke voorkeur voor de allerindividueelste sporten en daarbinnen voor de echte sporten, ik bedoel de hard meetbare sporten. Atletiek, schaatsen, roeien, zwemmen, de tijdrit bij het fietsen, enzovoort. Toen ik een jaar of veertien was, was er bij de buren een logé die rondjes ging hardlopen. Er gingen een paar kinderen uit de buurt meedoen en na verloop van tijd stonden er allerlei streepjes op straat om de start te markeren van de 100 meter, de 200 enzovoort. We hielden recordlijsten bij met de tijden van iedereen uit de straat, vriendjes en vriendinnetjes enzovoort.
Het bleek geen bevlieging en toen ik zestien was zeiden mijn ouders 'zouden jullie niet op atletiek gaan?' Had ik helemaal niet aan gedacht! Ik heb dat toen een jaar of tien gedaan, met niet al te veel succes omdat we waarschijnlijk te hard trainden. Na een pauze van twintig jaar ben ik op mijn vijfenveertigste weer begonnen. Enorme spierpijn! Maar die ging over, het ging steeds beter, ik probeerde ongeveer alles (alleen de estafette ligt me niet erg, daarin ben je weer van anderen afhankelijk) en bij de oudemensenatletiek is de deelname niet zo groot, dus voor je het weet ben je beroemd. In zeer kleine kring.
Ik kan niet verhelen dat het leuk is om felicitaties te krijgen na een record, maar toch ligt daar voor mij geen drijfveer. De atletiek is gewoon erg uitdagend. Fysiek, motorisch, maar ook intellectueel. Het is een erg ontwikkelde sport en over de technieken is heel veel nagedacht, het is natuurkunde in de praktijk en het menselijk lichaam zit geweldig interessant in elkaar. Hoe mobiliseer je al die lichaamsdelen en hoe krijg je daar, al is het maar één maal, het maximale uit?
Het is ook een soort veldbiologie. Wanneer ik fietsend door een vliegende libel ingehaald wordt vraag ik me af hoe snel zo'n insect eigenlijk kan vliegen, idem voor een valk die een trein bij blijkt te kunnen houden. De libel en de valk kan ik niet vragen om onder gecontroleerde omstandigheden een bepaalde afstand op maximale snelheid af te leggen, een mens wel. In de atletiek gebeurt dat en er komen verbluffende dingen uit. Zet in huis op de vloer maar eens de 8,95m van het wereldrecord verspringen van de mannen uit, of tegen de muur de 2,09m hoog van de beste hoogspringster.

Ik denk dat er niet veel lofzangen op de sport in anarchistische bladen zullen hebben gestaan, misschien heeft *de AS* hier wel een primeur? Anarchisten vergeten het lijf nogal eens, terwijl dat lijf toch het huis van de geest is. Een onderzoek onder oudere sporters leverde op dat iemand die drie jaar van het leven aan sporten besteedt ongeveer drie jaar ouder wordt dan niet-sporters die redelijk gezond leven. Dat levert dan niet veel op – drie jaar plezier, dat wel. Maar onderzoek leverde ook op dat sporters aan het eind van hun leven veel minder sukkelende jaren hebben dan de gewone mens, dat liep wel op tot een decennium. Een decennium waarin voor de goede zaak van alles en nog wat gedaan kan worden.

DE ZWEMTOCHT VAN RINUS VAN DER LUBBE

Over armoede en amusement in de jaren dertig

Hans Ramaer

De jaren dertig, 'de magere jaren', waren de jaren van crisis, werkloosheid en armoede. Maar tegelijker was het de tijd waarin de vermaaksindustrie floreerde. Revue, cabaret, jazz, film en sport, vooral de voetbalsport, veroverden het publiek. Niet alleen in Nederland, maar in heel Europa en zeker ook in de Verenigde Staten. De voetbaltribunes puilden uit, de danszalen zaten op zaterdagavond stampvol. 'Mens, durf te leven',was een bekende vaderlandse meezinger.
Zeker voor de miljoenen werklozen en kleine middenstanders was het dagelijks leven ('brood') zorgelijk, maar die zorgen waren meestal vergeten op het moment dat ze zich overgaven aan het vermaak ('spelen'). Sommige armen wisten zelfs van die nood te profitreren. Ze grepen de vraag naar amusement aan om tegen betaling voor publiek op te treden als acrobaat of muzikant. Zo gingen anarchisten als Douwe de Wit, Nico Reket en Johan te Slaa, net als vele anderen de straat op om te zingen en te musiceren, al dan niet met een vergunning op zak. Pierders werden ze genoemd.
Erg in trek waren de grote dansmarathons, vooral in de Verenigde Staten. De deelnemers dansten tot ze er bij neervielen en dat kon dagen duren. Wie het langst op de been wisten de blijven wonnen aantrekkelijke (geld)prijzen. Ook de bokswedstrijden voor amateurs met beloningen voor de winnaars waren populair.

In Leiden probeerde in die jaren een jonge metselaar te overleven. Rinus van der Lubbe (1909-1934) was door een bedrijfsongeval half blind geworden en leefde daarom van een uitkering van zeven gulden en vierenveertig cent. Het stelde hem in staat al zijn tijd en energie te steken in het bestrijden van de economische en politieke machthebbers. Hij spoorde aan tot verzet, leidde stakingen, bedacht acties, was solidair met de doodarme Leidse arbeiders en probeerde deze tot steun te zijn.
Zijn sympathie voor de Russische revolutie had hem aanvankelijk in het kamp van de partijcommunisten gebracht, maar die vonden hem te weinig volgzaam. Rinus stapte over naar de radencommunisten, die hem de ruimte boden zijn eigen weg te volgen, opstandig en autonoom, steeds gericht op de belangen van het proletariaat. In 1933 stak hij als signaal de Duitse Rijksdag in brand. Na een schijnproces werd hij door het inmiddels almachtige nazibewind veroordeeld tot de doodstraf.

Rinus was een sportieve jongeman, atletisch en sterk. Vanwege zijn spierkracht werd hij in zijn jeugd door andere jongeren Dempsey genoemd, naar de toenmalige wereldkampioen boksen. Ook toen hij volwassen was verbaasde zijn omgeving zich over zijn enorme kracht. Als hij weer eens een (illegale) actie ondernam had de politie de grootste moeite om hem naar het bureau af te voeren. Een ooggetuige vertelde dat agenten hem een keer op een handkar hadden gesmeten, maar dat hij met zijn

armen gespreid de wielen zo stevig wist vast te houden dat ze hem niet vooruit geduwd kregen.

Bekend geworden is Rinus door zijn vele reizen naar allerlei landen in Europa, meestal te voet, af en toe met de trein en soms ook liftend – biappen heette dat in die tijd – per auto of paard en wagen. Zo vertrok hij eind januari 1933 naar Berlijn. Het zou zijn allerlaatste reis worden. Via Kleef, Düsseldorf, Paderborn, Braunschweig, Magdenburg en Potsdam kwam hij op 18 februari in de Duitse hoofdstad aan. Een vrachtwagenchauffeur had hem de laatste kilometers een lift gegeven. Negen dagen later ging de Reichstag, het parlementsgebouw in Berlijn, in vlammen op.

Minder bekend is dat Rinus een geoefend zwemmer was. Hij zwom geregeld, ook 's nachts en bij ruwe zee, in de Noordzee bij Katwijk. Leidse vrienden en kameraden als Simon Harteveld, Wim van Erkel en Koos de Vink gingen wel eens met hem mee. Koos paste eens op zijn kleren. Na een uur was Rinus nog niet terug. Vissers hielpen hem uit de brand: als hij Rinus zocht moest hij naar Noordwijk lopen; daar was de zwemmer als een zeehond uit het water opgedoken. Rinus had last gehad van muien, zodat hij onmogelijk het strand bij Katwijk had kunnen bereiken.

Het was in die tijd een rage wie het als eerste zou lukken van Calais naar Dover te zwemmen. In het bioscoopjournaal was te zien hoe Martha Snel trainde voor de zwemtocht over het Kanaal. En de rage werd nog groter toen het veel gelezen geïllustreerde weekblad *Het Leven* in 1930 vijfduizend gulden uitloofde voor de eerste Nederlandse man of vrouw die het Kanaal zou overzwemmen.
Zoals zo velen kon Rinus zo'n bedrag goed gebruiken. Met het geld wilde hij een kolonie voor werklozen oprichten. Hij trainde nu harder dan ooit en ging twee keer op de fiets naar Calais om poolshoogte te nemen. Volgens *Het Leven* dacht de Fransman Rançon die de supervisie had over de Kanaalzwemmerij, dat Rinus een goede kans maakte om in Engeland aan land te stappen. In een zwempak met hamer en sikkel, had hij overigens tegen Van Albada gezegd.
Maar geldproblemen gooiden roet in het eten. Dat begon al bij het trainen in Calais. Hij had er kosteloos onderdak gevonden in een pension. Als tegenprestatie metselde hij een muurtje. Maar de pensionhouder voelde er niets voor om hem langdurig te huisvesten en schakelde de politie in die Rinus prompt over de grens zette. Teleurgesteld fietste hij terug naar Leiden.

Ondertussen was het hem duidelijk geworden dat je niet zo maar de oversteek kon maken. Er moesten getijdenberekeningen komen, een masseur en een volgboot ingehuurd worden, wat duizenden francs zou gaan kosten. En dat geld had Rinus natuurlijk niet. Piet van Albada had het vermoeden dat Rinus daar aan de kust een Hongaarse adellijke dame had ontmoet die ook het Kanaal over wilde zwemmen. Ze zou hem beloofd hebben dat hij bij een volgende poging van haar volgboot gebruik mocht maken. In het *Roodboek* heeft Rinus beschreven hoe hij een paar keer naar Hongarije reisde. Heeft hij er die dame bezocht en haar aan die belofte herinnerd? Hoe het zij, van een poging het Kanaal over te zwemmen, is het niet meer gekomen.

BRONNEN

Jan Beishuizen en Evert Werkman, *De magere jaren. Nederland in crisistijd 1929-1939*; Leiden 1968 – Reyer Blankenspoor (red), *Het Leven in de crisisjaren 1929-1939*; Amsterdam z.j. – Igor Cornelissen, 'Lubbe is gek geworden, hij heeft de Rijksdag in brand gestoken!), in *Vrij Nederland* 11 augustus 1979 – Nico Jassies, *Marinus van der Lubbe en de Rijksdagbrand*; Amsterdam 2002 – Horst Karasek, *De brandstichter. Het leven van Marinus van der Lubbe*; Utrecht 1984 – *Roodboek. Van der Lubbe en de Rijksdagbrand*. Publicatie van het Internationaal Van der Lubbe-Comité, Amsterdam z.j. (1933). Heruitgave Kelder Uitgeverij, Utrecht 1999 – Martin Schouten, *Voor de oorlog. Herinneringen aan de jaren dertig*; Leiden 1982 – Martin Schouten, *Rinus van der Lubbe 1909-1934*; Amsterdam 1986.

ORANJEDRIFT OP HET SPUI

Koninginnedag lijkt nog maar net voorbij, of alweer wordt de hoofdstad overspoeld met oranje: volwassen kerels met bizarre oranje hoofddeksels, vrouwen in te strakke oranje tshirts, groepen jongens en meisjes in oranje truien, broeken, overalls en jurkjes, een enkel groepje in oranje jacquet. Onophoudelijk klinkt het geluid van oranje vuvuzela's en oranje scheepstoeters, vermengd met gescandeerde kreten en vals gezongen, onverstaanbare liederen. Niet één keer, maar drie keer in twee weken. Hoe zou zoiets ontstaan?

Stel, je staat op in Almere, Kudelstaart of Gouda. Je denkt: het is WKvoetbal en Nederland speelt vanavond tegen Spanje. Dus gaan we naar Amsterdam – daar kan toch alles – om vanavond de wedstrijd ergens op een scherm te bekijken. En weet je wat? We gaan vroeg en we nemen alvast drank mee, dat scheelt. De sixpacks onder de arm, een paar flessen sterke drank nemen we ook mee.

Vanaf CS lopend richting Leidseplein – die route kennen we nog van Koninginnedag – hé, daar zien we ineens oranje aangeklede café's. Waar zijn we hier? Het Spui? Spuistraat? Maakt niet uit, kom op, we schuiven aan.

De *Argeloze Buurtbewoner* ziet met verbazing de terrassen rond het Spui in oranje enclaves veranderen, rumoer stijgt op. De stemming zit er al gauw in. De café's zetten alvast een cd met Hollandse meedeiners op, de volumeknop vol open. Vooral fietsters in rokjes, worden door de feestgangers (welk feest?) onthaald op dubbelzinnige commentaren, gebrul als bij het stierenvechten en een wave. Nederland moet nog spelen, maar we hebben al gewonnen, joh. Oranje bovuuuh! Hup Holland hup! Honk, honk!

Hoelang duurt het nog voor de wedstrijd begint? Nog uren, dan kunnen we hier nog wel even blijven zitten, denkt de meute. *Argeloze Buurtbewoner* zet de muziek in zijn huiskamer maar uit, die wordt toch overstemd door de geluiden van buiten. Even een krant halen bij Athenaeum dan maar. Maar het Spui – in een ver verleden het magisch centrum van de wereld – is een draaikolk van oranjegangers, lallend, zingend, zuipend. Nog vier uur voordat de wedstrijd begint, en in een hoek staat iemand te kotsen. Fijne avond nog, denkt *Argeloze Buurtbewoner*. De boekhandel is uitgestorven, vaste klanten blijven weg, personeel staat te overleggen. Een besluit lijkt gauw genomen, dit is geen doen zo. We laten het Spui aan de Hunnen, we gaan dicht, zegt een verkoper. En *Argeloze Buurtbewoner* kijkt vanuit zijn raam neer op het lallend publiek. Wat anders te doen?

Dan is de finale, die wordt verloren. Geeft niet, we gaan ze huldigen!

En weer komen ze langs, de oranjeklanten, eerst richting Leidseplein en Museumplein, dan terug. Zouden ze dat afspreken: op de terugweg naar CS, blijven juichen, scanderen, in portieken pissen en kotsen, flesjes op straat kapot gooien, het maakt niet uit hoe laat het is? Best mogelijk. En waar is het blauw nu, vraagt *Argeloze Buurtbewoner* zich af. Geen agent te zien.

Epiloog: de dag na de huldiging. *Argeloze Buurtbewoner* drinkt een paar pilsjes met een goede vriend. Ietwat rozig vertrekt de vriend huiswaarts. In de Kalverstraat wordt hij aangehouden door twee politieagentes. Openbare dronkenschap, constateren ze, hij loopt immers niet recht. Hij moet geboeid mee naar het bureau en krijgt een boete.

Moraal: in Amsterdam kan alles, maar soms ook weinig; de politie is je beste vriend zeggen ze, maar ook niet altijd; die pet past ons allemaal zeggen ze, maar niet heus.

Argeloze Buurtbewoner staart uit over het Spui. Nog maar een paar maanden en dan is het alweer Koninginnedag. Prettig vooruitzicht. (MS)

BROOD EN SPELEN

Over de oorsprong van een actueel concept

Boudewijn Chorus

Het 8-uur NOS-Journaal van de dag waarop ik me aan het schrijven van dit artikel over de oorsprong van het begrip 'Brood en Spelen' zet, start met een reportage naar aanleiding van het bezoek van een delegatie bobo's van de wereldvoetbalbond aan ons land, culminerend in een overdreven chique ontvangst door de demissionaire premier Balkenende en zijn minister van Volksgezondheid en Sport. De heren van de FIFA komen poolshoogte nemen bij locaties in Nederland, in hoeverre deze geschikt lijken voor wedstrijden in het kader van de Wereldkampioenschappen voetbal 2018 of 2022.

In de pers was daags ervoor aangeroerd dat aan de FIFA toegezegde bonussen in de vorm van belastingvrijstelling op de verkoop van kaartjes, bier en worst in strijd zijn met regels zoals die binnen de Europese Unie gelden. Geen nood, reageerde de olijke Christenunieminister van Sport voor de NOS-camera, want kijk eens naar die fantastische happening in Zuid-Afrika, 'wat dat niet voor dat land heeft opgeleverd aan positieve publiciteit, voor zoiets mogen wij als Nederland toch ook wel wat over hebben.' Dus als het vrijstellen van btw voor de FIFA juridisch niet kan, dan worden die fiscale kosten gewoon door de regering betaald. De staat als sponsor van de spelen.

Een paar weken eerder was in Rotterdam, een van de door de FIFA geïnspecteerde locaties, een ander giga-sportevenement van start gegaan, de Tour de France. Inwoners van Rotterdam hebben dat geweten, het was één groot commercieel circus, waar plaatselijke middenstanders en kleine uitbaters niet aan te pas kwamen, zij moesten integendeel hun winkels sluiten en hun kramen afbreken, grote delen van de stad gingen op slot. De openbare ruimte werd bezet door een commercieel monopolie, actief beschermd door het geweldsmonopolie van de staat.

Nog weer eerder dit jaar was dankzij het slim georkestreerde opduiken bij een van de wedstrijden van in oranje uitgedoste 'Bavariababes' tijdens het WK in Zuid-Afrika pijnlijk duidelijk geworden hoezeer de organisatoren van zo'n wereldtoernooi zich gedekt weten door de staat, die het afgedwongen reclamemonopolie van – in dit geval – het ene biermerk (Budweiser) tegenover het andere (Bavaria) met hand en tand verdedigde. Guerillamarketing? Niks mee te maken, arresteren, die meiden.

Dergelijke vertoningen geven te denken. Om de verregaande commercialisering van internationale sportevenementen, maar vooral om de betrokkenheid van staten bij deze actuele versies van 'brood en spelen' voor het volk. Dat de spelen van nu, de sportspelen, door en door vercommercialiseerd zijn, is tot daar aan toe. Voetballers die qua inkomen ruim boven het salaris van ministers zitten, of ze nu wel of niet middelmatig presteren en zich als verwende vedettes gedragen, zijn natuurlijk van de zotte, maar het publiek heeft dit fenomeen lang en breed geaccepteerd. Helden horen nu eenmaal een glamour-

status te hebben om de gewone man/vrouw een dromenland te kunnen bieden en voor te houden dat dit alles ook voor hem/haar te bereiken is, inclusief de bijbehorende Lamborghini's en Yolanthes.
Talent speelt wel een rol, maar de essentiële boodschap is, dat als je maar lang en hard genoeg werkt (traint), dan komt dit allemaal ook voor jou binnen handbereik. Je staat er niet zo gauw bij stil, maar in essentie is dit de werking van het oorspronkelijk politieke, nu dus vooral commerciële concept van 'brood en spelen'. Daar hoort nog van alles bij, zoals voetbalclubs die het speeltje zijn van een frauduleuze bankdirecteur of een niet geheel smetvrije Georgiër, clubs die een beursnotering hebben en als even zovele bedrijven hun – dikwijls kleine – aandeelhouders bestelen, want ze maken de beloofde winsten nooit waar. Intussen staat een groot deel van de profvoetbalclubs in de ere- en de eerste divisie onder financiële curatele van de KNVB, zo'n zooitje maken ze ervan. Zelfs van de traditionele topclubs – Ajax, Feyenoord, PSV – zit er niet één in de categorie financieel gezond.
Ook dat is allemaal nog tot daar aan toe, want iedere burger heeft de vrijheid daar al of niet bij betrokken te raken. Maar dat deze clubs frequent via vaak verhulde constructies miljoenen euro's krijgen toegeschoven vanuit publieke middelen (zoals Clémence Ross, voormalig staatssecretaris van VWS en huidig voorzitter van de eredivisieclub De Graafschap onlangs in *NRC-Handelsblad* toegaf, daarbij overigens ook zelf aangevend dat zij daar van af wil), dat er permanent onvoorstelbare gemeenschapskosten aan politiebeveiliging en begeleiding van de supporterslegioenen worden gespendeerd, dat er desondanks keer op keer enorme schade aan publieke eigendommen en openbaar vervoermiddelen op de algemene middelen wordt afgewenteld en dus stilzwijgend ten laste van de staatskas wordt verdisconteerd, en dat dan ook nog de centrale overheid met belastingvrijstelling en andere financiële faciliteiten gaat leuren is zonder meer onverteerbaar.

VERMAAK

Zo wordt steeds opnieuw schrijnend zichtbaar hoezeer de staat nog altijd verweven is met het grootschalig vermaken van het volk en hoe weinig moeite zelfs een alom als 'integer' geschetst bewindspersoon van een 'keurige partij' – in het geschetste geval van het badinerend afdoen van de FIFA-eisen door demissionair minister Klink – zich getroost om die actieve betrokkenheid te verbloemen. De media sputteren niet eens, *de Volkskrant* presteerde het zelfs om in een hoofdredactioneel commentaar over het WK dit overtrokken voetbalgebeuren te verwelkomen als 'een vooruitgang in het gemeenschapsgevoel'… Dat het hele identificeringscircus met de nationale eigenheid, de rood-wit-blauw uitdosserij, de Nederlandse leeuw en het gewapper met de driekleur haaks staat op heel wat minder ranzige idealen als wereldburgerschap of ook maar de Europese eenwording wil niemand horen. Stuitender nog, voor anarchisten maar ook voor republikeinen van allerlei slag, is het gedweep met oranje, dat niet toevallig de kleur van het nationale elftal is (zoals veel jongeren denken) maar in al zijn vezels verbonden is met Oranje, dus met de monarchie, waarvan diezelfde jongeren nog wel geneigd zijn te zeggen dat ze die kunnen missen als kiespijn en dat het belachelijk is dat 'de koningin' jaarlijks zoveel geld ontvangt uit de staatskas.
Wat zij zich daarbij niet realiseren is, dat het Oranjehuis dezelfde kaart speelt, dat het niet voor niets is dat kroonprins Willem Alexander en zijn vrouw Maxima (ja, als 'gewoon' meisje kun je prinses, misschien zelfs koningin worden!) de wedstrijden van het Nederlands elftal in Johannesburg of Kaapstad bijwonen en ook bij andere internationale sportevenementen als schaatsen of zwemmen zich bij voorkeur jolig en juichend aan de zijde van de helden en heldinnen vertonen. En als het ook maar even kan worden daarbij de jonge prinsesjes (zo schattig!) als topambassadeurs van het Oranjegevoel ingezet. Kijk! Wij zijn 'gewoon', wat wij zijn en hebben kun jij ook bereiken.
Dat dit – met nog heel wat meer soortgelijke ingrediënten – deel uitmaakt van de functie van een actueel concept wil niemand weten, maar is gewoon *core business* en *going concern* van de BV Nederland. Niets nieuws onder de zon, maar wel zinvol om je te realiseren, verleidelijk als het soms immers is om je laten meeslepen in de algemene gekte, de actuele versie van het aloude concept dat 'brood en spelen' heet. Toch is er ten opzichte van de klassieke versie van 'brood en spelen' als sluw politiek onderdrukkingsmechanisme wel een en ander veranderd.

WAGENRENNEN

'Geef het volk "brood en spelen" en het houdt zich rustig' zou een uitspraak zijn van Gaius Julius Caesar (100-44 v. Chr.), de 'democratisch' tot dictator benoemde vechtersbaas die van de senaat in het gecorrumpeerde Rome van 49 v. Chr. tot taak kreeg de Romeinse Republiek te herstellen (maar vijf jaar nadien in dezelfde senaat werd vermoord) en aan wie de latere keizers van Rome hun titel ontleenden (Caesar spraken de Romeinen uit als kaisar). Caesar noemde zijn politieke concept om het volk rustig te houden zodat hij orde op zaken kon stellen 'Panem et circenses', letterlijk: brood en wagenrennen. Van deze wagenrennen kunnen we ons sinds de beroemde verfilming in *Ben Hur* een goede voorstelling maken als wedstrijden waarbij met paarden bespannen strijdwagens zeven rondes (circes) in een ovaalvormige arena van 344 meter lengte maakten en de menners zich tijdens de races uitgedaagd zagen om te zorgen dat zij voorliggers konden passeren dan wel achterliggers de pas af konden snijden.
Er waren in Rome, waar de wagenrennen gehouden werden in het Circus Maximus, vier renstallen met ieder een eigen, vaste herkenningskleur. Evenzo was het publiek – er was plaats voor meer dan honderdduizend toeschouwers – verdeeld in vier kampen, ieder als supporter van zijn eigen kleur en dat bleef hij zijn leven lang. Wagenmenners kwamen uit de gewone burgerij en waren dus geen krijgsgevangenen of slaven zoals de latere gladiatoren. Zij liepen tijdens de bijna vijf kilometer lange races grote risico's, vooral in de bochten waar het dringen was. Ongelukken met dodelijke afloop waren niet zeldzaam, of menners kwamen er met zwaar letsel vanaf. Toch hadden de organisatoren niet te klagen over gebrek aan menners, want het prijzengeld was hoog en rijkdom, roem, populariteit lonkten.
Caesar gebruikte het begrip wagenrennen als pars pro toto doelend op 'de spelen', niet zozeer omdat deze vanouds populair waren in het Romeinse

Rijk, maar vooral omdat ze georganiseerd werden door de staat (toen nog de Republiek) en betaald uit de schatkist. Deze spelen waren verbonden met de eredienst voor een bepaalde godheid, bijvoorbeeld Mars, Jupiter of Apollo, op een vaste officiële jaarlijks terugkerende feestdag, die in de loop van de tijd vaak was uitgegroeid tot een compleet festival met spelen verspreid over een week of langer. Van zulke festivals waren er meerdere per jaar.
De wagenrennen werden aanvankelijk afgewisseld met toneelvoorstellingen, in kleinere amfitheaters, waar mime en later vooral pantomime ten beste werden gegeven. Deze theatervoorstellingen en de wagenrennen vormden de vaste onderdelen van de spelen. Vanaf de tweede eeuw voor Chr. kwam daar geleidelijk een nieuw programmaonderdeel bij: de jacht op wilde dieren. Exotische dieren uit de verre uithoeken van het Rijk werden al langer meegevoerd in triomftochten van naar Rome teruggekeerde legeraanvoerders als levend bewijs van de succesvolle verovering van onbekende gebieden. Na zulke parades wist men niet wat te doen met de beesten en op den duur werden ze voor het algemene volksvermaak aan de organisatoren van spelen afgestaan. De eerste jachtvoorstelling is gedocumenteerd in 186 v. Chr. tijdens de spelen ter ere van Jupiter. Op het programma stond een jacht op panters en leeuwen.
Twee decennia later, in 167 v. Chr. bedacht een Romeinse aedilis – soort wethouder, in dit geval verantwoordelijk voor de spelen – een nog veel heftigere escalatie, namelijk de 'damnatio ad bestias', veroordeling tot de dood door wilde dieren. Hij selecteerde een aantal voor desertie uit legeronderdelen veroordeelde krijgsgevangenen en slaven en liet deze ten overstaan van het aanvankelijk verbijsterde publiek door roofdieren verscheuren. Kennelijk had de verbijstering een verslavende werking, want dergelijke openbare executies werden na verloop van tijd een vast onderdeel van de staatsspelen, waarvoor intussen ook slaven die veroordeeld waren voor een ernstig misdrijf (doodslag, vergiftiging, aanranding, tempelschennis) in aanmerking kwamen.
Van deze openbare executies zouden anderhalve eeuw nadien ook de 'martelaren' het slachtoffer worden, de vroege christenen die weigerden hun nieuwe één gods-religie af te zweren. De schattingen van het totaal aantal slachtoffers van deze vorm van gruwelijke terechtstellingen van halverwege de tweede eeuw v. Chr. tot ver in de vierde eeuw n. Chr. lopen van 25.000 tot meer dan 100.000.

GLADIATOREN

Naast de beschreven staatsspelen kwam op den duur nog een andere bloedige vorm van spelen op. De hoofdschotel van deze aanvankelijk particulier gefinancierde spelen bestond uit tweegevechten door gladiatoren (van *gladius*, zwaard). Zwaardgevechten voor publiek waren al bekend sinds de derde eeuw voor de jaartelling, niet als vermaak maar als een ritueel bij begrafenissen van rijke, aanzienlijke lieden. Deze gevechten werden op leven en dood gehouden vanuit de veronderstelling dat het bloed van de vechters de overledene kracht zou geven voor de overtocht naar het hiernamaals. Ritueel of niet, vermaak was het natuurlijk wel degelijk en de gevechten vielen dan ook zeer in de smaak van het publiek. In de loop van de tijd werden de gevechten steeds grootser van opzet, met meerdere goed getrainde strijders, van verschillende nationaliteiten en met wisselende bewapening.
Gaandeweg werden gladiatorengevechten ook los van een uitvaart gehouden. Deze werden dan niet door nabestaanden van een te herdenken overledene georganiseerd maar door rijke patriciërs die zich aanzien en invloed wilden verwerven. Gladiatoren waren veelal slaaf gemaakte krijgsgevangenen, die zich bij de verovering van hun woongebieden hadden geweigerd te onderwerpen of om andere redenen niet als vrije burgers in de Romeinse samenleving waren opgenomen.
Zo kwam de vermaarde Spartacus, tijdgenoot van Caesar, niet uit Sparta in de Griekse Peloponnesus maar uit Thracië in het tegenwoordige Bulgarije. Hij diende daar een tijdlang in het Romeinse leger, maar deserteerde. Hij werd echter gepakt en vanwege zijn fysieke kwaliteiten als slaaf verkocht aan een opleidingsschool voor gladiatoren in Capua in het Zuid Italiaanse Campanië. Zo'n school was een profijtelijke business voor de eigenaren, want het op-leven-en-dood systeem garandeerde een permanente behoefte aan vechters, zeker sinds de oorspronkelijke uitvaartrituelen vanaf ongeveer het midden van de tweede eeuw v. Chr. evolueerden tot een vorm van publieksvermaak. Ook Julius Caesar gaf op persoonlijke titel spelen met gladiatorengevechten, waarbij hij zijn concurrenten, zoals Pompeius, probeerde te overtroeven.
Enkele decennia later gingen gladiatorengevechten ook deel uitmaken van het staatsaanbod en werden deze voortaan dus gefinancierd uit de schatkist, zij het altijd nadrukkelijk verbonden aan de persoon die aan het hoofd van die staat stond: de keizer. Reeds de eerste keizer, Augustus, organiseerde tijdens zijn bewind (27 v. Chr.-14 n. Chr.) spelen met zowel jachtpartijen als executies als tweegevechten, om het volk aan zich te binden, de onuitputtelijke middelen waarover hij kon beschikken te tonen en daarmee zijn almacht. Voor vele van zijn opvolgers, met uitzondering van de terughoudende Tiberius (die mede daardoor snel impopulair werd), zou dit nog in versterkte mate gaan gelden, hun namen zijn berucht: Caligula, Claudius, Nero...
Ook rijke burgers in met name steden elders in het Romeinse Rijk bleven nadien nog zulke non-fictie theaterstukken organiseren om populariteit bij de bevolking te krijgen of te bestendigen, maar zij waakten ervoor daarmee de keizer naar de kroon te steken.
De gevechten die keizers organiseerden werden steeds grootschaliger, met meerdere gladiatoren achtereen en ook tegelijk, met een ogenschijnlijk onverzadigbare zucht bij het publiek naar steeds meer bloed. Niet dat ieder gevecht met een of meer dodelijke slachtoffers eindigde. Zeker als er goed was gevochten en de vechters aan elkaar gewaagd bleken, kon de verliezer van het publiek genade krijgen en werd hij 'heengezonden' (*missus*). Het publiek kon dit duidelijk maken door naar omlaag gerichte duimen (laat hem gaan) of opgestoken duimen (laat hem het zwaard ontvangen).
Volgens een analyse van tweeëndertig beschreven gevechten in de eerste eeuw, waarin zes van de vierenzestig gladiatoren werden gedood, had een gladiator per gevecht ongeveer tien procent kans om te worden gedood. In later tijden werden in toenemende mate gevechten 'sine missione', zonder genade, georganiseerd en door deze verharding namen

de overlevingskansen van gladiatoren snel af, tot drie tegen één in de derde eeuw. De meeste gladiatoren haalden hun dertigste levensjaar niet en wie in gevecht omkwam had dikwijls niet meer dan vijf tot hooguit vijfendertig gevechten overleefd. Maar het kon ook bij het eerste gevecht al meteen afgelopen zijn.
Uiteindelijk hebben de Romeinen de bloedige praktijk van gladiatorengevechten zelf afgeschaft. Het organiseren ervan werd in 325 n. Chr. verboden onder keizer Constantijn de Grote, al had dat aanvankelijk niet veel effect, verslingerd als het volk inmiddels geworden was aan de bloedige taferelen. Het fenomeen van zwaardgevechten als volksvermaak wordt vaak gezien als teken van het verval van het Romeinse Rijk, maar historisch klopt dat niet. Decadent was de praktijk ongetwijfeld, maar zij bestond al in de derde eeuw voor Christus en uiteindelijk hebben de Romeinen er, zij het laat, zelf een eind aan gemaakt.

DIERENLEED

Naast het vergieten van menselijk bloed waren de Romeinen eveneens verzot op het rijkelijk zien vloeien van dierlijk bloed. Jachtshows waren, zoals we hebben gezien, sinds de tweede eeuw voor Christus een vast onderdeel van de spelen. Vanaf het moment dat de Romeinse legers aan de buitengrenzen van het Rijk, in Oost-Europa, West-Azië en Noord-Afrika in contact waren gekomen met exotische dieren, werden deze in een al snel constante stroom aangevoerd naar Rome. Eerst nog als 'bewijs' van de verre avonturen en veroveringen, zoals in 275 v. Chr. de Indische olifanten die consul Curius Dentatus na zijn overwinning op Pyrrhus naar Rome meebracht. Verslagen uit de eeuw daarna beschrijven in amfitheaters georganiseerde jachtshows, waarbij leeuwen, tijgers, luipaarden en apen de arena – voorzien van een bosachtig decor maar ook van een hoge scheidingswand ter bescherming van het publiek – werden ingejaagd om eerst elkaar te bejagen, waarna de overblijvende beesten door getrainde wilde-dierenvechters met speren, pijl en boog, drietanden, en dergelijke 'op spectaculaire wijze' werden afgemaakt voor een geestdriftig aanvurend, joelend en tenslotte juichend publiek.
De gedocumenteerde aantallen en verscheidenheid van aldus over land en zee van verre aangevoerde dieren zijn haast onvoorstelbaar. Zo werd in 104 v. Chr. na de overwinning op de Numidische koning Iugurtha in het Circus Maximus een jachtshow gehouden met honderd leeuwen. In 58 v. Chr. werd een 'jacht' op honderdvijftig luipaarden, een nijlpaard en vijf krokodillen gerapporteerd, terwijl Julius Caesars latere vijand Pompeius in 55 v. Chr. een show gaf waarin twintig olifanten, zeshonderd leeuwen, vierhonderdentien luipaarden en talrijke apen werden afgeslacht. Als speciale attractie werden bovendien een Noord-Europese lynx en een neushoorn opgevoerd.
Misschien zijn dergelijke cijfers en gegevens apocrief, omdat ze soms ontleend werden aan reclame, oproepen voor het bijwonen van spelen. Het verschil tussen vierhonderd of zeshonderd leeuwen is ook nauwelijks controleerbaar voor het publiek, dat op het moment van de voorstelling wel iets anders aan zijn hoofd heeft. Veel is veel en te veel was het zeker. Caesar zelf financierde in 46 v. Chr. spelen die behalve het leven aan tientallen gladiatoren ook dat van ruim vierhonderd olifanten, leeuwen, Thessalische stieren en een giraffe kostte. Keizer Augustus had het aantal in de door hem gegeven shows gedode beesten bijgehouden, in zijn politieke testament liet hij met trots vermelden dat hij tijdens zijn bewind (27 v. Chr.-14 n. Chr.) zesentwintig jachtshows had gegeven, waarbij hij in totaal vijfendertighonderd wilde dieren had laten afmaken, waaronder beren, leeuwen, luipaarden, hyena's en krokodillen. Over het kleine wild, zoals hazen en konijnen die bij grote hoeveelheden de arena werden ingejaagd om de roofdieren in actie te houden, werd niet gerept.
Wel vermeldde hij nog dat tijdens zijn spelen zo'n tienduizend gladiatoren op leven en dood hadden gevochten. Toen moest het Colosseum, dat giga-abattoir waar tienduizenden mensen en meer dan honderdduizend dieren puur voor het vermaak de dood zouden vinden, nog gebouwd worden.
Alleen al bij de inwijding van dat theater des doods werden tijdens weken durende festiviteiten negenduizend roofdieren gedood. Er moet een enorm handelscircuit hebben bestaan voor de aanvoer van al deze dieren, een complete industrie van de jagers ter plaatse (hoe vang je leeuwen, panters, tijgers, luipaarden?) tot de opkopers, de vervoerders (over land en over zee), de tussenhandelaars en de uiteindelijke leveranciers aan de organisatoren toe. Dit ging door tot ver in de derde eeuw n. Chr., toen er eerst nog een verschuiving kwam naar grasetende dieren, wilde zwijnen, struisvogels, herten, gazellen, steenbokken, omdat het in Afrika steeds moeilijker werd om aan roofdieren te komen: de populaties wilde beesten waren door het intensieve afvangen en door ontbossing voor korenvelden, olijf- en wijngaarden ver naar het zuiden gedreven.
Zo is de leeuw in die tijd geleidelijk uit Libië verdwenen en zijn ook in delen van landen als Tunesië, Mauritanië en Ethiopië verscheidene diersoorten uitgeroeid. Het afmaken van eerst enkele tientallen, vervolgens honderden en tenslotte duizenden dieren tijdens één of twee weken van 'spelen' in de Romeinse arena's, en dat ruim vier eeuwen achtereen, moet een enorme impact hebben gehad op de fauna van met name Noord-Afrika.
De fascinatie van de Romeinen voor het bloedige tweegevecht, voor het in het openbaar terechtstellen van al dan niet vermeende misdadigers en voor het steeds massaler volksvermaak van het publiekelijk afslachten van enorme hoeveelheden exotische beesten is tot op de dag van vandaag moeilijk te rijmen met het in andere opzichten in onze ogen van nu toch meer geciviliseerde peil van de Romeinse beschaving. Sommige kenners van de klassieke oudheid gaan ervan uit, dat deze praktijken rituele waarde hadden, die – ook toen de grenzen van het Rijk grotendeels veilig waren en nog maar zelden opstanden behoefden te worden neergeslagen – de deugden levend moesten houden die Rome hadden grootgemaakt: kracht, moed en vastberadenheid.
Deugden die in herinnering dienden te blijven, zoals wij onszelf en elkaar anno nu steeds weer voorhouden hoe onze grondrechten als vrijheid van meningsuiting en vrijheid van godsdienst zijn ontstaan, waarom de scheiding van machten (Trias Politica) zo essentieel is, wat de fundamenten van de rechtsstaat zijn en waarom wij ons blijvend alle mogelijke moeite en inspanning moeten getroosten in de permanente strijd voor

het wereldwijd erkennen en handhaven van de basale mensenrechten.
Wat deze interpretatie van de Romeinse bloedzucht echter onlogisch maakt, is dat voor het tonen van die deugden veroordeelde misdadigers en overige in de ogen der Romeinen minderwaardige lieden ten tonele werden gevoerd. Vertaald naar onze tijd zouden wij verkrachters en moordenaars de kans op vrijheid moeten geven door hen in een reeks van openbare gevechten op pleinen of in stadions zoveel mogelijk van hun even misdadige soortgenoten te laten ombrengen, als ze althans niet zelf daarbij omkomen. Wie dat enkele jaren uithoudt en al het andere tuig van zich heeft weten af te schudden verdient aldus de vrijheid. Daar is de samenleving dan vast blij mee. En die lieden zouden wij ook nog ten voorbeeld moeten stellen aan elkaar en aan onze jongeren… ?!

EXECUTIES

In de latere en ook in de huidige samenlevingen zijn nog wel elementen van de Romeinse spelen terug te vinden, zij het op veel kleinere schaal. Wat de tweegevechten betreft, zouden de middeleeuwse toernooien er als een uitvloeisel van gezien kunnen worden, en ook het latere duelleren om de eer had er, hoewel niet bedoeld als vermaak, trekken van. Niet alleen in de mediterrane landen maar ook in Duitsland en Frankrijk heeft deze nu in onze ogen eveneens merkwaardige gewoonte hoogtij gevierd. In Frankrijk alleen al vonden tussen 1594 en 1610 zeker achtduizend edelen en officieren in duels de dood. Deze praktijken hebben tot ver in de achttiende eeuw stand gehouden. Tweegevechten voor publiek zijn sindsdien alleen nog in symbolische vorm bekend en worden nu sport genoemd, zoals het schermen met floret of degen, worstelen, judo en aanverwante vechtsporten en het nog feitelijk bewust gewelddadige boksen.

Openbare terechtstellingen van overheidswege hebben na de val van het Romeinse Rijk in Europa nog wel lang plaatsgevonden, maar ook deze zijn altijd veel minder massaal geweest dan de Romeinen gewend waren. Engeland, waar andere sporen van de Romeinse bezetting juist heel snel waren uitgewist, was in openbare executies tot in de achttiende eeuw de onbetwiste Europese kampioen, hoewel ook Frankrijk menige brandstapel, menige galg, menig schavot en tenslotte menige guillotine heeft opgericht. Steeds weer kwam er moeiteloos verzameld met grote gretigheid en op sensatie belust publiek af op de onthoofdingen, levend verbrandingen, vierendelingen en andere wreedheden.
Ook in de Nederlanden. Zo werden in 1533 door de katholieke vorst Karel V vanuit Brussel instructies gegeven over de berechting van negen in de hoofdstad opgepakte wederdopers: na de veroordeling tot de dood door het Hof van Holland in Den Haag werden zij op het Binnenhof openbaar geëxecuteerd en vervolgens werden hun hoofden in een harington terug naar Amsterdam gestuurd, alwaar deze als algemene afschrikking op staken aan de stadspoorten werden gezet. Maar ook minder onverzettelijken werden het slachtoffer van publieke beulspraktijken.
Geert Mak beschrijft het exemplarische geval van de Amsterdamse dienstmeid Meyns Cornelis die op een kwade dag door een medeburger beschuldigd werd van tovenarij. Tijdens haar berechting, met doeltreffend gebruik van de pijnbank, bekende ze zo ongeveer alles wat de aanklagers horen wilden. Daarbij viel geen strafbaar feit te ontdekken, of het moest zijn dat de duivel in haar was gevaren (haar geneukt had) maar toch eindigde Meintje, volgens beslissing van de stedelijke magistraten, op de brandstapel. Bij de terechtstelling op de Dam, op 27 november 1555, was een grote meute aanwezig die het schouwspel met kennelijke instemming begroette. Meyns was niet de enige die een gruwelijke dood stierf op de Dam, en de laatste evenmin.
Nog in de zeventiende eeuw werd in Amsterdam meerdere keren per jaar een schavot opgericht waar veroordeelde misdadigers in het openbaar werden gedood. Pas aan het einde van de achttiende eeuw kwamen in Europa de openbare terechtstellingen ten einde.
Maar in diverse landen buiten Europa zijn ook nu nog openbare terechtstellingen aan de orde van de dag. Stenigingen van zogenaamd overspelige vrouwen of het handen afhakken van betrapte dieven in landen als Saoedi-Arabië, onthoofdingen van meerdere ter dood veroordeelden tegelijk in stadions in Iran, executies van drugshandelaren in China (64 personen tegelijk op 28 juni 2002, het honderdvoudige gemiddeld per jaar). En als de Taliban weer aan de macht komen in Afghanistan zal ongetwijfeld ook de praktijk van het in het openbaar afhakken van ledematen terugkomen, evenals het publiekelijk ophangen van vermeende misdadigers, ongelovigen en andere bedachte vijanden.

In de meer 'beschaafde' westerse landen wordt de fascinatie voor geweld gesublimeerd in culturele vormen, waarbij gewelddadige films en computerspellen de toon zetten. Die versie van 'brood en spelen' in onze dagen is vooral commercieel en in zoverre nog politiek, als nodig voor facilitering, beschermconstructies en regulering via vergunningen. Daarbij is 'ruim baan' de primaire reflex en worden noch kwalitatieve eisen noch grenzen gesteld, zodat het gehalte aan gewelddadigheid in de beelden letterlijk onbegrensd is.
In de sport gaat het om symboliek en vreedzaam vertoon van fysieke kracht zonder wapens. Vechten op leven en dood is niet de bedoeling, de inzet van dieren is – afgezien van steeds minder populair wordende stierengevechten en enkele nog her en der voorkomende zeldzame varianten met vechthonden, (kemp)hanen en ander klein spul – beperkt tot paardenraces, paardenpolo, windhondenraces en dergelijke.

Als overeenkomst met de Romeinse tijd kun je hooguit de rol van het grote geld aanvoeren. Organiseerden tot de tijd van de keizers vooral rijke patriciërs spelen voor het volk om hun populariteit te vergroten, tegenwoordig zijn het evengoed de grootverdieners die de organisatie van massale sportevenementen mogelijk maken, niet voor hun persoonlijke populariteit maar wel voor die van hun bedrijfsmerken. Daarvoor bedienen zij zich nu van (en verschuilen zich achter) hun bedrijven als hoofdsponsors, met het zich ostentatief in oranje hullende ING als nog maar één van de vele bedenkelijke voorbeelden. Was het motief voor de Romeinse patriciërs populariteit en het zich verzekeren van politieke aanhang, anno 2010 gaat het om merkbekendheid en marketing als veredelde vorm van geldzucht.
Bij de Romeinse keizers ging het om de persoonlijkheidscultus, het benadrukken van hun macht en goddelijke status. Die macht en status zijn nu voorbehouden aan de multinationals en de grootkapitalisten die deze bedrijven bezitten. De overheden zorgen daarbij voor ruim baan, voor de grote sponsors zo goed als voor de organisatoren van de spelen, de internationale en nationale sportbonden, de clubs. De maatschappelijke consensus over die permanente inzet van macht en publieke middelen lijkt welhaast onaantastbaar.
Wie zich daarover oprecht verwondert, zou zich eens moeten voorstellen wat er gebeurt als van de ene op de andere dag besloten zou worden dat alleen sport door amateurs nog is toegestaan en dat de combinatie sport en reclame strafbaar is. Een mooie gedachte, die zich vooralsnog helaas lastig in werkelijkheid zal laten omzetten.

BRONNEN

Dr. P.J. Reimer, *Klassieke oudheid*. 17e druk. Het Spectrum, Utrecht 2000. Olivier Hekster, *Romeinse keizers*. Bert Bakker, Amsterdam 2009. Fik Meijer, *Gladiatoren. Volksvermaak in het Colosseum*. 7e druk. Athenaeum-Polak & Van Gennep, Amsterdam 2010. Dr. Anton van Hooff, Slavenheld Spartacus. *Historisch Nieuwsblad*, april 2010. Geert Mak, *Een kleine geschiedenis van Amsterdam*. 22e druk. Olympus/Contact, Amsterdam 2001. NOS-Journaal van 11 augustus 2010. *De Volkskrant* van 12 juli 2010. *NRC-Handelsblad* van 17 augustus 2010 (Clémence Ross e.a. over de problemen in het betaald voetbal).

VOETBAL IN DROOMLAND

De memoires van Nicolaas Steelink*

Siebe Thissen

1

'In de turbulente dagen van wat later bekend is geworden als het McCarthy-tijdperk, kwam het gesprek van een kleine groep leden van de IWW, de Industrial Workers of the World, op de dagen van weleer, toen de IWW de volle laag kreeg van een rabiate vervolging gedurende een eerdere en veel langere periode van landelijke hysterie die periodiek het land plaagt waarin we leven, de Verenigde Staten van Amerika.' Met deze woorden begint Nicolaas Steelink zijn autobiografie Journey in Dreamland.

Steelink was een markante Amsterdammer, geboren in 1890. Hij trok in 1912 naar Amerika om zijn geluk te beproeven, waar hij zich aansloot bij de anarchistisch georiënteerde vakbond de IWW. Toen Amerika ging deelnemen aan de Eerste Wereldoorlog besloot de Amerikaanse overheid een federaal Spionage Statuut in het leven te roepen, een soort Artikel 140 waarmee in principe iedereen kon worden opgepakt die op enigerlei wijze in verband kon worden gebracht met de vijand. Duitsers en andere Europeanen met een accent waren speciaal verdacht, alsook alle organisaties die zich tegen de oorlog keerden, waaronder de IWW. Honderden mensen verdwenen achter de tralies. Na de Eerste Wereldoorlog liep het federale Spionage Statuut af, maar vooral in het westen van de VS begonnen de afzonderlijke staten hun eigen repressieve wetten te formuleren, naar het voorbeeld van het federale Spionage Statuut.

Ook de staat Californië nam zo'n Crimineel Syndicalisme Wet aan. Op basis daarvan werd de in Los Angeles wonende Nicolaas Steelink in maart 1920 veroordeeld, tezamen met 151 andere 'wobblies', zoals de leden van de IWW veelal werden genoemd. Het gevolg was dat vrijwel het hele IWW-kader naar de gevangenis verdween, er werden vonnissen van één tot veertien jaar uitgesproken. Steelink was toentertijd columnist van het IWW-weekblad

* Dit artikel van Siebe Thissen verscheen in een eerdere versie als inleiding in het boek *Reis in Droomland* van Nicolaas Steelink, uitgegeven door Baalproducties, Sittard, 1998.
Siebe Thissen geeft in zijn verhaal over Nicolaas Steelink aan dat deze geldt als één van de pioniers van het voetbal in de VS. De andere passie van Steelink was Multatuli. Vrijwel het gehele oevre van Multatuli werd door Steelink in het Engels vertaald. In *De Multatulianen* (Amsterdam, 1985) wijdt Atte Jongstra enkele pagina's aan Steelink.
In 1987 was Nicolaas Steelink aanwezig bij de onthulling van het Multatuli-monument op de Torensluis in Amsterdam. Onbekend is of hij toen nog zijn, op een steenworp afstand gelegen geboortehuis in de Taksteeg (tussen Kalverstraat en Rokin) heeft bezocht. Hij zou gezien hebben dat het straatje haar typische middenstandskarakter heeft behouden. Op nummer 7, het geboortehuis van Steelink, is nu een trendy lunchgelegenheid gevestigd.
Over Sacco en Vanzetti, zie *de AS* 167 (Martin Smit)

The Industrial Worker. Hij kreeg vijf jaar dwangarbeid in San Quentin. Na twee jaar deed hij een geslaagd beroep om voorwaardelijk in vrijheid te worden gesteld. De reden dat Steelink niet in de vergetelheid is geraakt, komt voort uit het feit dat hij in de avonduren in San Quentin een begin maakte met het vertalen van zowat het hele oeuvre van Multatuli in het Engels. Tot op de dag van vandaag is Steelink de enige die het aandurfde Multatuli's *Ideeën* te vertalen.

In 1952 stond het recht op vrije meningsuiting in Amerika opnieuw ter discussie, tijdens één van de dieptepunten van de Koude Oorlog, het McCarthy-tijdperk. Iedereen die verdacht kon worden van communistische sympathieën werd zwartgemaakt, aangeklaagd of opgepakt, en Steelink meende dat hij niet mocht zwijgen. Hij zette zich aan het schrijven van zijn *Reis in Droomland* met de bedoeling de wortels en de continuïteit aan te tonen van het McCarthyisme.

De meeste aandacht, ook in Nederland, was in de jaren twintig niet uitgegaan naar het proces tegen Steelink, maar naar dat tegen de Italiaanse immigranten Sacco en Vanzetti. In een nummer van het blad *Buiten de Orde* (3/1997) lezen we meer over die heksenjacht op immigranten en anarchisten. Arthur Lehning schrijft: 'Er heerste toen een waar 'McCarthyisme.' Allen die werden verdacht van revolutionaire opvattingen, en in het bijzonder buitenlanders, werden vogelvrij verklaard. Enkele weken voor de arrestatie van Sacco en Vanzetti werden zesduizend buitenlanders zonder vorm van proces gearresteerd. Honderden werden gedeporteerd, sommigen werden door de politie mishandeld en gemarteld.' Elders in deze *Buiten de Orde* schrijft Martin Smit over deze hectische jaren: 'Het anti-radicale en anti-socialistische klimaat leende zich uitstekend voor grootschalige acties tegen radicalen. In het door minister van Justitie Mitchell Palmer bedachte scenario, werden bijeenkomsten van anarchisten en socialisten verstoord, mensen massaal opgepakt, burelen van tijdschriften gesloten en de verzending van "ondermijnende" tijdschriften verboden. Het was de jonge, ambitieuze J. Edgar Hoover – de latere FBI-directeur – die als Speciaal Assistent van Palmer deze Palmer-raids organiseerde.'

Ook Steelink was een slachtoffer van de 'Red Scare'- de Rode Angst. Zijn aanklacht-in-boekvorm – *Journey in Dreamland* – schreef hij onder het pseudoniem Enness Ellae. Onder die naam ook heeft hij in de periode 1940-1960 als columnist van *The Industrial Worker* wekelijks een column geschreven onder de titel 'Musings of a Wobbly'. Zijn pseudoniem, Enness Ellae, laat zich eenvoudig ontcijferen. Enness moet gelezen worden als N.S. (Nicolaas Steelink). Ellae als L.A. (Los Angeles).

2

Zijn *Reis in Droomland* geeft een realistisch beeld van een Amsterdamse jongen, diens calvinistische jeugd in Amsterdam en Haarlem, de beproevingen van het gezin Steelink in de jaren rond de eeuwwisseling. Direct na de lagere school, op dertienjarige leeftijd, gaat hij full-time werken. In 1912 besluit hij zijn geluk te beproeven in de Nieuwe Wereld, waar na de nodige wisselvalligheden hardhandig een einde wordt gemaakt aan al zijn illusies, zijn hartstochtelijke dromen over vrijheid en democratie. Mede daarom beëindigt hij zijn *Reis in Droomland* op het moment dat hij San Quentin betreedt. 'Want.' zo schrijft hij, 'toen ik San Quentin betrad, kwam er een einde aan mijn reis door het land van mijn dromen.'

Zijn boek gaat over zijn illusies en desillusies in de keiharde Amerikaanse wereld van loonslavernij en repressie. Zijn lidmaatschap van de IWW was een weloverwogen keuze. Hij hekelde de verschillende socialistische ideologieën en meende dat ze zich nauwelijks onderscheidden van de richtingenstrijd die ook de protestantse kerken kenmerkte. 'De IWW,' schrijft Steelink, 'was tenminste pertinent a-politiek en anti-ideologisch. Plak een label op een 'isme' en je vindt geheid gelovigen en volgelingen. Wij IWW-ers hadden met elkaar gemeen dat we allen werkten in de basis-industrieën. Wij richtten ons recht-toe-rechtaan op onze ervaringen op de werkvloer en vertaalden die ervaringen in actie. Goed, we waren een vakbond, maar we waren volstrekt a-politiek. Niet de politieke partijen maar de industrieën vormen de ruggegraat van dit land.' De IWW wilde One Big Union zijn voor alle arbeiders in de basis-industrieën, ongeacht hun politieke overtuigingen.

Het manuscript van *Journey in Dreamland* werd echter geen succes, Steelink kon geen uitgever vinden om het boek te publiceren. Na jaren van omzwervingen belandde het manuscript tenslotte in het archief van het Multatuli-museum aan de Korsjespoortsteeg te Amsterdam, niet ver van waar hij in 1890 was geboren, Taksteeg 7. Gelukkig besloot Bert van Wakeren (toen van Uitgeverij Baalprodukties te Sittard) het manuscript aan de vergetelheid te ontrukken en het uit te brengen bij gelegenheid van het voetbaltoernooi om de Artikel 140 Wisselbokaal, op 24 oktober 1998 in Nijmegen.

Steelinks liefde lag niet alleen bij de IWW. Hij was ook voetballer in hart en nieren. Zijn biografische notities verraden hoe moeilijk hij het voetbal kon scheiden van andere dagelijkse activiteiten. Ook hanteerde hij sporttermen om zijn politieke denkbeelden te verwoorden – zo noemde hij Amerika 'Het Frauduleuze Honkbal Imperium.' Tot op hoge leeftijd heeft hij gedreven gewerkt aan de oprichting van een landelijke soccer-competitie in de Verenigde Staten. Steelink schreef talloze brieven op het papier van de California Soccer League, een competitie waaraan hij veel heeft bijgedragen.

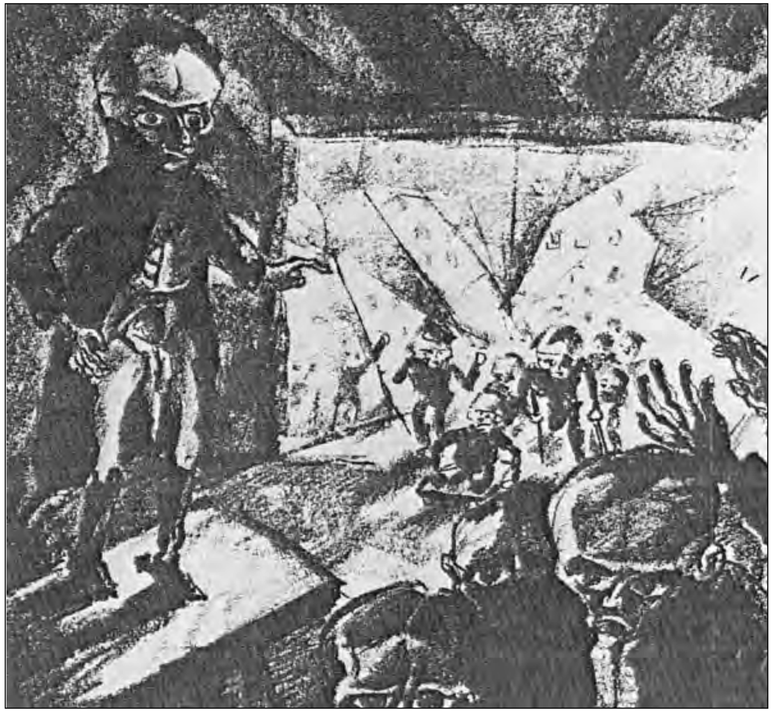
Het begrip 'soccer' is afgeleid van het woord Association Football, dat zich in naam diende te onderscheiden van het American Football, in Amerika een veel populairdere sport dan het reguliere voetbal. Association Football werd vervolgens afgekort tot assoc. football en weer later verbasterd tot soccer. Soccer werd geïntroduceerd door Europese, vooral Britse immigranten: 'Soccer kreeg weliswaar vaste voet aan de grond in diverse Amerikaanse steden, maar slaagde er nooit in serieus te concurreren met American Football.

St. Louis werd het soccer-centrum van Amerika in de jaren tachtig van de negentiende eeuw – en is dat tot op de dag van vandaag gebleven – dankzij de activiteiten van Britse immigranten, en later Europese ex-profvoetballers, schrijft kenner James Walvin in *The People's Game*. Andere centra waren Texas en Oklahoma. Steelink was aanvankelijk actief aan de westkust. Hij woonde van 1913 tot 1974 in Los Angeles, en verhuisde toen naar Tucson, Arizona, alwaar hij zich in de organisatie van en de propaganda voor het soccer stortte. Toen de VS in 1994 het WK

Voetbal organiseerde, zond de Nederlandse televisie een documentaire uit over de moeizame Amerikaanse soccer-geschiedenis - daarin werd ook de naam van Steelink genoemd.

3

Onze kennis van zijn voetbalactiviteiten danken we met name aan Nicolaas' zoon Cornelius Steelink, nog steeds woonachtig te Tucson. Cornelius – zelf ook een levenslange Civil Rights-activist, reageerde uiterst enthousiast op het idee van Baalprodukties om zijn vaders manuscript te publiceren: 'Het was de grote droom van mijn vader dat zijn *Reis in Droomland* ooit zou worden uitgegeven.' Met evenveel trots toont hij foto's van trofeeën en certificaten die zijn vader ontving tussen 1964 en 1977, het gevolg van zijn enorme staat van dienst in voetballand. Vooral Latino's of Mexicaanse Amerikanen brachten Nico hulde omdat hij in Californië een voetbalcompetitie had opgericht die in 1974 al meer dan honderd teams telde en meer dan tweeduizend leden. 'Homenaje a Nick Steelink por su Gran Labor y Ayuda a nuestra organizacion, California Soccer League,' staat op een van de trofeeën. Soccer is in Californië vooral een sport voor voormalige Mexicanen.
Voor zijn bijdragen aan het Amerikaanse soccer werd hem in 1971 een ereplaats toegekend in de American Soccer Hall of Fame, de hoogste onderscheiding van de Amerikaanse voetbalbond. De tekst op het begeleidend certificaat luidt: 'The U.S. Soccer football Association honors Nicolaas Steelink for his contributions to the administration and promotion of soccer football in the United States.' Tot aan zijn dood – hij werd 99 – was hij een zeer vitaal en lenig man. Iedere dag deed hij honderd push-ups, en liet journalisten trots zien dat hij zijn voet tot boven zijn hoofd omhoog kon zwaaien. Zijn conditie en onverwoestbare levenslust in aanmerking nemend, schreef een journalist van de *Tucson Daily Citizen* in 1974: 'Grace is almost the perfect word to describe a man like Nicolaas Steelink.' Steelinks autobiografische schetsen vertellen ons nog meer.
Al schrijvende over zijn jeugd in Amsterdam en Haarlem herinnert hij zich de vele partijtjes voetbal in de straten: 'Velen van ons speelden voetbal. Het enige wat je immers nodig had was een bal, of iets dat er op leek, bijvoorbeeld een prop kranten met touw er omheen. Ook gebruikten we soms een varkensblaas. Doordat we 's zondags naar de 'grote' wedstrijden gingen kijken, kenden we alle spelregels en de namen van de beste spelers. Ik leerde het spel door te kijken naar de goede spelers. Sommige van ons ontwikkelden zich tot begaafde spelers. Jos was mijn beste kameraad. Hij was een linksbener die zich ontwikkelde tot een zeer goede voetballer. Hij had spillebenen, maar toen hij nog niet eens twaalf was, was het al een snelle loper, met een harde trap.'
Voetbal was aanvankelijk een elitesport, maar sinds de eeuwwisseling hadden ook jongens uit het volk het spel ontdekt. In zijn jeugd verbond Steelink het voetbal al aan een primitieve klassenstrijd: 'Daar komt nog bij dat arme of bijna-arme mensen zich onbewust beledigd voelen door hun situatie. Mijn speelkameraden – en ik ook – haatten de rijkeluiszoontjes.'
Op achttienjarige leeftijd vond Steelink werk – en een plek in het voetbalteam – bij de Hollandse Stoomboot Maatschappij, die met een team meedeed in de Amsterdamse Kantoorbedienden Voetbalbond. Hij vond dat een geweldige eer. Hij schrijft: 'De Maatschappij verschafte de doelpalen en betaalde de veldhuur van tien gulden per maand. We bleken aardig wat goede spelers te hebben en we presteerden heel behoorlijk. In zijn algemeenheid begon de sport op te komen in Nederland. Er waren uitstekende atleten, hetgeen een gunstige invloed had op de moraal van de jeugd. Als gevolg daarvan daalde het alcoholgebruik aanzienlijk. Voetbal was mijn favoriete sport en dat zou het altijd blijven. Professioneel voetbal had je alleen in Engeland en daar speelden dus ook de beste teams, die hun vaardigheden over heel de wereld lieten zien. Zij kunnen de grondleggers van het spel worden genoemd, een spel dat sindsdien tot gigantische proporties is uitgegroeid. Als toen in Nederland professioneel voetbal had bestaan, zou ik met het talent en de kracht die ik als amateur had ontwikkeld, een heel eind zijn gekomen.'
'Mijn schooltijd werd gedomineerd door voetbal. Iedere zondagochtend speelde ik een wedstrijd en 's middags bezocht ik de 'grote' wedstrijden. Op zondag stond ik om zes uur op, nam de tram tot het eind van de lijn en wandelde drie kwartier naar het veld. Samen met de andere spelers dreven we de koeien eraf, schepten de vlaaien weg en haalden de kalkkar om de lijnen te trekken. We joegen de kippen uit de schuur, hingen oude vloerkleden op voor het bezoekende team, en zetten bakken

water klaar. Tegen die tijd was het een uur of tien, en konden we beginnen.'

Toen Steelink besloot naar de Verenigde Staten te emigreren, betekende dat, dacht hij, het einde van zijn geliefde voetbalsport. En dat betekende nogal wat: 'No more soccer,' zegt hij weemoedig in zijn *Journey in Dreamland*. Met pijn in het hart nam hij afscheid van het voetbal; hij liet zelfs zijn voetbalschoenen thuis. In Amerika werd immers niet gevoetbald, dacht hij. 'Maar ik was nog maar net in Seattle aangekomen of enkele Nederlanders vroegen of ik in hun team wilde komen spelen. Ze hadden geld naar Holland gestuurd en waren in afwachting van een geschikte bal. Samen met een Brit namen we de spelregels door en toen konden we van start gaan. Aanvankelijk werd ik door de Engelsen op een snobistische wijze behandeld, maar toen ze zagen dat ik goed speelde, werd ik als kameraad in de groep opgenomen.' Steelink had inderdaad aanleg en stapte al spoedig over naar een 'echt' team. 'In september 1914 werd ik lid van een team dat louter uit Britten bestond. Samen met vijf andere teams had een groepje Engelsen in 1903 de Los Angeles Soccer League opgericht. Op dat moment was ik 24 jaar en als voetballer op mijn top. Ik speelde als voorstopper bij The Wanderers, ik hield van hard spel.'

Zijn kennismaking met de Britse voetballers bracht ook zijn politieke denken in een stroomversnelling. 'Ergens in 1913 trad een nieuwe speler tot onze groep toe. Het was een jonge man, Walter Mitchel. 'Walt' voor zijn vrienden, geboren in Schotland. Walts eigenlijke beroep was het maken van stoomketels, maar hij hield zich op dat moment bezig met de (heimelijke) studie van de chiropraxie, een wetenschap die nog niet als zodanig was erkend in Californië. Nooit trof je hem aan zonder boeken en hij was altijd bereid van gedachten te wisselen over de meest uiteenlopende onderwerpen: sociale verhoudingen, literatuur, poëzie, geschiedenis, antropologie en uiteraard de oorlog. Via Walt kwam ik in contact met mensen die de weekends doorbrachten in de bergen ten noordoosten van Los Angeles, de Millards Canyon. 's Nachts zaten ze rond een kampvuur en voerden discussies over allerlei onderwerpen. Weldra werd ik een vaste deelnemer aan de gesprekken tussen radicalen van diverse pluimage: politieke socialisten, socialistische vakbondsmensen, anarchisten en vrijdenkers.'

De Eerste Wereldoorlog, die zich vooral afspeelde in Europa, heeft een zeer belangrijke rol gespeeld in de politieke bewustwording van Steelink, maar zelfs in dat verband spreekt hij over voetbal. Dat bleek namelijk een uitstekend middel tot verbroedering. Steelink schrijft: 'Met Kerstmis hadden de soldaten een voetbal tussen de loopgraven gegooid, waarop men een vriendschappelijk partijtje voetbal had gespeeld. Maar degenen die de leiding hadden, wilden daar niets van weten.'

In 1920 kwam er een abrupt eind aan alle activiteiten van Nicolaas Steelink. Het Justice Departement, voorloper van de FBI, stond aan zijn deur en arresteerde hem. Steelink was een van de eerste slachtoffers van de vermaledijde 'pak-ze-allemaal-wet.' Nicolaas Steelink overleed in 1989 in zijn woonplaats Tucson, Arizona. Een voetballer en activist die protesteerde tegen de smoes op basis waarvan ook hij destijds was gearresteerd: 'lidmaatschap van een criminele organisatie.'

HET ARTIKEL 140 VOETBALTOERNOOI

Arie Hazekamp

Dat voetbal de populairste sport ter wereld is, zag ik in juni tijdens het WK-voetbal bevestigd door de vele spontane opmerkingen die mijn eega steevast via de mail kreeg over de prestaties van het Nederlands elftal. Ze waren afkomstig van haar talloze contactpersonen over de gehele wereld, met wie zij internationale uitwisselingsprogramma's voor jongeren aan het organiseren is.

De belangstelling voor voetbal nam een grote vlucht in het begin van de twintigste eeuw nadat ook arbeiders het balspel hadden ontdekt. De belangstelling van de anarchistische beweging kon hierdoor niet uitblijven. Vanuit de beweging ontstonden diverse verenigingen. In Groningen maakte de latere administrateur en drukker van het anarchistische weekblad De Arbeider, *Derk Ploeger, deel uit van de Geheel Onthouders Voetbal Club (GOVC). In Amsterdam kwam het tot de oprichting van een voetbal- en korfbalclub voor tien tot veertien jarigen in de schoot van de vrij-socialistische Ontspanningsschool Hoop der Toekomst. In* De Vrije Socialist *meende ene C. dat kinderen minstens de leeftijd van veertien jaar bereikt dienden te hebben om de grote inspanningen die vereist zouden zijn, aan te kunnen:*

'Het voetbalspel op zichzelf kan ik overigens niet genoeg aanbevelen. Het bevat feitelijk de grondgedachte van het anarchisme. Bij het voetbalspel baten geen theorieën; iedere speler moet uit eigen oogen kijken, met eigen lichaam arbeid verrichten; dus het individu volkomen laten uitkomen en wel zoodanig dat al die individuen samen door hun individueel werken het gemeenschappelijk doel bereiken. Daarom acht ik voor de ontwikkeling der jeugd het voetbalspel een spel bij uitnemendheid. Als nu maar gezorgd wordt dat de jongelui den graad van ontwikkeling kunnen bereiken die aanvankelijk noodig is. Anders wordt het hutspot. (De Vrije Socialist 5-7-1949)

Waar anarchisten wel moeite mee hadden was de maatschappelijke context waarin (top)sport zich manifesteerde met het voetbal voorop. Tegen het einde van de jaren twintig was de keerzijde van sport zichtbaar geworden. Critici zagen sport als een op sensatie gerichte hobby voor een futloze mensheid, die de fysieke kracht koesterde welke ze zelf ontbeerde. De verdwazing deed zich gelden in de veldslagen om plaatskaarten, de zwarte handel in toegangskaarten, het ophitsen van sportploegen en voetbalsupporters die het veld kwamen opgestormd om scheidsrechters flinke klappen en schoppen uit te delen. Van verbroedering was hier absoluut geen sprake meer.

De kritiek van anarchisten gold ook de grote aantallen toeschouwers die op wedstrijden afkwamen maar die in steeds mindere mate betrokken waren bij de strijd voor een betere samenleving. Dat stak.

Van een dergelijke tweeslachtigheid lijkt sindsdien steeds sprake te zijn geweest in de anarchistische beweging. In de sociale bewegingen en zeker in de kraakbeweging van de jaren tachtig werd belangstelling voor sport en voetbal in het bijzonder met enige meewarigheid gade geslagen.

Gaandeweg bleek echter dat ik (als betrokkene bij deze bewegingen) niet de enige liefhebber was. Vrijwel in alle steden waar de 'beweging' iets voorstelde, voetbalde wel ergens een vriendenteam dat deel uitmaakte van een vereniging en daar wekelijks een wedstrijd speelde. Een ander deel bleek fanatiek supporter te zijn van een profclub uit de eredivisie, waarbij er een zekere voorkeur voor Feyenoord leek te bestaan. Ze stonden niet alleen aan de zijlijn. Begin jaren negentig namen zij actief deel aan de antiracistische campagne van de club onder het motto 'Feyenoord tegen Racisme'. Soortgelijke initiatieven ontstonden ook bij andere clubs.

EUROTOP

Het was in dit milieu van voetbalminnende anarchistische krakers en activisten, dat de oproep in de zomer van 1997 om een landelijk voetbaltoernooi te houden in goede aarde viel. Eerder dat jaar liep de Eurotop in Amsterdam uit op massale arrestaties van demonstranten bij het kraakcafé Vrankrijk. Zij werden vervolgd op grond van het beruchte artikel 140 WvS waarin sprake is van een 'verboden vereniging'. Het omstreden wetsartikel biedt politie en justitie ruime opsporingsbevoegden. Uiteindelijk moest justitie bakzeil halen en werden aan diverse arrestanten aanzienlijke schadevergoedingen toegekend.
Uit protest tegen deze schandelijke justitiële actie ontstond het idee om een voetbaltoernooi te organiseren. De tijd was er kennelijk rijp voor om er openlijk voor uit te komen! Op zaterdag 16 augustus 1997 troffen zes voetbalteams elkaar in de Utrechtse plaats Haarzuilens waar gestreden werd om de eerste Artikel 140 Wisselbokaal. Het toernooi had ook als doel geld in te zamelen voor het Komitee Utrecht tegen Racisme en Fascisme (KURF). Zo werden teams geleverd door Emmaus (Haarzuilens/De Bilt), ACU (Utrecht), de Blauwe Aanslag (Den Haag), Vrankrijk (Amsterdam), Hotel Bosch (Arnhem) en de Grote Broek (Nijmegen). Op Emmaus na, bekend van de verkoop van 'welvaartsresten'(tweede hands spullen), betrof het dus teams rond bekende kraakpanden uit steden waar een actieve anarchistische of daarmee verwante activistische scene bestond.
'Op deze snikhete zaterdag vertoonden de teams niet alleen een opmerkelijke inzet, maar tevens een ongekende kameraadschap. Ondanks de grote verscheidenheid aan opvattingen overheerste de eendracht en het verlangen er een prachtige dag van te maken. Een deelnemer merkte dan ook op: "We willen zo'n inzet ook graag bij ontruimingen zien". De organisatie verdient een pluim voor het voorspoedige verloop van de dag en voor de ironische wijze waarop met de voetbalcultuur werd gespot. De Wisselbokaal bleef uiteindelijk in Utrecht omdat het ACU-team in de finale het moegestreden team van de Grote Broek met 2-0 van de mat speelde. Uiteindelijk bracht het toernooi zo'n tweeduizend gulden op,' aldus Siebe Thissen in zijn inleiding in het boek van Nicolaas Steelink, *Reis in Droomland* dat een jaar later door Baal werd uitgegeven.
Het actieblad *Ravage* publiceerde op 5 september 1997 onder de kop 'Criminele Samenscholing in Haarzuilens', een hilarisch verslag van het toernooi. Daarin merkte de coach van het Amsterdamse krakersbolwerk Vrankrijk, dat teleurstellend als laatste geëindigd was, op: 'We presteerden matig

door andere omstandigheden zoals het alcoholverbod en de buitenlucht'. Bij de Grote Broek was, ondanks de finaleplaats, de coach al gewipt. Speler Iwan (tegenwoordig redacteur van het voetbalweekblad Voetbal International) liet optekenen: 'Dat we de finale verloren was teleurstellend, maar we verwijten de arts in de verdediging van ACU gebrek aan ethiek en de scheidsrechter had overduidelijk een B12 tekort.'
In het team van de Grote Broek bevonden zich een aantal jongeren die zojuist tot de redactie van *de AS* waren toegetreden. Behalve Siebe Thissen betrof dit Freek Kallenberg, Bert van Wakeren en ondergetekende. In latere jaren zou dit team in het toernooi furore maken als het Vreemdelingenlegioen, een terechte naam gezien de diversiteit van het gezelschap. Ook diverse betrokkenen rond het anarchistisch kampeerterrein in Appelscha speelden in dit team. Deels betrof dat dezelfde mensen.

TRADITIE

Het Artikel 140 voetbaltoernooi ontwikkelde zich vervolgens spontaan tot een traditie. Het winnende team verplichte zich tot de organisatie van de volgende editie. In 1998 werd uitgeweken naar Nijmegen om te voorkomen dat Utrecht opnieuw de organisatie op zich moest nemen. De wisselbokaal werd naar de volgende winnaar doorgegeven. De opbrengst ging steevast naar een van te voren vastgesteld goed doel. Er werd over het algemeen sportief gevoetbald, al namen lang niet alle teams het spel serieus. Mannen en vrouwen speelden gezamenlijk in één team. De uitstekende onderlinge sfeer van het eerste jaar zou een handelsmerk van het toernooi blijven. Wie al te fanatiek op de winst speelde, zoals het Arnhemse Hotel Bosch enige jaren deed, kreeg dat op niet mis te verstane wijze nagedragen. Het moest wel leuk blijven!
Het Vreemdelingenlegioen zou het toernooi voor het eerst in de Haagse editie van 1999 winnen. In een zinderende finale versloegen de legionairs de Hagenezen van de Blauwe Aanslag met 2-0. Om te voorkomen dat Nijmegen andermaal het toneel van het toernooi zou worden, kregen de Amsterdammers de opdracht mee om het jaar daarop de vierde editie te verzorgen en daarmee te bewijzen dat men in de hoofdstad wel degelijk met elkaar kan samenwerken. Hilariteit alom.
Ook in 2003 (Wageningen) werd ons Legioen kampioen. Er namen twaalf teams deel aan het toernooi, afkomstig uit negen steden. Op grond daarvan vond het toernooi het jaar erna plaats op het anarchistisch kampeerterrein in Appelscha. Het voetbalveld van de buren, het oude jongensinternaat, was destijds nog in tact. Helaas deden dat jaar slechts een viertal teams mee. Kennelijk was de reis naar het Hoge Noorden voor menig team net te veel gevraagd of kwam het juist vanwege het alcoholvrije karakter van het terrein?
Hoewel het Vreemdelingenlegioen opnieuw won, werd de 'winst' cadeau gedaan aan de Amsterdammers. In 2005 organiseerden de mensen rond kraakcafé De Molli opnieuw het toernooi. Daarna waren de deelnemers uit Delft aan de beurt, die al jaren als Atletico Vianova deelnamen. Zo was het toernooi in 2006 te gast bij de voetbalvereniging in het nabij gelegen Schipluiden. Vijftien teams afkomstig uit Groningen, Haarlem, Rotterdam, Leiden, Delft, Utrecht, Rhenen, Den Bosch, Den Haag, twee uit Amsterdam, twee uit Wage-

ningen en een speciaal GroenFront!- en Loesje-team troffen elkaar. De finale werd een Wagenings onderonsje dat door café De Overkant werd gewonnen. Ons Vreemdelingenlegioen was inmiddels uit elkaar gevallen, het evenment in Appelscha was de laatste waar ik persoonlijk aan deel heb genomen.

In de Wageningse editie van 2007 namen maar liefst 22 teams deel. Het Wageningse Droef, ook het jaar eerder al finalist, won dat jaar. Om Wageningen het jaar daarop te ontzien met de organisatie, werd besloten het toernooi eens in Rotterdam plaats te laten vinden. De organisatie liep dermate moeizaam dat andermaal naar Schipluiden werd uitgeweken. Het toernooi werd bovendien vanwege slecht weer nog eens uitgesteld en vond pas op 26 oktober plaats. Normaliter wordt het toernooi altijd aan het einde van de zomer gehouden.
De politie nam contact op met de plaatselijke voetbalvereniging om te waarschuwen voor de komst van krakers en radicale activisten op dit sportevenement. De vereniging had inmiddels goede ervaringen met de eerdere editie opgedaan. Toen was ondermeer gebleken dat de artikel 140 voetballers zelfs de boel netter achter hadden gelaten dan de eigen sporters van de vereniging doorgaans deden. 's Ochtends op de dag van het toernooi werd de organisatie 'uitgenodigd' om in contact te treden met de politie. De politie was bang voor een confrontatie met 'rechts' aangezien de neonazi groepering NSA pas daarvoor een pand had gekraakt in het nabij gelegen Monster. Er gebeurde echter niets. Het toernooi had daarentegen wel veel last van een hoop regen. De Overkant uit Wageningen won opnieuw deze editie waar acht teams aan deelnamen.
De editie van afgelopen jaar vond wederom in Wageningen plaats en werd voor het eerst door Loesje uit Arnhem gewonnen. Naar verluid wordt de editie van 2010 momenteel voorbereid in het Gelderse Oosterhout, ergens tussen Nijmegen en Arnhem. Het enthousiasme om te voetballen is onverminderd aanwezig! Het artikel 140 toernooi is een jaarlijks terugkerend fenomeen geworden.

DE PADEN OP, DE LANEN IN

Natuursport als nationaal integratiemiddel

André de Raaij

De meest excentrische buslijn van Amsterdam brengt je zo´n beetje naar het einde van de bewoonde wereld, waar weidse weiden en plukjes wolk het vergezicht bepalen, en kerktorens heel in de verte die dorpen aankondigen die vaak nog stadjes blijken te zijn ook, historisch gesproken. Eigenlijk gewend om met de fiets hierheen te gaan stap ik uit met een emmertje om op een speciaal weiland paardebloemen te gaan plukken voor de wijnbereiding. Met mij stapt een man van merkbaar Turkse achtergrond uit, die mij vraagt hoe hij bij de volgende kerktoren kan komen. Een wandeltocht over modderige wegen, gouwen *genoemd, staat hem te wachten. U bent hier eigenlijk op een verkeerd punt voor een wandeling naar het volgende dorp, zeg ik. Het maakt hem niet uit, hij vindt die Hollandse stadjes allemaal zo mooi dat hij er alles voor over heeft om het volgende te bereiken. Het gaf mij een mooi gevoel dat ik nog steeds heb, twaalf jaar later, Het komt nog wel goed met Nederland, dacht ik. Aan de enthousiaste wandelaar lag het niet, of hij nu Henri Polaks* Het kleine land en zijn groote schoonheid *of Jac. P. Thijsses* Langs de Zuiderzee *als (geestelijke) bagage had of niet. Of een recentere aanbeveling die nog niet tot de canon van de landschaps- of monumentenwaardering behoort.*

Maar het is niet goed gegaan met Nederland, we weten het maar al te goed. Het is een goede vraag of niet voor bijna iedereen de integratieve werking van landschaps- en natuurwaardering is uitgewerkt. Hoeveel zogenaamd autochtonen trotseren zompige graswegen, mogelijk opstekende wind en een plotselinge bui om stedekes te gaan bekijken – wandelend? Intussen zich verwonderend over het *distraction display* van de kievit, het geroep van de grutto, het kwinkeleren van de opwiekende leeuwerik, misschien het baltsen van kemphaantjes.
Voor dat laatste moet je wel heel veel geluk hebben, ik heb het nog nooit gezien en de kans wordt steeds kleiner. Natuursport heet de bezigheid al sinds de negentiende eeuw: beschouwend wandelen. Maar als de beschrijving of de gids al bijna bij verschijnen achterhaald is door het zoveelste ontwikkelingsplan in het kader van de Vierde Nota Extra of de subsidieregelingen van de EU dan wordt het wat moeilijk zoniet frustrerend om deze sport uit te oefenen.
Van der Meulen schetst het aan de hand van een fietskaart van de omgeving van Leiden van dertig jaar geleden. Dertig jaar! Een belangrijke stad, maar wel omgeven door weiden en aan de westzijde door het duinlandschap. Nu rijd je van Haarlem tot voorbij Delft eigenlijk ononderbroken door de bebouwde kom. Het 'rijden' is natuurlijk een sleutelwoord. Sommige enthousiasten noemen de Veluwe het grootste aaneengesloten natuurgebied van Europa. De Veluwe aaneengesloten natuurgebied? Wat heeft u voor pilletje op, zou je moeten vragen. Hetzelfde geldt voor het praten over Het Groene Hart in Zuid-Holland: het

bestaat alleen nog in de retoriek. Let wel: ik ben tegen aanslagen op dit niet meer bestaande Hart en ik draag de wolf een warm hart toe, maar de vragen blijven.
De paden op, de lanen in – wandelen en landschap, flora en fauna bestuderen, maar ook de menselijke maaksels bewonderen. Dit laatste hoort er ook bij, want alles wat voor 'natuur' doorgaat in Nederland is door mensen aangelegd of het gevolg van menselijk ingrijpen. Ook als een natuurgebied spontaan dreigt te ontstaan, zoals het Oostvaardersplassengebied, moet er beheerd worden. De 'natuur' is nooit ouder dan het oudste gebouw in de omgeving. De grote stille heide was het gevolg van afplaggen en begrazen. Echt wilde bossen en beken zijn al een eeuw of langer getemd en worden nu kunstmatig onttemd. En het is maar de vraag of het de bedoeling is dat wij argeloos en onbekommerd genieten van het landschap.
Onbekommerd was het motto van Thijsse, waarschijnlijk de grootste voorganger op de wandeltocht. Niet de eerste – Eli Heimans was al eerder, maar de oerpopularisator was F.W. van Eeden, 'de vader van', met zijn *Onkruid – botanische wandelingen*. De arbeiders-/socialistische beweging liet zich niet onbetuigd, met S. Leefmans, bovengenoemde Henri Polak, de anarchisten B.P. van der Voo en J.J. Hof, verdere sociaal-democraten als Rinke Tolman, Kees Hana. Niet te vergeten: Fop I. Brouwer die voorging in de alternatieve zondagochtendwijding *Weer of geen weer*, alweer jaren *Vroege vogels* geheten. Historisch halfgeschoolden noemen de opvoeding tot natuur- en landschapsgenieter (m/v) een deel van een beschavingsoffensief, alsof er geen behoefte aan zou zijn geweest bij 'het volk'.
Deze beschaving ging er tenslotte in als koek, de toespeling is flauw, maar geheel waar: door de Verkade-albums van Thijsse hebben honderdduizenden mensen de Nederlandse natuur leren kennen. Geen beschavingsoffensief, wel een nationaal-integratieve onderneming.
In het omineuze jaar 1940 schreef Rinke Tolman: 'De albumserie heeft een niet te onderschatten opvoedende zending vervuld en wat erin tot uitdrukking kwam, zou kunnen worden aangeduid met de naam "gesublimeerd nationalisme": een nationalisme, dat zich niet bedient van dikke en gezwollen leuzen, maar een fijne vorm is van een zeer bewuste en innige liefde voor het schone en vertrouwde heem; voor het landschap met zijn dieren en planten, zijn wolken, zon en wind, zijn atmosfeer en wisselend weer, zijn mensen, die één van taal en historisch samengegroeid, een levende, nauw verbonden gemeenschap vormen.'[1]
Thijsse, een groot Nederlander, onbekommerd gaf hij zich op bij de Kultuurkamer, de hongerwinter overleefde hij niet, wie zal of kan hem iets kwalijk nemen, als nationaal instituut.

In juli 2009 is, zegt de site *waarneming.nl*, bij Hardenberg een wolf waargenomen. De waarneming veroorzaakte geen ophef. Waarschijnlijk omdat zij onzeker is, niet veel zekerder dan de Waaslandse wolf van een paar jaar eerder, een dier dat zich ook van geen grens iets aan hoefde te trekken maar waarvan niet alleen de wolvigheid maar zelfs het gehele bestaan twijfelachtig was. In tegenstelling tot wat wij menen te mogen concluderen uit het sprookje van Roodkapje of uit drs. P's *Dodenrit* is de wolf schuw en vermijdt het dier de ontmoeting met mensen. Met een actieradius van honderden kilometers kan het best vanuit Midden-Duitsland of Noordoost-Frankrijk een keer de Nederlandse grens overschrijden, maar er is geen aanleiding tot vrees en beven. Evenmin tot blijdschap voor degenen die wachten op wolven in Nederland. De laatste mensensoort is in twee hoofdcategorieën te verdelen: degenen die de wolf een handje willen helpen en liefst zo snel mogelijk willen uitzetten in het gebied van de Oostvaardersplassen of op de Veluwe, en degenen die - de waarschijnlijker en 'natuurlijker' gang van zaken – de spontane terugkeer verbeiden.
Zoiets als een spontane terugkeer is niet de bedoeling. Bij Katwijk zwom eens een bever in de Rijn, ruim tien jaar geleden, het was onduidelijk hoe het dier daar terechtgekomen was. Maar bevers horen in de Biesbosch, met een zendertje, uitgezet. De laatste echte wilde bever is tenslotte bij Zalk gedood in de vroege negentiende eeuw. Zomaar rondzwemmende bevers, het zou een mooie boel worden. Wij moeten de wilde natuur vooral niet te wild laten zijn en met gepaste zorg bekijken. Misschien dan toch ook weer niet zoveel zorg dat het publiek de moed verliest, zoals Hans Dorrestijn schrijft, want dan is het echt verloren.
De wolf is uitgeroeid in Nederland, evenals de bever, de otter, het wilde zwijn en in feite de hamster, die onder de naam *korenwolf* een verhoogd mediaknuffelgehalte gekregen heeft maar er niet minder verdwenen om is. De hamster bevond of bevindt zich in Zuid-Limburg aan de rand van het verspreidingsgebied en is daar dan ook het kwetsbaarst, en de verdwijning is altijd betrekkelijk. Er worden dan ook wel eens hamsters gezien in Limburg. Het is veel belangwekkender zich af te vragen hoe het er met de hamster in het algemeen voorstaat dan of er nog enkele, of weer enkele in Limburg verblijven.
Het dier is sterk verbonden met de vorm van landbouw zoals deze de afgelopen millennia bedreven is. Zonder behoud van deze vorm van landbouw is het voortbestaan van de hamster, aan wiens naam tenslotte een veelbetekenend werkwoord is ontleend, in veel Europese streken penibel zoniet onhoudbaar. De laatste 'Nederlandse' hamsters vangen voor een fok- en uitzetprogramma is een uitzichtloze bezigheid die slechts op uitstel van uitsterven neerkomt. Ik pleit er niet voor de teloorgang van een dier als de hamster, of – dierbaarder want nabijer en dus veel meer als gemis ervaren: de huismus – zomaar te accepteren, maar stel vast dat er voor het behoud van deze ooit vanzelfsprekende medebewoners iets heel anders nodig is dan op de dieren gerichte 'programma's'.
Het verdwijnen gaat snel in zijn werk. Ik noemde de huismus al – wanneer hield de vanzelfsprekendheid van het tsjilpen in de stad op? De slachting in het voorjaar op de rijbaan, die op overvloedige aanwezigheid wees? Het brutale benaderen van het terrastafeltje door dit zowel brutale als kwetsbare vogeltje. Was of is het spreekwoordelijk gewoon? Het is ongemerkt voorbijgegaan. In een ander geval kan ik het keerpunt ongeveer vaststellen.

Mijn eerste geliefde was een Zeeuwsvlaamse boerendochter, en op (ongemakkelijk) bezoek bij haar ouders kon ik mij in ieder geval verwonderen over de klaprozen en korenbloemen tussen het koren op het land. Die kende ik alleen van kinderliedjes of –verhaaltjes,

maar ze bestonden echt. Ze stonden tussen het graan, ook iets wat ik als stads bleekneusje niet uit eigen waarneming kende. Een paar jaar later was de verkering voorbij maar woonde er in mijn studentenflat een Zeeuwsvlaamse boerendochter die ik enthousiast vertelde over wat ik zo mooi vond in haar streek: de klaprozen en korenbloemen tussen het koren.
Zij keek mij aan alsof ik beter opgesloten zou kunnen worden. 'Dat was vroeger, dat heb je nu echt niet meer,' zei zij beslist. 'Vroeger' was vier jaar eerder geweest. 'Vroeger' komt soms heel snel als het om dieren en planten gaat. Voor deze van de korenverbouw afhankelijke planten is geen pardon te verwachten in 'andere landen' en zeker niet in het in dit geval steeds zeer nabije andere land. Toen ik Polen enigszins verkende na het einde van het staatskapitalisme zag ik ze volop tussen het koren, een gevolg van de instorting van de economie, vertelde een biologe mij die hier het voordeel van het nadeel zag. Inmiddels is Polen ingelijfd bij NAVO en EU dus denk ik maar liever niet over het lot van deze bloemplanten aldaar. De klaproos heeft het in Nederland goed gered op nieuwe plaatsen, de korenbloem moet het hebben van zogenaamd natuurlijk bermbeheer – uit een pakket zaden waarin ook de bolderik een plaats heeft en andere aan korenteelt gebonden wilde planten.
Het is een opmerkelijk resultaat van de natuur- en landschapshistorische opvoeding dat deze leidt tot binding aan een steeds vluchtiger – mag het vaderland genoemd worden? Bij het opmaken van de balans kan vastgesteld worden dat deze opvoeding, die grotendeels verleden tijd is en plaats heeft gemaakt voor de paniek over verdwijnen van 'eigen soorten' en de invasie van 'exoten', een opvoeding in Nederlanderschap was.

Eens te meer is het resultaat misschien wel het belangrijkste product van de kapitalistische productiewijze: nostalgie. Een pijnlijk verlangen naar thuiskomst, een thuis dat er niet meer is. Dat er eigenlijk ook nooit geweest is, omdat ook de Verkade-albums tenslotte een opname zijn van een bepaald tijdsbeeld. En het tuinpad van Wim Sonnevelds vader is ook maar een gestold moment in de tijd. Natuur en landschap zijn steeds in wording. Iets wat over het Nederlanderschap evenzeer gezegd kan worden. Toch nog iets over eerdergenoemd rijden: een jakkersnelheid toelaten op een weg die onvermijdelijk op een file uitloopt omdat zoveel anderen toevallig ook gekozen hebben te jakkeren kan beslist een desintegrerend streven genoemd worden. Onbeperkt doorrijden met 140 km/u betekent: binnen twee uur Nederland uit zijn. Klinkt dat vaderlandslievend? Het behoud van de 'nationale' zeggekorfslak is integrerend. Weinigen zullen de keuzemogelijkheden zo wensen te accepteren.

NOOT

(1)Rinke Tolman, Dr. Jac. P. Thijsse, een groot Nederlander. Utrecht: Het Spectrum [1940].

Verdere inspiratie tot dit stuk ontleend aan: Dik van der Meulen, *Het bedwongen bos – Nederlanders en hun natuur*. Amsterdam: SUN, 2009. – Hans Dorrestijn, *Dorrestijns Natuurgids*. Amsterdam: Nijgh & van Ditmar, 2010. Het aardige van Dorrestijns benadering is dat hij de landsgrenzen zo goed als negeert en zijn ver- en bewondering mengt met persoonlijke overwegingen die soms maar zeer zijdelings iets met de besproken dieren te maken hebben. Een nieuwe vorm van natuursport?

COÖPERATIEF SPEL

Spelen tegen of met elkaar

Rymke Wiersma

Is er iets tegen winnen en verliezen bij sport en spel? Omdat ik nog nooit van coöperatieve sporten heb gehoord en er wèl coöperatieve spellen bestaan beperk ik me hier voornamelijk tot die laatste categorie.
Allereerst moet opgemerkt worden dat er veel anarchisten zijn die niet van spelletjes houden (of ze nu coöperatief zijn of niet), en/of die het doen van spelletjes zonde van de tijd vinden. Die tijd had je ook in het voorbereiden van een goeie actie kunnen stoppen, vinden ze, of in het lezen van het laatste jaarboek van de AS. *Serieuze types hoor, die anarchisten!*
Degenen die wel van een spelletje houden, vallen ook weer uiteen in twee categorieën. Namelijk diegenen die vinden dat er bij een spelletje niets mis is met winnen (en verliezen), dat zijn er volgens mij vrij veel, en degenen die winnen een kwalijke zaak vinden. Die laatsten beperken zich tot het doen van coöperatieve spellen, waarvan er onderhand heel wat bestaan. Laten we eens luisteren naar wat C in een gesprek met W hierover naar voren brengt.

W: Vanavond gaan we toepen, doe je mee?
C: Toepen, nee zeg, ik kan wel wat beters verzinnen.
W: Hartejagen dan, of desnoods klaverjassen…
C: Nee, nee!
W: Wat mankeer jij ineens?
C: Niets, maar dat soort spelletjes staat me nogal tegen. Het uit zijn op winnen, daarmee is deze hele maatschappij verziekt. Door zo'n spelletje ga je dat nog leuk vinden ook. Ik vind dat een kwalijke zaak.
W: Nou zeg, het is toch juist maar een spelletje? En we willen toch ook graag winnen van de kapitalisten?
C: Een mooie wereld winnen, dat lukt niet door een potje te toepen, daarvoor zullen we moeten leren om beter samen te werken.
W: Klopt, maar af en toe ontspanning is daarnaast noodzakelijk, en die kaartavondjes zijn maar wat gezellig. We doen er geen vlieg kwaad mee. Bovendien, is er een alternatief, zijn er anarchistisch verantwoorde spelletjes dan?
C: Ja, er bestaan coöperatieve spellen. Die zijn leerzaam en spannend. Je speelt mèt elkaar in plaats van tegen elkaar, probeert gezamenlijk een bepaald doel te bereiken. Er zijn denkspellen en gelukspellen. Er zijn kaartspellen, maar ook bordspellen. Bijvoorbeeld het spel *Maze*. Dat lijkt een beetje op schaken. Lichte en donkere blokjes hout, elk aan een kant van het bord, en beide kleuren moeten langs en over elkaar heen naar de overkant. Er zijn allerlei belemmeringen. Behoorlijk ingewikkeld, het is mij en mijn spelmaatje nog maar één keer gelukt helemaal uit te komen.
W: Klinkt best leuk, maar vanavond wil ik toepen en ik snap nog steeds niet wat daar tegen is.
C: Bij een gangbaar spel gaat het erom te winnen, ten koste van de anderen. Je bent erop uit de zwakheden van een

ander te herkennen en diegene vervolgens te laten verliezen. Dat is exact hetzelfde als wat het kapitalistische systeem doet in het gewone leven. Waar we zo'n hekel aan hebben. Waarom zou je als vrijetijdsbesteding zoiets gaan doen, uit vrije wil nota bene?

W: Misschien is dat aangeboren.

C: Aangeboren, ja, maar is dat een goed argument? Misschien is hebzucht ook aangeboren, en is kapitalisme dus heel logisch.

W: Dat zou nog kunnen ook, maar dan is het óók aangeboren dat we kapitalisme kunnen bestrijden en kunnen bedenken dat eerlijk delen en anarchisme mooie alternatieven zijn.

C: Precies, en dus?

W: Dus kunnen we vanavond rustig gaan toepen.

C: Ik pas. Ik heb geen zin om weer te verliezen…

W: Is dat het? Kom op, wie weet win je wel vanavond!

C: Maar ik wil jullie óók niet laten verliezen. Ik wil wel een spelletje doen, maar dan een waarbij niemand uit de boot valt.

W: Sorry, maar is dit niet een beetje al te zoetsappig? Je moet zo'n spel niet verwarren met het echte leven. Als twee jonge otters spelen gaat het er ook ruig aan toe. Wat is daar mis mee? Tikkertje, is dat ook niet goed soms? Of gewoon een lekkere stoeipartij? Elkaar lekker plagen, kietelen, om genade laten roepen: allemaal helemaal fout, verkeerd?

C: Je zou kunnen zeggen dat al die dingen inderdaad niet geheel geweldloos zijn, dat ze gericht zijn op het elkaar aftroeven en onderwerpen.

W: Voor de lol, ja.

C: Maar wat is daar dan de lol van?

W: Jij neemt het allemaal veel te serieus, spel is nou juist niet serieus, en precies daarom is het leuk, voor af en toe.

C: Het is gewoon nog leuker als je niet tégen maar mèt elkaar speelt, en gezamenlijk de eindstreep haalt, òf gezamenlijk verliest.

W: Ik blijf het wat klef vinden allemaal.

C: In deze wereld draait bijna alles om competitie. Ik denk dat veel mensen dat niet eens meer door hebben. Ook anarchisten niet. Dat die strijdhouding niet alleen een probleem is als het om bedrijven gaat, om economie, maar dat ook onze persoonlijke levens er vol mee zitten, en eronder lijden.

W: En sport dan? Stel dat de wereld anarchistisch was. Dus geen landen, staten, naties. Waren er dan volgens jou ook geen sportwedstrijden?

C: Ik kan me in een anarchistische wereld geen voetbal voorstellen, om maar iets te noemen.

W: Gebruik je fantasie! Voetbal is niet noodzakelijk zo'n ellendige sport, zeker niet als de regels ietsje veranderd worden. Trouwens, 'regels'? Er zouden helemaal geen regels zijn! In een anarchistische wereld zou voetbal nooit zo'n massale toestand kunnen worden. Betaald voetbal bestond sowieso al niet, evenmin als reclames of wat voor commerciele belangen en uitingen dan ook.

C: Haha, zo blijft er niet veel over. Wie zou er dan voor wie zijn?

W: Iedereen was voor iedereen! Altijd juichen, nooit balen. Misschien duimde je voor je vrienden of familie. Maar verder wilde je niets liever dan dat de beste won, toch?

C: De beste, winnen, daar heb je het weer! Ik denk nou juist dat er in een ècht anarchistische samenleving niet aan winnen wordt gedaan. Zelfs bij voetbal niet.

W: Oké, dan waren er coöperatieve voetbalwedstrijden. Zoveel mogelijk ballen in het eigen doel. Keeper afschaffen. Of helemaal geen doelpunten maken. Samen dribbelen, en natuurlijk wel de knuffelpartijen, bijvoorbeeld elke keer als in één van de doelen tien keer gescoord is...

C: Gezellig. Gaan we uitproberen. Maar laten we eens beginnen met een stevig potje *Maze*.

W: Dat spel daar met die houten blokjes? Het ziet er mooi uit! Goed, op één voorwaarde. Dat jij je vanavond coöperatief opstelt, en meedoet met toepen.

C: Wie weet. Maar nu *Maze*. Ik zal het je uitleggen. Wil je de donkere of de lichte blokjes?

Informatie over Maze en andere coöperatieve spellen: www.vredesmuseum.nl, www.zonnespel.nl, www.earthgames.nl

WK VOETBAL 2010: EEN WAANZINNIGE VERDRAAGZAAMHEID

Ayódar, provincie Castellón, Spanje. Morgen is het zover, vertelden onze vrienden die het nieuws wél gevolgd hadden: Spanje speelt de eindstrijd tegen Nederland. Wij in onze camper hielden het met nieuwsberichten, bij het af en toe lezen van een Spaanse krant, soms email en sms'jes of het internet, maar veelal hadden we geen bereik, waren onze muziekschijfjes het omgevingsgeluid en hield de natuur ons op de hoogte van het dagelijkse nieuws. Voetbalnieuws ging al helemaal aan ons voorbij. Maar nu, bij de rivier tegenover het dorp van de voorouders van José moesten we er wel aan geloven. Iedereen wist dat wij er waren en waar wij vandaan kwamen. Dat zouden ze dan maar weten ook, hadden we met José afgesproken. De volgende morgen stond er een flinke rij voor de bakker, want iedereen was met dit lange vrije weekend uit de stad teruggekomen naar hun familiehuis. Een beetje opjutten kon geen kwaad dachten wij, en bij de bakker merkte ik op dat Nederland zou winnen. Vreemd genoeg waren sommigen het ermee eens, want 'we' hadden veel goede spelers en trainers aan Spanje geleverd. Anderen meenden dat daarom Spanje wel zou winnen. Zó opjutten hielp duidelijk niet: grapjes, gelach en weinig fanatisme. Dit zouden we morgenavond anders doen.

José en z'n aanhang, vriendin en zoontje van twaalf, wij zouden proberen wat leven in de brouwerij te brengen. Met ons vijven toverden we een badlaken om tot Nederlandse vlag en met gele sjaal konden we van de achterkant met een beetje fantasie een Spaansrepublikeinse in elkaar flansen. Zelfs de mannen in het gezelschap naaiden lustig mee en zongen *viva España* en *hoep Holland hoep*. In de Nederlandse 'vlag' gewikkeld trokken we de 's avonds naar het dorpshuis waar breedbeeld was opgehangen en waar de meest fanatieke voetballiefhebbers het spektakel zouden volgen. *Hoep Holland hoep*, kwamen wij binnen. Het zaaltje was redelijk vol, maar we vonden nog een tafel om de Nederlandse kant van de vlag uit te spreiden. De aanwezigen zagen ons maar hadden het te druk met elkaar om er aanstoot aan te nemen. Ze zagen dat we er waren, dat was het.

De wedstrijd: iedereen weet het: beschamend om als Nederlanders naar te kijken. Na de eerste karatetrap van een Hollandse jongen, de zaal verontwaardigd, wij ook, heb ik vooral nog oog gehad voor het publiek dat opging in het strijdgewoel. Geen valse treffer ontging ze en bij iedere zet sprongen ze van hun stoelen. Je kon genieten van het gejoel, geschreeuw en aan het einde het triomfantelijk gejuich.

Daar zaten wij achter de Nederlandse vlag naar de terechte ondergang van 'onze' jongens te kijken. Stiekem de vlag andersom draaien kon niet, dus dit deden we met enig vertoon. Mensen liepen langs en groetten, kwamen naar ons toe. Dit was geen voetbal meer van die Nederlanders, het was oorlog geweest. Toen ik sommigen feliciteerde met de overwinning was het antwoord: niet wíj hebben gewonnen, maar zíj die gespeeld hebben. We ontvingen felicitaties terug voor Nederland als tweede winnaar in een afschuwelijke strijd.

We verlieten het dorpshuis en gingen de straat op, dit keer gehuld in de Spaanse kant van de badhanddoek. De Spaanse dorpsbewoners deelden hun vreugde en hun drankjes met ons, Nederlanders. Wij, de schaamte voorbij, want 'zíj' en niet 'wij' hadden zo hard, vals en miserabel gespeeld. Wij waren allen alleen maar toeschouwers geweest. (HW)

KANONNENVOER

Jacques Tardi over de Eerste Wereldoorlog

Martin Smit

Een regenachtige dag in de herfst, enkele jaren geleden, in de buurt van Verdun. Ik bezoek het negentiende eeuwse fort Vaux – gebouwd na de Frans-Duitse oorlog van 1870 – zo'n twintig meter onder de grond. Het is er koud, kalkwater druppelt in mijn nek. In de halfverlichte gang waar ik loop, stierven in 1916 honderden mannen aan hun verwondingen, honger of dorst. En bovengronds, tijdens de slag om dit fort, sneuvelden er duizenden. Een bezoek aan een historische plek als deze is fascinerend, maar tegelijkertijd krijg je als bezoeker dubbel en dwars de zinloosheid en de verschrikkingen van oorlog, maar vooral de alom aanwezige dood voor je kiezen.

1

De voormalige slagvelden van de Eerste Wereldoorlog worden veelvuldig bezocht, in georganiseerd verband, vooral in de omgeving van de Somme, ten noorden van Parijs. Deze slagvelden zijn vaak keurig gerestaureerd of als monument in stand gehouden. Vanuit Engeland organiseren tientallen in First World War Tours gespecialiseerde touroperators reizen langs de toenmalige slagvelden en langs de honderden begraafplaatsen met Engelse, Canadese en Australische gesneuvelden; in boekvorm zijn er letterlijk meters gidsjes verschenen met routes langs begraafplaatsen en slagvelden.
Van de slagvelden in de buurt van de Somme is echter weinig bewaard gebleven. In de jaren twintig werd de grond weer in gebruik genomen voor de landbouw of als weiland. De bewaarde gedeeltes zijn kleine enclaves in een landschap dat weinig getekend lijkt. De situatie is anders aan de andere kant van het Westelijk Front. Vanaf de grens met Zwitserland tot over de Maas, richting Parijs, is het toenmalige front nog bijna intact, en op veel plekken nog daadwerkelijk te volgen en te bezoeken.
In de omgeving van het Ossuaire bij Verdun (het monument met duizenden geborgen knekels, opgegraven op het slagveld), de forten Vaux en Douaumont (waar enorm is gevochten) en in de negen door het oorlogsgeweld verdwenen dorpen ten noorden van Verdun, is de oorlog van 1914-1918 overal in het landschap zicht- en tastbaar.
Wie de toeristenstroom bij het Ossuaire wil ontvluchten, maar toch resten van de oorlog wil zien, moet naar het oosten, naar de oude toppen van de Vogezen. Op bergtoppen daar en op menig kruispunt van provinciale wegen of langs bospaden, zijn de resten van met name de premature schermutselingen van de Eerste Wereldoorlog terug te vinden: geïmproviseerde loopgraven en bunkers. Wie een beetje in de bossen rondstruint, treft zowel Franse als Duitse loopgraven aan en kan zo granaten, kogelhulzen, uniformknopen en dergelijke oprapen, al is het beter die granaten te laten liggen. Zelfs na bijna honderd jaar blijft ontploffingsgevaar aanwezig. Op de bergtop nabij het dorpje St. Marie aux Mines bijvoorbeeld, in het hart van de Vogezen, kan de bezoeker op de bospaden tussen de vroegere linies doorlopen. Hier zijn de loopgraven niet gerestaureerd, maar authentiek: half weggerotte houten beschoeiingen, diepe kuilen, resten van granaatinslagen, bedolven onder tientallen jaren naaldhout.

2

Hier in de Vogezen begon voor de Fransen in 1914 de oorlog. Het leek eerst nog onschuldig, in augustus 1914, maar de realiteit bleek anders. Franse soldaten – gekleed in bijna vrolijke, blauwe tunieken met rode petten – verdedigden bergpassages en strategische kruispunten tegen de beter uitgeruste Duitse legers in *feldgrau*. De Fransen waren in hun blauw/rood een makkelijk doelwit. Op korenvelden tussen St. Dié en Colmar vonden confrontaties plaats tussen Ulanen (Duitse soldaten te paard met lansen die op middeleeuwse wijze de tegenstanders omver konden stoten) en nauwelijks getrainde Franse poilus (soldaat te voet), die (met volledige bepakking van twintig kilo) de aanvallen moeten zien te doorstaan.
Het zou een korte oorlog worden, hadden de politici gezegd. Voor de kerst van 1914 zou iedereen weer thuis zijn. Het tegendeel bleek waar te zijn. De oorlog sleepte zich nog vier jaar voort. Beide partijen groeven immense, versterkte loopgravensystemen, waardoor het vierhonderd kilometer lange front tussen de grens met Zwitserland en het Kanaal in de daaropvolgende jaren vrijwel onveranderd bleef. Grote offensieven, zowel van Duitse kant (bij Verdun), als van geallieerde zijde (bij de Somme), wisten hierin nauwelijks verandering te brengen.
Al deze facetten van de oorlog, schetst de Franse tekenaar Jacques Tardi letterlijk en figuurlijk in zijn nieuwste strip *De grote slachting*, op basis van een scenario van J.P. Vernay.*
De Franse versie verscheen, alvorens de albumuitgave werd gepubliceerd, in een zestal opeenvolgende edities op krantenformaat, getiteld *Putain de Guerre 1914*, *1915*, *1916*, *1917*, *1918* en *1919*, die doen denken aan de nieuwsbulletins zoals die door Franse kranten tijdens de oorlog werden uitgegeven. De kranten openen met de stripversie van het verhaal, per jaar verteld vanuit de dagelijkse beleving van een gewone Franse frontsoldaat, waarna een geïllustreerd tekstgedeelte volgt waarin de oorlogsgebeurtenissen van dat jaar worden geschetst.
Deze vorm plaatst niet alleen de frontervaringen van de (niet met name genoemde) soldaat in breder perspectief, maar het geeft de lezer ook een completer beeld van de oorlog.
Bij Tardi lijkt de oorlog in het begin onschuldig, bijna vrolijk: de zon schijnt en de kleuren zijn zomers. Onbezonnen en opgewekt, naïef wellicht, volgt de soldaat bij Tardi de orders van zijn meerderen en trekt hij ten strijde. De velden zijn geel, maar ze worden roodgekleurd door het eerste bloed; vrienden van de soldaat sneuvelen, de realiteit wordt grauwer. De soldaten kijken ernaar, maar zwijgen. De eerste irritaties beginnen te komen: slecht eten, ratten in de loopgraven, de Duitse overmacht. Naarmate de oorlog vordert, neemt de dagelijkse ellende toe. Mannen sneuvelen, maar het lijkt bijna een routinegebeurtenis. Met de inzet van het gas begint het echte lijden.

3

De naamloze soldaat van Tardi/Vernay

vertelt zijn verhaal objectief, soms zelfs humoristisch, maar hij kan niet ontkomen aan de toenemende verschrikkingen. De soldaten worden door de generaals – die kilometers achter het front in luxueuze chateaux verblijven – telkens naar een andere plek gestuurd: van de velden in de Vogezen naar het dorpje Vauqois, dat later door van beide zijden geplaatste mijnen volledig zal worden opgeblazen. Dan volgt de verplaatsing naar de echte hel, die van de slag om Verdun: de voortdurende granaatinslagen, de mensonterende toestanden in het belegerde fort Vaux.
Sommige soldaten zien geen uitweg meer en verwonden zichzelf, in de hoop van het front naar een ziekenhuis te kunnen worden gezonden. Anderen komen in opstand, individueel, door te weigeren een bevel uit te voeren, anderen collectief, in de vorm van een muiterij. De Franse generaals slaan deze opstanden met harde hand neer: honderden poilus worden gefusilleerd; soms worden enkele mannen die nog ten strijde moeten, willekeurig uit de rij genomen en ten overstaande van kameraden geëxecuteerd, om een voorbeeld te stellen.
De soldaat van Tardi is erbij en kijkt ernaar. Om hem heen vallen zijn vrienden. Bij de nog levenden groeit de wanhoop. Ze vragen zich af of aan er aan deze hel ooit een einde zal komen.
Naarmate de oorlog vordert, laat Tardi de strip langzaam van kleur verschuiven: van de gele velden en groene bossen naar het geel van het mosterdgas en het grijs van de regen, de mist, de uniformen en de blubber. De enige echte kleur die we zien is rood, het bloed van afspattende hoofden, doorzeefde ingewanden en weggevaagde ledematen.

De strip eindigt in grijs en zwart, zoals de toekomst – 1919 en daarna – voor velen blijkt te zijn: oorlogsinvaliden, honderdduizenden die man, zoon, broer of geliefde hebben verloren. De oorlog was gestopt – diplomatieke betrekkingen – maar voor miljoenen duurde deze nog jaren voort.

4

Dat laatste geldt in zekere zin ook voor Tardi. Zijn grootvader vocht in de Eerste Wereldoorlog en naarmate hij meer verhalen over de oorlog hoorde, groeide zijn fascinatie ervoor. Al in het begin van zijn carrière tekende hij korte episodes over de Eerste Wereldoorlog in het tijdschrift (*A Suivre*), later gedeeltelijk hertekend en gebundeld in *Loopgravenoorlog* (1993), toen nog in zwart/wit. Het zijn korte, vaak trieste verhalen, soms zonder begin of einde, fragmenten uit de loopgraven, waarin de verdwazing en de waanzin van de oorlog en de dagelijkse ellende in de loopgraven, zonder scrupules in beeld worden gebracht.
Ook in de serie *Isabelle Avondrood*, waarmee Tardi bekend werd in de jaren zeventig en tachtig, speelt de Eerste Wereldoorlog op de achtergrond: de jongeman die Isabelle weet te redden, is een oorlogsinvalide, over wiens belevenissen op het slagveld Tardi het album *Het gebroken geweertje* (buiten de serie Avondrood) maakte. De belevenissen van een andere oud-soldaat tekende Tardi op in *De laatste der laatsten* (1997), waar het boekje Soldaat Varlot (1999) een aanvulling op is, eveneens een verhaal uit de loopgraven.
Vorig jaar verscheen de cd *Des lendemains qui saignent* van de chansonnière Dominique Grange, met liederen over en uit de Eerste Wereldoorlog (onder andere van Léo Ferré, Boris Vian en Sébastien Faure), met begeleidende teksten van J.P. Vernay, prachtig verpakt in een honderd pagina's tellend boekje op singleformaat, met tientallen harde, soms gruwelijke, maar ook humoristische tekeningen van Tardi over de oorlog.

5

Tardi tekent graag de oorlog, dat is duidelijk. Maar zijn werk heeft wel een boodschap. Zijn verhalen over de Eerste Wereldoorlog hebben zonder meer een antimilitaristische strekking: oorlog is zinloos, generaals maken goede sier, de gewone man en vrouw zijn de dupe. De conclusie van de gewone soldaat is: we hebben gevochten voor de eer en glorie van ons land, maar het heeft ons alleen maar ellende gebracht. Het is duidelijk waar de sympathie van Tardi ligt. In interviews blijft hij vaag over zijn politieke stellingname, maar voor wie zijn werk kent, lijken zijn opvattingen zonneklaar.
Zijn sociale bewogenheid kwam tot uiting in de strip *De Verloedering* (2000), waarin hij fel en bijzonder humoristisch, het consumentisme in de hedendaagse samenleving aan de kaak stelt. Zijn vierdelige epos *De stem van het volk* is een eerbetoon aan de opstandelingen van de Parijse Commune van 1871. Sympathie voor figuren uit de zelfkant van de samenleving blijkt uit zijn albums *Griffu* (1996) en *Dodelijke spelletjes* (1993).
Tardi tekent het liefst strips die in het verleden spelen, met verhalen in de huidige tijd kan hij zichtbaar minder goed uit te voeten. Tardi documenteert zich voor ieder verhaal uitgebreid: voor ieder boek verzamelt hij foto's en oude ansichtkaarten van de locaties die in het

verhaal een rol spelen, van auto's, koetsen, militair materieel, uniformen en dergelijke.
De straten en gebouwen in zijn strips bestaan, of bestonden, ook echt en zijn uiterst nauwkeurig in beeld gebracht. In zijn stripversies van de Parijse verhalen van de Franse detectiveschrijver Leo Malet (onder andere *Sluiers over de Pont de Tolbiac*, 1982) bijvoorbeeld, kloppen alle getekende gebouwen, straten en café's exact met de werkelijkheid. Het stripboek is zelfs als een soort reisgids door de locaties van het verhaal te gebruiken.
Op het eerste gezicht lijken de tekeningen van Tardi vaak wat rommelig, maar bij nadere bestudering valt juist op hoe minutieus ze zijn gemaakt. Ook in *De grote slachting* zijn uniformen, militaire voertuigen, tanks, vliegtuigen en loopgraven zonder uitzondering, bijzonder gedetailleerd getekend.
De grote slachting is een diep ontroerend verhaal, en hoewel iedereen weet hoe de Eerste Wereldoorlog afliep, boeiend tot de laatste tekening. Tardi vervalt niet in cliché's, maar tekent de – verschrikkelijke – werkelijkheid. Juist de tegenstelling tussen de vertelling vanuit de positie van een gewone soldaat, en het jaarlijkse overzicht van de oorlog achterin het album, maakt deze strip boeiender dan menig overzichtswerk van de oorlog. Misschien wel het beste album van Tardi tot nu toe.

6

Diezelfde regenachtige dag in de buurt van Verdun. In het bos tussen de forten Vaux en Douamont ben ik wat van het pad afgedwaald. In een loopgraaf ergens onder de bomen, sta ik een beetje te wroeten. Het bekken en de ribben van de onfortuinlijke Franse soldaat waar ik op stuit, schuif ik maar terug onder de bladeren en ik hervat mijn wandeling. Op het pad vind ik nog een Franse uniformknoop.
De oorlog is hier nog iedere dag.

*Jacques Tardi/J.P. Vernay, *De grote slachting*, Casterman 2010, 19,90 euro

UIT HET LAND VAN PROUDHON 13

'We moeten met zorg de herinnering bewaren aan de anarchistische ideeën en bovenal de inspirerende strijd van mensen, die ervoor hebben gevochten zich te bevrijden van onderdrukking en overheersing. De manier om ons dat te herinneren moet er niet een zijn, waarbij gedachten en opvattingen in nieuwe vormen gestold raken. Ze moeten als basis dienen van waaruit men de sociale werkelijkheid begrijpt en tegelijk moet het werk wordt verricht om de noodzakelijke maatschappelijke verandering tot stand te brengen.' Normand Baillargeon, de Canadese libertaire militant en docent onderwijswetenschappen aan de universiteit van Montreal, citeert hier Noam Chomsky in het Franse anarchistische weekblad *Le Monde libertaire* (nr. 1592). Het artikel heeft als titel: 'Chomsky, Enkele opmerkingen over actueel anarchisme'. Inmiddels heeft Baillargeon zijn artikel ook op zijn weblog gezet, zie: http://nbaillargeon.blogspot.com/ .
Noam Chomsky (1928), vermaard taalkundige, maatschappijfilosoof, politiek activist, libertaire socialist, heeft zich in zijn lange leven regelmatig over het anarchisme uitgelaten. Zoals onlangs nog in een interview van 28 maart 2010. Kort geleden (29 mei) was hij ook in Parijs. 'Denken in permanente revolutie', kopte een van de artikelen in *Le Monde des Livres*, de literatuurbijlage van het Franse dagblad *Le Monde* (van 4 juni 2010), waarin aandacht voor zijn aanwezigheid in Frankrijk.
Chomsky is enige tijd geleden nog geïnterviewd waarbij het anarchisme een rol speelde. Ik geef enkele punten weer uit de antwoorden die Chomsky geeft. Het interview is te lezen op de site: http://www.zcommunications.org/cognitive-science-and-anarchism-by-noam-chomsky .
Wat Chomsky verwoordt komt mij voor als iets dat ook elders in de wereld, dus bijvoorbeeld Nederland, herkenbaar moet zijn. Chomsky betrekt zijn observaties echter voornamelijk op de Verenigde Staten. Zo merkt hij op dat er heden wel een zeer groot aantal mensen rond loopt dat zichzelf anarchist noemt. Maar is er ook een 'anarchistische beweging'? Het is een retorische vraag, want waar hij op ingaat is het 'atomisme' en het 'sektarisme' onder anarchisten: 'today's anarchism in the United States (…) is extremely scattered, highly sectarian' en er is veel intolerantie onder elkaar.
Om tot een 'beweging' te geraken, moeten anarchisten elkaars verschillen en controverses weten te accepteren, oppert hij. Zij moeten actiepunten zoeken waarbij die verschillen er niet toe doen. Zo noemt hij het actievoeren tegen kernwapens en de verspreiding van kernwapentechnologie. Daarbij geeft hij een 'pijnpunt' aan dat om overwinning vraagt: de puriteinse zelfverzekerdheid van velen. 'The insistence on purity of proposals simply isolates you from effectiveness in activism'. Waar verwijst Chomsky naar?
Iedere anarchist is het er over eens dat het bestaande maatschappelijke bestel radicaal om moet. We moeten af van het sociale systeem dat is gegrondvest op verspilling etc. De vraag is hoe? Niemand heeft daarop een sluitend antwoord. In ieder geval is het antwoord niet: roepen dat je wil leven in een vrije en rechtvaardige samenleving. Dat is iets om naar te streven op de lange termijn. Dat is een 'proposal', een voorstel, in de gedachte van Chomsky, ter onderscheid van 'advocacy', pleitbezorging. Een voorstel kan zijn dat iedereen in vrede moet kunnen leven, en dat iedereen moet kunnen samenwerken zonder in enig hiërarchisch verband opgesloten te zitten. Wel, dat is een mooi voorstel voor een academisch 'seminar'…
Pleitbezorging, 'advocacy', vereist meer dan zomaar een voorstel. 'It means setting up your goals (proposal), but also sketching out a path here to there (that's advocacy)'. En dit uitzetten van het pad van hier naar daar, dat vereist bijna onveranderlijk kleine stapjes. Het vereist een rekening houden met de bestaande sociale en economische werkelijkheid en ideeën over hoe toekomstige instituties tot stand te brengen binnen de bestaande

maatschappij, om Bakoenin te citeren, merkt Chomsky op. En ik voeg eraan toe dat dit naar mijn smaak tevens een verwijzing naar Karl Poppers (1902-1994) 'peacemeal engineering' inhoudt, want spreekt Chomsky ook niet over 'mild reformist tactics'?

Maar is dat zo 'mild' wat hem voor ogen staat? Immers hij spreekt over activisme betreffende 'workers rights, specific environmental issues, problems of poverty and suffering, imperialism and so on'. Kortom, al die problematieken die regelmatig aan de orde worden gesteld, zoals hieronder ook zal blijken. En hij voegt er nadrukkelijk aan toe: dit zijn de zaken die ons moeten bezighouden 'if you want to advocate long-term, significant social change towards a more free and just society.'

Chomsky kan zo nog wel een tijdje doorgaan. Wat zal bijvoorbeeld de strategie zijn om iets te doen aan de verbetering van tientallen miljoenen mensen, die van gezondheidszorg zijn verstoken? Het probleem daarbij is, dat het gaat om een ongeregeld, geprivatiseerd systeem dat gezondheidszorg alleen verleent aan welgestelden. Wat doe je daaraan? 'Laten we de staat vernietigen!', wordt er dan geroepen. Maar dit heeft helemaal niets met strategie te maken. Wat de korte termijn vereist, is de ontwikkeling van een nationaal gezondheidszorgsysteem voor iedereen toegankelijk. En dat wil ook een meerderheid van de bevolking al heel lang. Je hoeft dus niet erg veel muren af te breken om voor het bereiken van dat doel mensen te organiseren. Chomsky erkent: dat is niet het innemen van een 'anarchistische positie'; het is eenvoudig weg een basale, menselijke positie.

Is er voor anarchisten een taak die mede verwijst naar een lange-termijn project? Chomsky meent van wel: je moet erop uit om mensen duidelijk te maken dat ze zichzelf organiseren rond de punten die hen aan het hart gaan, die hen zelf betreffen. Die punten moeten dan in verband worden gebracht met langetermijn projecten van een anarchistische signatuur. Mensen kunnen de fabrieken overnemen en deze zelf beheren. We hebben het in het verleden gezien, zoals tijdens de sociale revolutie in Spanje 1936. Veel meer bestaat er eenvoudig weg niet. Er zijn wat leiddraden voor hoe een toekomstige libertaire maatschappij er uit moet zien, maar specifieke antwoorden zijn er niet. Onze kennis is gewoon niet toereikend genoeg, merkt Chomsky op.

Het gaat dus om organisatorische strategieën rond punten die mensen in het dagelijks leven herkennen en die korte-termijn doelen dienen, om dat dan te combineren met langetermijn doelstellingen. Er moet dus al een deel in het heden zijn gerealiseerd om als basis te dienen voor een maatschappij die gevestigd is op vrije organisatie, solidariteit, zelfbestuur etc. Dit is wat Chomsky zich voorstelt in het kader van strategisch denken. Je moet je dus niet bezighouden met een abstract vraagstuk als de 'vernietiging van de staat', omdat we daar geen strategie voor hebben. Het lijkt me een visie die heel goed past in wat *pragmatisch anarchisme* wordt genoemd.

Het voorgaande verwijst naar een breed anarchistisch spectrum. Maar de aandacht voor onderdelen blijft natuurlijk onverminderd aanwezig. Dat geldt bijvoorbeeld het politieoptreden als het om het veiligstellen van de 'bestaande orde' gaat. Iemand die dat voor *Le Monde libertaire* nauwkeurig volgt is Maurice Rajsfus (nr. 1590, 1593).

Rajsfus (1928), zoon van joodse, Poolse ouders die zich in de jaren twintig in Frankrijk vestigen, loopt al een tijdje mee in de anarchistische beweging. Dat hij zo op de zogeheten 'ordehandhavers' gebeten is, heeft een traumatische ervaring als achtergrond. De oud-buurman politieagent komt in 1942 bij een razzia zijn ouders en hem ophalen. Hij wordt als veertien jarige weer vrijgelaten: veertien tot zestien jarigen blijken vrijgesteld van deportatie. Zijn ouders ziet hij nooit meer terug! De politie van Vichy, dus die van de Franse met de Duitsers collaborerende regering uit de Tweede Wereldoorlog, voelt Rajsfus ook heden dichtbij…

Over zijn leven is een documentaire met hem gemaakt, uitgebracht op dvd onder de titel *L'an prochain la révolution* (door *Doc net films* en Éditions du Monde libertaire, 2010). De titel van de film verwijst naar de hoop van de arbeiders in 'Yiddishland' in de eerste helft van de twintigste eeuw. Die hoop eindigt voor de ouders van Rajsfus in de nachtmerrie van de Duitse vernietigingskampen. Het is de hoop die Rajsfus nimmer heeft verlaten en die hem betrekt bij het activisme tegen fascisme, kolonialisme, racisme en de onderdrukking door politie. Hij getuigt daarvan in ruim vijftig boeken.

Twee jaar terug kwam een gebundelde opsomming uit over die onderdrukking door de politie, door Rajsfus getypeerd als 'huurlingen' (mercenaires), getiteld *Les mercenaires de la république* (Éditions du Monde libertaire, Paris, 2008). Dit jaar verscheen het boek van hem *L'intelligence du barbare* (eveneens verschenen bij Éditions du Monde libertaire, Paris, 2010).

Een ander onderwerp dat regelmatig de aandacht in *Le Monde libertaire* krijgt is de 'klimaatcrisis'. Philippe Pelletier houdt zich daar intensief mee bezig (zie nrs. 1586, 1589, 1596), en wel op een kritische wijze. Dat wekt nogal eens wrevel, zodat dit ook reacties oplevert, zoals die van Jean-Pierre Tertrais (nr. 1591). Wat is volgens Pelletier de kwestie.

Niemand, ook hij niet, ontkent dat we met zijn allen bezig zijn grote verstoringen in het milieu teweeg te brengen. Het is echter de vraag of die via een onomkeerbaar geacht 'apocalyptisch-denken' aan de man gebracht moeten worden (het einde van de wereld is nabij!). Want wie en wat dient dat type denken? Worden we met al dat soort aandacht niet meegezogen in poging om mensen zich 'klein' te laten voelen en om hen angstig te laten zijn, zodat ze politiek gezien beter manipuleerbaar zijn? De energiebronnen heten eindig, dadelijk is er geen drinkwater meer. Het zijn dat soort zaken die angst moeten veroorzaken… Het schrikbeeld van de droogte van de Sahel moet op het netvlies komen.

Evenwel, zegt Pelletier, niet Palestina ontbreekt het aan water, wel de Palestijnen. Die zijn dat door de Israëlische controle over de bronnen van de Jordaan. Ander voorbeeld. De verdroging van het meer van Arel is niet een natuurlijke catastrofe, maar de ecologische consequentie van een menselijke, economische, stalinistische en neostalinistische politieke, die bestaat uit het afleiden van het water van de Daria om er de velden van de monocultuur (katoenproductie) mee te bevloeien. De dag na die waarop de markt laat weten geen katoen meer te willen uit die Russische streek, zal het meer van Aral zijn water weer terugvinden… Wat dus eindigheid? Worden we niet van allerlei kanten zo gemanipuleerd, om tenminste ons niet tegen de kapitalistische productiewijze te verzetten? Want dat is het punt waar het om draait.

Zo heb ik steeds gedacht dat 'we' in Afghanistan zijn om daar de democratie te herstellen (was daar dan sprake van, voorheen?). En als het dan al geen herstellen is, dan toch zeker helpen de democratie op poten te zetten. Of is de geallieerde aanwezigheid aldaar de dekmantel om Amerikaanse geologen de gelegenheid te geven naar delfstoffen te zoeken. Eindigheid van bronnen? In eens blijkt er voor een slordige duizend miljard dollar aan mineralen te zijn ontdekt, meldt het Pentagon. Veel meer dan verwacht. Komt dat even goed uit voor de moderne industrie. Het 'arme' Afghanistan kan een van de grootste en rijkste mijnlanden ter wereld worden met al dat lithium, ijzer, koper, kobalt en goud dat daar is aangetroffen (*de Volkskrant*, 14 juni 2010, internetversie).

We zitten hier volop in de ecologische discussie. Ook het Franse tijdschrift *Vacarme* nr. 51 wijdt daar een groot deel van haar voorjaarsnummer van 2010 aan. Ondermeer treft men interviews aan met de Franse marxistische filosoof Étienne Balibar, de activist José Bové en de Euro-groene Daniel Cohn-Bendit. Daarnaast ook een aantal korte beschouwende artikelen. In een ervan wordt Murray Bookchin aangehaald. De wijze waarop die

(door Aliénor Bertrand) wordt becommentarieerd doet vermoeden dat hij niet echt is begrepen. Niet opwindend dit nummer, wel zeer 'glossy' uitgevoerd.
Le Monde Magazine, de weekendbijlage van *Le Monde* van 5 juni 2010, meldt dat een verloren gewaande film van Henri Cartier-Bresson over de Spaanse burgeroorlog is teruggevonden. Dit na veel speurwerk door de Spaanse onderzoeker Juan Salas. Hij ontdekt in New York de documentaire over Amerikaanse vrijwilligers in Spanje. In het genoemde nummer vindt men een uitgebreid interview met Salas over zijn speurwerk inclusief een aantal foto's.
Over de Spaanse sociale revolutie en de erop volgende burgeroorlog gaat de vuistdikke studie van César M. Lorenzo, getiteld *Le mouvement anarchiste en Espagne, Pouvoir et révolution sociale* (Les Éditions Libertaires, St. George d'Oléron, 2006). Deze studie is de herziene en geactualiseerde versie van het boek dat in 1969 uitkwam onder de titel *Les anarchistes espagnols et le pouvoir*.
Bij dezelfde uitgever zijn ook verschenen twee uitzonderlijk mooie bundels met beeldmateriaal: affiches uit de tijd van de Spaanse sociale strijd en daarna. Daarna? Ja, want de strijd tegen het dictatoriale regime van Franco gaat door tot die in 1975 overlijdt. Het beeldmateriaal is voorzien van korte, inleidende teksten. Het zou studiemateriaal kunnen zijn voor grafische scholen. De titel van de ene bundel luidt *Espagne 36*, *Les affiches des combattant-e-s de la liberté* (2008), die van de andere *Espagne 1936-1975, Les affiches des combattant-e-s de la liberté* (tome 2) (2007), (Les Éditions Libertaires, St. George d'Oléron).
Het revolutionaire elan in Spanje 1936 wordt mede gedragen door de verbreiding van het anarcho-syndicalisme. De organisatiegraad van de actieve bevolking is aanzienlijk. Dit is mede voorbereid door de Spaanse arbeidersbeweging, die zich vanaf 1866 gaat organiseren onder impulsen van bakoeninistische militanten. Dat wordt duidelijk in het hoofdstuk 'La révolution espagnole' dat te vinden is in de bundel samengesteld en becommentarieerd door René Berthier, *L'anarcho-syndicalisme et l'organisation de la classe ouvrière* (Éditions du Monde libertaire, Paris, 2010).
De kern van de genoemde bundel wordt gevormd door een brochure van 64 pagina's die gepubliceerd is in 1976 door de Alliance syndicaliste révolutionnaire et anarcho-syndicaliste. Het doel van de brochure is een tekst te bezorgen die de geschiedenis van het anarcho-syndicalisme beschrijft en daaraan de uitleg toevoegt omtrent de belangrijkste thema's ervan. Vervolgens verstrijken er heel wat jaren. Ten behoeve van studiedagen over het 'Charte d'Amiens', in maart 2006, heeft Bertier de brochure uit 1976 in de politieke context geplaatst waarin die toentertijd is gepresenteerd. Daaraan heeft hij nu toegevoegd zijn interventies vermeerderd met een aantal relevante bijlagen, enkele tekstgedeelten die theoretische thema's binnen het anarchosyndicalisme behandelen, alsmede de interventie van Pierre Monatte tijdens het internationale anarchistische congres te Amsterdam in 1907.
Nu dan maar weer naar het heden. Het driemaandelijkse Franse libertaire tijdschrift *Offensive* nr. 26 (mei 2010) van 'Offensive libertaire et sociale' (OLS) komt met een 'dossier' over neokolonialisme op zijn Frans. Die variant staat bekend onder de naam *Françafrique*. Het 'dossier' verschaft inzicht in de werking van die neokoloniale variant, waarvan het bestaan tot op de dag van vandaag onderdeel uitmaakt van de nationale politiek. Dat maak ik ook op uit *Le Monde* van 12 juni 2010 die kopt: 'Tussen Parijs en Dakar blijft de "Françafrique" actief'. Hoezo? De huidige Franse ambassadeur in Sénégal, J.-Chr. Rufin, is 'gevraagd' op te stappen.
Rufin heeft het namelijk gewaagd Parijs te ontraden om massieve steun aan Senegal te verlenen. Hij vindt namelijk dat eerst het politieke systeem fundamenteel moet worden gewijzigd. De huidige president Wade (84 jaar) heeft zijn zoon voorbestemd om hem op te volgen. Rufin in zijn advies aan Parijs: 'De steun betekent het aan een verslaafde verlenen van de dosis drugs waarom hij vraagt…'. Rufin verzet zich dus tegen de continuering van een systeem dat al tientallen jaren bestaat en waarin president – de Franse dus! – op president – dus ook de socialistische Mittterrand – steeds, tot en met Sarkozy, de zittende presidenten in de oude koloniën steun(d)en. Die laatsten onderdrukken hun bevolkingen nu in plaatst van de Fransen toen. En de bedoeling is dat het Franse bedrijfsleven daar beter van wordt.
Is het gek dat er in deze wereld verzet ontstaat? Bovendien, het verzet is van alle tijden. Dat komt ook tot uitdrukking in de bundel met teksten van de Amerikaanse 'ongehoorzame', de anarcha-feministe Voltairine de Cleyre (1866-1912). Op verschillende wijzen maakt zij haar positiekeuze duidelijk. De titels van haar teksten spreken boekdelen: 'Waarom ben ik anarchiste', 'De geboorte van een anarchiste', 'Het huwelijk is een slechte actie', 'De seksuele slavernij'. Normand Baillargeon en Chantal Santerre hebben een groot deel van haar teksten gebundeld en van een ruime inleiding voorzien. Het geheel is getiteld: *D'espoir et de raison, Écrits d'une insoumise* (Lux Éditeur, Montréal, 2008). Over hoop en rede dus.
Dat heb je ook nodig om je verzet te openbaren via burgerlijke ongehoorzaamheid. Het is daarbij handig om te beschikken over wat praktijkaanwijzingen. Dat is wat de Franse militant Xavier Renou, ondermeer verantwoordelijk geweest voor de campagne voor nucleaire ontwapening van Greenpeace, in zijn hoofd heeft bij de samenstelling van zijn *Petit manuel de désobéissance civile. À l'usage de ceux qui veulent vraiment changer le monde* (Éditions Syllepse, Paris, 2009). Renou houdt zich nu, in het kader van dit kleine handboek, bezig met de site http://www.desobeir.net/ . Tevens organiseert hij in heel Frankrijk cursussen 'burgerlijke ongehoorzaamheid' voor hen die de wereld echt willen veranderen.
'Buiten mededinging' houd ik hier het biografische boek *Edgar Morin. Mon chemin, Entretiens avec Djénane Kareh Tager* (Fayard, Paris, 2008) Het heeft geen anarchistische pretenties. Niettemin is het een intrigerend boek, alleen al omdat het handelt over leven en werk van een van de grootste nog levende Franse sociologen, te weten Edgar Morin (1921). Je volgt het parcours van de wijze waarop hij wetenschappelijk gezien alles overhoop haalt om er *De Methode* in te ontdekken (zie zijn grote zesdelige werk onder die hoofdtitel, lopend van 1977 tot 2004). Hij betoont zich daarbij de 'philosophe indiscipliné'. Gevraagd of hij zich nog steeds politiek links voelt, bevestigt hij die vraag op de volgende wijze: 'Ik heb de drie grote revolutionaire aspiraties van de negentiende eeuw in mij opgenomen. Die aspiraties hebben tot drie stromingen geleid, die ik in hun onderlinge verwevenheid aanhang. De eerst aspiratie is de libertaire of anarchistische die zich bekommert om de vrijheid van individuen en die zich tegen de onderdrukking door de staat richt. De tweede is de socialistische die het lot van individuen koppelt aan de verbetering van de maatschappij. De derde aspiratie betreft de communistische die aanstuurt op gemeenschappelijkheid, dat wil zeggen de menselijke verbroedering. Trouw zijn aan deze aspiraties betekent dat men tegelijk strijdt tegen alle vormen van barbarij, waarvan de exploitatie van mensen er een is en de vernedering van de mens door de mens een andere. (…) Fundamenteel is daarom ondermeer het idee dat wij de gehele maatschappij moeten omvormen (…)' (p. 265-266). Morin gebruikt daar bij de term 'metamorfose' (in plaats van 'revolutie'). De mens heeft daartoe het vermogen, zo leert het verleden. Die metamorfose is een proces van onophoudelijk hernieuwen en er op toezien dat er herboren wordt. In dit perspectief staat Morin's expliciete bijval met Bob Dylan waar deze de strofe vertolkt: 'Who is not busy being born is busy dying' (p. 259).
Le Monde nodigde Morin op 7 juni 2010 uit voor een publieksbijeenkomst, gehouden onder de titel 'De lof van het verzet' (op video opgenomen; zie de site http://www.lemonde.fr/ en zoek dan onder 'Edgar Morin

ou "L'éloge de la résistance"'; zie ook *Le Monde* van 11 juni 2010 met een interview met hem).

Het land van Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865) is geografisch ruim op te vatten: Frankrijk. Het is natuurlijk niet *van* hem: 'eigendom is diefstal', leert hij al in 1840. Bovendien, als hij na een veroordeling tot drie jaar gevangenisstraf wegens 'subversieve' publicaties (1858) aan de uitvoering van die straf wil ontkomen, dan ontvlucht hij zelfs 'zijn' land richting Brussel. Daar zal hij enkele jaren met zijn gezin verblijven…
'Land van Proudhon' is dus meer op te vatten als plaats waar je geboren bent of waar je verblijft. Voor Proudhon geldt Besançon (France-Comté) als geboorteplaats. In de omgeving daarvan ligt het dorp Arc-en-Senans. Aldaar bouwt de architect Ledoux eind achttiende eeuw in koninklijke opdracht 'Saline Royale'. Het betreft een industriële onderneming ten behoeve van de zoutwinning. Het complex is nu verheven tot werelderfgoed (onder de hoede van de Unesco. Deze zomer was in de expositieruimte van 'Saline Royale' een tentoonstelling ingericht getiteld 'Courbet, Proudhon, l'art et le peuple'.
Gustave Courbet (1819-1877), de Franse kunstschilder, is streekgenoot van Proudhon. Zij ontmoeten elkaar in Parijs (rond 1847) en vanaf 1854 werken zij samen gedachten uit over de functie van de kunst in de maatschappij. Postuum verschijnt er van Proudhon een boek waarin deze met name de schilderstukken van Courbet bespreekt, uitgekomen onder de titel *Du principe de l'art et de sa destination sociale*. De tien jaar jongere Courbet zal nog deelnemen aan de Commune van Parijs (1871).
De bedoelde tentoonstelling heeft een centrale plaats toegekend aan het schilderij van Courbet, waarop Proudhon met zijn twee dochters is afgebeeld. Verder is ook opgenomen het doek 'Retour de Conférence'. Daarop is afgebeeld een aantal dronken rooms-katholieke geestelijken die terugkeren van een 'seminar'. Het tafereel is nageschilderd… Wat wil? Het doek dat Courbet maakte werd indertijd als 'schandalig' getypeerd en vanwege 'immoraliteit' van expositie uitgesloten. Vervolgens kocht een rijke rooms-katholiek het doek om het te vernietigen. Een andere schilder heeft later, mede naar voorstudies van Coubert, de scène nageschilderd.
'Saline Royale' heeft niets libertairs. Het ontwerp kent de vorm van een grote halve cirkel waarbij het (pompeuze) huis van de directeur een centrale plaats kent, zodat van daaruit alles is te overzien.Toch heeft de opzet ook zijn 'idealistische' inslag: er is veel licht, lucht en ruimte. Iets dat voor een industriële vestiging uit die tijd ongekend is. In dat kader is zeker enige verwantschap met wat utopisch socialisten als Charles Fourier (ook geboren in Besançon) en de Engelsman Robert Owen voor ogen staat. Zij ontwerpen 'industriële vestigingen' in de vorm van communale leef- en werkgemeenschappen.
De rijk geworden Franse kachelsmid Godin (1817-1888) laat, mede onder invloed van ideeën van Fourier, midden negentiende eeuw zo'n communale leef- en werkgemeenschap inrichten, de 'Familistère de Guise' genoemd. Het geheel is inmiddels gerestaureerd en tot historisch monument verklaard. Er is een lijvig boek over verschenen van M. Lallement onder de titel *Le Travail de l'utopie Godin et le familistère de Guise.*
Er is meer 'utopie' van vergelijkbare soort, in dit geval in de Verenigde Staten. Daarover handelt de studie van de libertaire auteur Ronald Creagh, getiteld *Utopies américaines. Expériences libertaires du XIXe siècle à nos jours* (uitgegeven door Agone, Marseille, 2009). Dit boek is een geactualiseerde versie van een studie die in 1983 is uitgekomen onder de titel *Laboratoires de l'utopie*. Creagh behandelt daarin de wortels van de Amerikaanse libertaire leef- (en werk)gemeenschappen (Robert Owen, Josua Warren en anderen). Hij geeft vervolgens de grote diversiteit weer, vaak met behulp van gedetailleerde beschrijvingen, van bestaand hebbende en tot op heden bestaande 'micro-maatschappijen'.
In dit verband zou een studie welkom zijn (misschien bestaat die al en ken ik hem niet) van het hedendaagse 'libertaire communalisme' op zijn Mexicaans. Twee artikelen erover kwam ik tegen. Het ene is te vinden in *Le Monde libertaire*, nr 1601, p. 16-17. Dat handelt over het 'Communale front ter verdediging van de grond' (FPDT). Het is opgezet door inheemse semi-rurale Mexicaanse indianen. In de omgeving van Mexico-stad hebben zij zich verenigd in vijf stedelijke gemeenschappen, tezamen 40.000 inwoners omvattend. Het artikel gaat over de strijd tegen de Mexicaanse regering die een wereldvlieghaven wil bouwen op hun grondgebied.
In het bijzonder nummer 39 (zomer 2010) van *Le Monde libertaire* treft men het tweede artikel over deze inheems Mexicaanse bevolkingsgroep. Dat handelt met name over het communale organisatietype. Het blijkt dat deze mensen 'gewoon' een parallelle gemeentelijke organisatie hebben opgezet (mede ten behoeve van onderwijs, gezondheidszorg, etc.), naast de bestaande officiële gemeenten. De titel van het artikel luidt 'Maatschappijen zonder staat' (p. 19-20), te weten maatschappijen opgezet onder de vlag van directe democratie. Het werkt!
Iemand als Elisée Reclus (1830-1905), de Franse anarchist en sociaal-geograaf zou zeker een mooie studie kunnen wijden aan die Mexicaanse indianen. Over Reclus zelf zijn reeds verschillende boeken verschenen. Het laatste dat ik onder ogen kreeg is van de Fransman Jean-Didier Vincent, getiteld *Elisée Reclus. Géographe, anarchiste, écologiste* (uitgegeven door Robert Laffont, Paris, 2010). Het stelt teleur. Er staat niets in wat we al niet wisten. Bovendien is er veel detailkritiek op te leveren, liet Philippe Pelletier me weten. De laatste is zelf een libertaire sociaal-geograaf, Vincent niet. Die is neurobioloog met pensioen. Omdat Reclus en Vincent in het zelfde dorp zijn geboren (met een eeuw verschil), leek het Vincent leuk om in romanstijl over Reclus te schrijven…
Alvorens tot de actuele politiek over te gaan, eerst nog enige aandacht voor het feminisme. Het genie van Proudhon vertoont op die plek een blinde vlek in tegenstelling tot zijn tijdgenoot Bakoenin. In het themanummer van *Réfractions* nr. 24 (mei 2010), getiteld 'Des féminismes, en veux-tu, en voilà', wordt op het eerste terzijde gewezen en terecht, want het is atypisch voor het anarchisme. Proudhon is hier gewoon 'bijziend'.
Bakoenin daarentegen plaatst de positie van de vrouw onmiddellijk binnen het kader van het patriarchaat. Dat moet meewerken om het verschijnsel *dominantie* te vestigen en bevestigen, analyseert Bakoenin. De ondergeschikte rol van de vrouw reproduceert via het patriarchaat dus 'dominantie'. Wie het een bestrijdt (dominantie) kan het andere (patriarchaat) niet ongemoeid laten: het noopt tot ijveren voor de emancipatie van de vrouw. Die visie draagt Bakoenin uit.
Nu kan men nog zoveel over het 'feminisme' zeggen en schrijven: de kern ligt bij *dominantie* en daarop richt zich de anarchistische kritiek. Vervolgens vindt men in *Réfractions* 140 bladzijden over feminisme vanuit verschillende hoeken bekeken, zoals: (1) de emancipatie van de vrouwen in de individualistische milieus van de Belle Époque, (2) de verschillende 'golven' in het feminisme, (3) het tegelijk anarchiste en feministe zijn, (4) het macho-gedrag in de (Franse) anarchistische beweging. De voorstelling van Bakoenin mag dan raak zijn, de evidentie van de uitvoering is kennelijk nog even zoek.
Ondertussen draait de wereld door. De Franse president Sarkozy (UMP) heeft het extreem rechtse Front Nationale (familie Le Pen) op een aantal punten met zijn *handelen* voorbij gestreefd. Sommigen constateren dat er geen onderscheid meer is tussen 'rechts' en 'extreem rechts'. Sarkozy heeft het bed opgemaakt voor wat genoemd wordt het *lepénisme*.
Neem bijvoorbeeld de 'deportatie' van zigeuners naar Roemenië of Bulgarije (ontruiming 'illegale' zigeunerkampen die overigens al heel lang bestaan). Daarnaast is wetgeving in de maak om criminele immigranten het

Franse staatsburgerschap te ontnemen. Er wordt gesproken over 'etniciseren' van de samenleving. De anti-racismecommissie van de VN heeft over dit soort zaken inmiddels haar bezorgdheid uitgesproken (*Le Monde* van 13 augustus 2010). Vervolgens worden er ingrijpende maatregelen genomen die *veiligheid* in de samenleving moet brengen.
'Sécurité: une offensive préparé à l'Élysée', kopt het Franse dagblad *Le Monde* van 7 augustus 2010. Dit offensief met betrekking tot 'veiligheid' wordt ingezet naar aanleiding van de recent uitgebroken onlusten (zoals in Grenoble). Evenwel, al de verhardingsmaatregelen dienen een *politiek* doel: het ongedaan maken van de opgelopen politieke averij door de UMP tijdens de regionale verkiezingen. Die brachten de UMP namelijk een groot verlies toe. Tevens tracht Sarkozy ermee de aandacht af te leiden van verschillende schandalen binnen zijn regering (het doen van excessieve persoonlijke uitgaven door een aantal bewindslieden op kosten van de gemeenschap). Daarnaast het lopende onderzoek naar de mogelijke financiële malversaties die de UMP hebben kunnen bevoordelen ('affaire Bettencourt').
De verhardingsmaatregelen die hierboven aan de orde zijn, betreffen slechts een voorspel van wat Nederland te wachten lijkt te staan. Want spelen in Nederland de VVD en het CDA niet een politiek spel met de PVV als het gaat om 'veiligheid'? Meeliften met het thema 'veiligheid' van de PVV legitimeert VVD/CDA om zelfs harder te *handelen* (naar voorbeeld van Sarkozy) dan men van de PVV zou verwachten. Ook dit gebeurt dan *om politieke* redenen, want om de PVV de wind uit de zeilen te nemen (Franse argumentatie als het om de Front Nationale gaat). Dit leidt er vervolgens toe dat VVD en CDA een PVV signatuur gaan dragen: die partijen worden inwisselbaar.
Overigens is aan deze ontwikkeling niets vreemds. Het betreft een 'constante'. Het is namelijk inherent aan een kapitaal-gecentreerde visie die het bestaan van politieke partijen als VVD en CDA (en in Frankrijk de UMP) rechtvaardigt: het *veilig* stellen van kapitaalsbelangen, als het kan met zachte hand als het moet met de knoet. Een 'constante' want het is allemaal al eerder vertoont.
'Veiligheid' is het masker voor zoeken naar mogelijkheden om te investeren in materiaal (nog meer camera's), mensen (nog meer 'robocots') en juridische machtsmiddelen (zoals uitbreiding van de mogelijkheden om voorlopige en preventieve hechtenis toe te passen, ontnemen van staatsburgerschap) om 'fors' op te treden: de uitbouw van een permanente *uitzonderingsstaat* is in volle gang.
Dit combineert zonder meer met de verkondiging door sommige 'vooraanstaanden' dat Nederland er economisch slecht voor staat. Dat eist bezuinigingsmaatregelen die ook zo hun criminogene effecten zullen hebben. En ook daar zal 'fors' tegen op getreden moeten worden… Gaat het evenwel zo slecht als het aantal miljonairs blijkt te groeien, zoals kort geleden nog te lezen was. De luxueuze hotels in Frankrijk zitten weer bomvol. Tevens leert *Le Monde* van 6 augustus 2010 dat Amerikanen en Europeanen (inclusief 'Nederland' dus) hun consumptiepatroon weer oppakken als het om dure horloges, champagne of mode-artikelen gaat. Met 'Nederland' heet het slecht te gaan, maar met een aantal Nederlanders gaat het juist goed…
In Frankrijk dus van het zelfde laken een pak. *Le Monde libertaire*, nr. 1600 verkondigt in affiche-stijl: 'GEEN BROOD, GEEN PENSIOEN, WEL SPELEN !'. Waar het slecht gaat zullen 'spelen' zijn. Is men daarom druk bezig om een volgende WK-voetbal in Nederland en België te laten plaatsvinden ?
En dan een correctie. In 'Uit het land van Proudhon in *de AS* 169/170 is bij de verwerking van de naam van de uitgever van het boek van Marcel Sévigny getiteld: Et nous serions paresseux? *Résistance populaire et autogestion libertaire*, een fout geslopen. Het boek verscheen bij: Les Editions Ecosociété, Montréal, 2009.
Thom Holterman

HARD RAIN 12

Het zijn verwarrende tijden. Niets is wat het lijkt in deze spektakelmaatschappij. Daarom luister ik nog maar eens naar 'Man of Peace' van Bob Dylan op het album *Infidels* (1983). Dylan zingt: 'Could be the Führer, could be the local priest. You know sometimes Satan comes as a man of peace'.
Nee, ik denk niet aan Geert Wilders, maar aan wat Marcel van Dam in zijn column in *de Volkskrant* van 12 augustus aanduidt als 'de consensusdwang om hoe dan ook te bezuinigen'. Door onzekerheden van de economie, de vergrijzing, etcetera etcetera moet Nederland vele miljarden bezuinigen, zo valt alom te beluisteren. Er wordt gegoocheld met cijfers en prognoses om maar aan te tonen dat we aan de rond van de afgrond staan. Waarom?
'Het antwoord', zegt Van Dam, is tweeledig. VVD en CDA zijn uit ideologische overwegingen al decennia bezig de verzorgingsstaat te strippen. Dat is niet nodig omdat we een crisis hebben maar ze hebben een crisis nodig om daar mee door te kunnen gaan. PvdA, GroenLinks en D66 durven daar niet voluit stelling tegen te nemen, ze willen graag meeregeren en zijn bang voor een imago van *big spenders*. Dus brengen ze hun hervormingen ook maar onder bij het uitkleden van de verzorgingsstaat'.

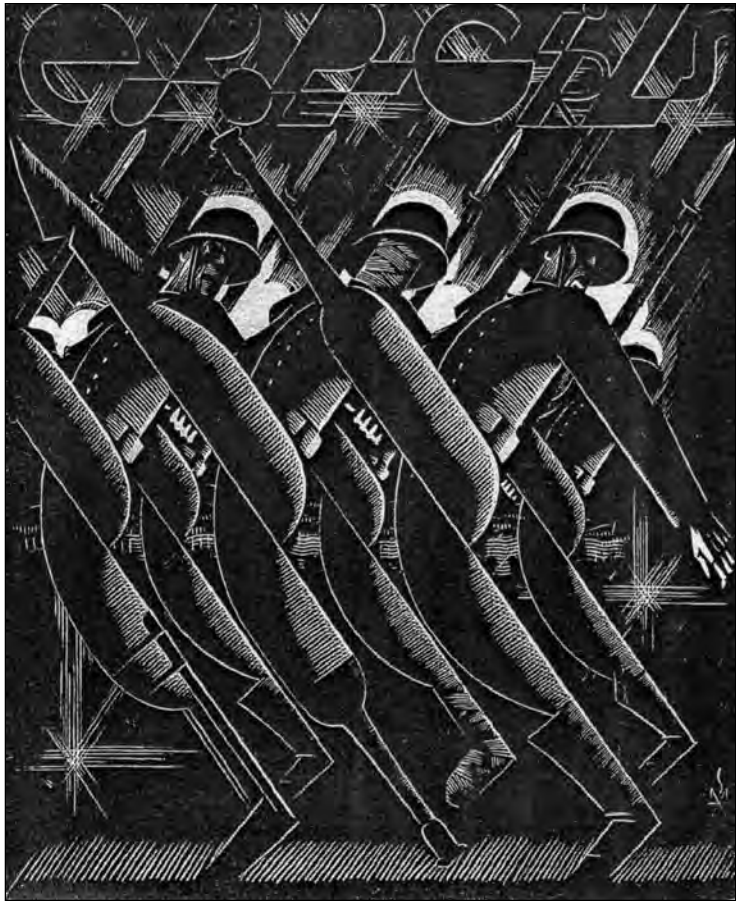
Een foto die ik niet snel zal vergeten is die van een vrolijk kijkende Jan-Peter Balkenende met een blikje bier in de hand. Moet kunnen, zal je zeggen. Maar op het T-shirt dat hij draagt staat met grote letters 'No Drugs'. Deze veelzeggende foto is genomen in Volendam tijdens de verkiezingscampagne afgelopen voorjaar.
De hypocrisie van het CDA had niet fraaier vastgelegd kunnen worden. Alcohol is kennelijk geen probleem, maar alleen al bij de gedachte aan 'cannabis' schieten de confessionelen in een kramp: alle coffeeshops moeten direct worden dichtgespijkerd. Zo denken CDA'ers verslavingsproblemen op te lossen! Zeker, er zijn shops die voor overlast zorgen, maar deze *war on drugs* staat in schril contrast tot de mening van menig wetenschapper en politicus.
Neem Frits Bolkestein, die in een open brief in *NRC Handelsblad* van 18 mei (met anderen) pleit voor het opheffen van het verbod op soft en hard drugs. Regulering is volgens de VVD'er juridisch niet onmogelijk en ook de volksgezondheid is er mee gediend, want jaarlijks overlijden er vijftien keer meer mensen aan alcohol dan aan drugs. Bovenal van belang is volgens hem dat de met drugs samenhangende criminaliteit – nu goed voor de helft van de misdaad in Nederland – grotendeels zou verdwijnen. Dit effect becijfert hij op bijna zestien miljard euro per jaar. En daar komt nog eens een besparing van miljarden op handhaving bij, alsmede inkomsten uit belastingwinning. Kortom, met de regulering van drugs ligt een enorme lastenverlichting binnen handbereik.
En dan te bedenken dat zelfs in de Verenigde Staten pogingen worden gedaan om het cannabisgebruik uit de illegaliteit te halen. Weliswaar op een hypocriete manier waar ook het CDA nog wat van kan leren, maar toch! In Californië, zo bericht het weekblad *Vrij Nederland* van 13 februari , is medicinale cannabis al jarenlang gelegaliseerd. De mediwiet koop en gebruik je in cannabisclubs, mits je over een receptje van een arts beschikt. Sommige artsen verwijzen je al snel door naar zo'n club als je bijvoorbeeld zegt last van hoofdpijn te hebben. En het probleem van de aanvoer is ook opgelost: de Californische clubs kopen cannabis in van patiënten die legaal thuis telen. In nog veertien andere Amerikaanse staten is cannabis inmiddels of binnenkort ook op een vergelijkbare manier gelegaliseerd. Het dagblad *De Pers* van 30 mei bericht overigens dat Nederlandse gebruikers slecht te spreken zijn over de kwaliteit van de mediwiet van leverancier Bedrocan uit Veendam. D66 pleit daarom voor meer soorten staatswiet. Wie had ooit kunnen denken dat Nederlandse mediwietgebruikers bijna jaloers zijn op de

situatie in Californië?

Ik had nu eens niet willen schrijven over Israël, maar dat lukt niet. Zeker niet na mijn kennismaking met *De Brug*, het kwartaalblad van het SIVMO, het Steuncomité Israëlische Vredes- en Mensenrechten Organisaties (www.sivmo.nl). Die organisatie werkt vanuit de overtuiging dat een vergelijk tussen Israel en de Palestijnen mogelijk is, maar dat daarvoor mentaliteitsverandering en politieke wil nodig zijn. *De Brug* brengt achtergrondinformatie, vraaggesprekken en opiniestukken, al met al een sympathiek en goed geredigeerd blad. In het maartnummer las ik onder meer artikelen over Israëliërs die in Oost-Jeruzalem demonstreren tegen Joodse kolonisten die zich in een Palestijnse wijk vestigen, over een rapport van Israëlische mensenrechtenorganisaties waarin beschreven wordt hoe de staat Israël de wederopbouw van Gaza tegengaat, over welke Joden Geert Wilders (financieel) steunen, en een mooi essay van vredesactivist Uri Avnery over de Dubai-affaire, die 'het beeld versterkt van Israël als schurkenstaat'.
Informatief is ook het vraaggesprek in *NRC Handelsblad* van 17 & 18 april met de in Canada geboren hoogleraar bedrijfskunde in Jeruzalem en schrijver Bernard Avishai. Hij is van mening dat een Palestijnse staat onontkoombaar is, wat betekent dat de nederzettingen ontruimd moeten worden. 'Maar de consequenties ervan, misschien wel een burgeroorlog met de kolonisten, durven de meeste mensen niet aan.'
Die Aktion, het enigszins met *de AS* vergelijkbare Duitse libertaire tijdschrift voor politiek, literatuur en kunst, heeft het zomernummer (Heft 218) grotendeels gewijd aan het thema Israël-Palestina. De redactie heeft een aantal interessante artikelen bijeengebracht, sommige overigens van vele jaren terug. Zo legt de Marokkaanse schrijver Abdallah Laroui de verantwoordelijkheid van het conflict bij Europa, schrijft Ilya Topper over de orthodox-Joodse kolonisten in de Palestijnse gebieden, en gaat de Israëlische activist Uri Gordon in op de visie van Israëlische anarchisten op de Israëlische bezettingspolitiek en hun acties daartegen. Een eerdere aflevering van *Die Aktion* (Heft 216) was voor een belangrijk deel gewijd aan de economische crisis, met onder meer een lange tekst van Karl Heinz Roth.(Info: www.edition-nautilus.de)

'Zie je wel', zal gezegd worden, 'anarchisten deugen niet.' Op de boekenbeurs in Gent lag een Engelstalige flyer over de arrestatie van de Italiaanse anarchist Alfredo Bonano (72) en de Griekse anarchist Christos Stratigopulos (46). Samen hadden ze in oktober 2009 geprobeerd een bank te beroven in een kleine Griekse stad. Christos werd jaren geleden voor een vergelijkbaar delict veroordeeld in Italië en Alfredo werd ooit in Italië opgepakt na de beroving van een juwelier. Alfredo Bonano is een anarchistische militant en schrijver, die vooral bekend is geworden door zijn pleidooien voor directe opstand ('insurrection) tegen staat en kapitalisme. Zo verwachtte hij in de jaren tachtig veel van het hooliganisme. Zijn brochures zijn verschenen bij Elephant Editions in Londen.

Het blad van de Nederlandse afdeling van de christenanarchistische Catholic Worker (www.antenna.nl/noëlhuis) heet nu *Cosmopolis*. In het zomernummer onder andere nieuws van de leefgemeenschap Jeanette Noelhuis in Amsterdam en een uit een Amerikaans zusterblad vertaald artikel over anarchisme, waaruit het volgende citaat: 'Christenanarchisten geloven dat wij, omdat de God van liefde en genade onze hoogste autoriteit is, geen steun kunnen geven aan de pretenties van natiestaten die geweld en dwang gebruiken om hun wetten af te dwingen en hun grenzen (…) te verdedigen en uit te breiden.'
Een voor mij nieuw tijdschrift is *De Vrije Communist* (020-6657741). Het heeft de ondertitel 'religieus anarchistisch communistisch blad' en, inderdaad, de redactie heeft het blad vernoemd naar het orgaan van de Bond van Religieuze Anarcho-Communisten

(BRAC) in de jaren twintig. Ook wordt gestreefd naar een heroprichting van de BRAC. In het herfstnummer (nr 6) staan korte artikelen over onder andere indianen, acties tegen kernwapens en het verzet van de Griekse anarchisten van de AK-beweging tegen de Griekse 'insurrectionalisten' die geweld niet uit de weg gaan. Deze laatsten staken onlangs een bank in brand, waardoor drie mensen omkwamen. *De Vrije Communist* pleit voor het oprichten van een Nederlandse anarchosyndicalistische organisatie die kan fungeren als samenwerkingsverband van alle anarchistische stromingen.

Neurowetenschapper Dick Swaab, die ooit ontdekte dat de hersenen van homoseksuele mannen anders zijn dan die van heteromannen (en toen prompt beschuldigd werd van homovijandigheid, wat later terecht als een misverstand werd gezien) is met pensioen gegaan als hoogleraar. In *NRC Handelsblad* van 12 & 13 juni en in *de Volkskrant* van 12 juni werd hij geïnterviewd over ons brein en zijn uitspraken zullen anarchisten en andere wereldverbeteraars niet vrolijk stemmen over de mogelijkheden de samenleving te veranderen.
Psychosociale beïnvloeding is niet volstrekt zinloos, maar we zijn volgens Swaab toch allereerst 'het product van een mix van genetische informatie, de complexe invloeden in de baarmoeder en, in mindere mate, de ervaringen in onze eerste levensjaren; daarna is ons karakter gevormd en liggen onze capaciteiten en beperkingen vast.' En voor het nut van alles tussen opvoeding en wilskracht bestaat bitter weinig bewijs, aldus Swaab.
Een andere hersenonderzoeker, Victor Lamme, houdt zich vooral bezig met het bewustzijn van mensen. Hij is de auteur van het boek *De vrije wil bestaat niet* en heeft in het interview dat *NRC Handelsblad* (19 & 20 juni) met hem had, veel te melden waar je moedeloos van kan worden: 'Ons zelfbewustzijn is een vrij toevallig onderdeel van dat grote en machtige brein' en je moet beseffen, aldus Lamme, dat 'er maar heel weinig plaats is voor een bewustzijn dat ons gedrag aanstuurt. Dus nee, er is geen keihard bewijs dat bewustzijn nooit invloed heeft op je handelen. Maar er is zoveel bewijs dat mensen sterk beïnvloed worden door onbewuste prikkels en dat ze meer geregeerd worden door emoties dan door logisch nadenken, dat je wel moet concluderen dat de invloed van ons bewustzijn minimaal is.'

De boekenbijlage van *NRC Handelsblad* bracht afgelopen zomer de serie 'De oogst 2001-2010', waarin aandacht werd besteed aan spraakmakende non-fictie van het voorbije decennium. Een van die besproken boeken was het in 2001 verschenen *Grijs Verleden* van Chris van der Heijden. Het boek haalde bij velen het bloed onder de nagels weg, ook bij Weia Reinboud die het in *de AS* 137 zeer kritisch besprak.
Grijs Verleden blijft de gemoederen bezig houden, want Van der Heijden – misschien toevallig of niet zoon van een 'foute' vader – propageert met zijn geschiedschrijving een ander *moreel* oordeel over de bezettingstijd.
De illegaliteit hoeft van mij niet heilig verklaard te worden, maar bij Van der Heijden wordt de hele periode 1940-1945 genivelleerd tot een grijze eenheidsworst. Velen lazen zijn betoog als een poging tot het bagatelliseren van fout gedrag en het relativeren van Joods slachtofferschap. En daar valt wat voor te zeggen.
Zo ook de historica van Joods Amsterdam Evelien Gans. Al weer even terug (*De Groene Amsterdammer* van 28 januari) fileerde ze in een vlammend artikel Van der Heijdens geschiedschrijving, waarin hij onder meer betoogde dat niet alle nazi's gevoelloos waren (zo raakte Rijkscommissaris Seyss-Inquart ontroerd door klassieke muziek en berglandschappen, schrijft Van der Heijden in volle ernst). En zeker zijn er zoals Van der Heijden beweert ook misdadige Joden actief geweest. Maar het is volstrekt absurd om in een discussie over goed en fout in de bezettingstijd dit soort zaken te benadrukken. Gans verwijt hem dan ook regelrechte

geschiedvervalsing en antisemitisme.
In *De Groene Amsterdammer* van 29 april reageerde Van der Heijden op de kritiek. Hij betoogt dat hij in zijn boek niets meer dan 'een mensenverhaal' had verteld. Iedereen immers wilde in 1940-1945 overleven en in dergelijke situaties worden er nu eenmaal 'foutjes' gemaakt, zegt hij.

Dat brengt me op een recent verschenen studie over de NSB in Amsterdam in de bezettingsjaren. *Hier woont een NSB'er* vind ik wat teleurstellend, vooral omdat het zoveel schoolser geschreven is dan het meeslepende *Oorlog in de stad. Amsterdam 1939-1941* uit 1998 dat enigszins vergelijkbaar is en toch ook omdat ik vermoed dat het unieke bronnenmateriaal dat beide jonge historici bij het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie mochten bestuderen had kunnen resulteren in een nog scherper beeld van die ongeveer tienduizend Amsterdammers die in de periode 1940-1945 hun leider Mussert en vaak ook de Duitse bezettingsmacht tot steun waren geweest.
Een belangrijke bron, naast uiteraard archieven, dagboeken en het Amsterdamse NSB-weekblad *De Daad* zijn zestig willekeurig gekozen persoonsdossiers van Amsterdamse NSB-leden. Daardoor was het mogelijk om het dagelijks leven van de 'modale' hoofdstedelijke nationaalsocialist in kaart te brengen.
De auteurs stellen vast dat de NSB een politieke beweging was, waarbinnen 'gezelligheid' een belangrijke rol speelde. Immers, door hun politieke keuze waren nogal wat NSB'ers deels, en soms grotendeels, geïsoleerd geraakt op hun werk, in hun woonomgeving en in vrienden- en familiekring. Ze zochten daarom vaak steun en gezelligheid bij partijgenoten in de zogeheten NSB-kringhuizen.
Niettemin benadrukken de schrijvers dat zeker niet alle vriendschappen en familiebanden beëindigd werden. Na mei 1945 heeft menig buurtbewoner van een gearresteerde NSB'er een positieve getuigenis afgelegd ('Ik kon in het bijzijn van de verdachte altijd vrijuit praten…'). Hoewel er vele onnozelen waren die oprecht geloofden dat de NSB het beste met het Nederlandse volk voorhad, blijkt uit deze door Boom, Amsterdam uitgegeven studie (prijs 19,90 euro) dat de Amsterdamse afdeling ook heel wat avonturiers, meelopers en criminelen telde. Zo waren in de twee instellingen die zich in de jacht op Joodse Amsterdammers specialiseerden – het bij de politie ondergebrachte Bureau Joodse Zaken en de beruchte Colonne Henneicke – NSB'ers volop actief. Dat kan geen toeval zijn en dus kan je dat zeker niet afdoen met 'foutjes'.

Het is niet of nauwelijks in het nieuws geweest, is mijn indruk. Maar dat doet er niet aan af dat de op 7 juni in de ochtend uitgevoerde actie een succes was. Een kleine groep anarchisten en andere activisten, die het zat waren dat zelfs een zich 'progressief' noemend dagblad als *de Volkskrant* veel aandacht blijft besteden aan bestuurders, politici en wetenschappers die angst zaaien met crisisverhalen en haat zaaien met nationalistische praat, besloot dat er wat moest gebeuren. Er kwam een nep-Volkskrant in een oplage van honderdduizend exemplaren met uitsluitend positief 'gefaket' nieuws als 'CPB: veel minder bezuinigingen nodig'. Ook waren er aangepaste nepadvertenties.
Op dertig distributielocaties, vooral stations, deelden vrijwilligers in nep-Volkskrant-shirtjes en voorzien van neppasjes de kranten uit. Veel uitdelers waren geworven op de PL 2010 in Appelscha. De actie was niet uitgelekt en heel wat reizigers die de krant aanpakten hadden niet meteen door dat het een grap was. Weliswaar een grap, maar wel een die tot nadenken aanzette. Meer informatie:www.volks-krant.nl

Het is een tijdschrift dat ik van harte kan aanbevelen: *VredesMagazine* (www. vredesmedia.nl). Niet in de laatste plaats vanwege de daarin gepubliceerde onderzoeksdossiers van VD Amok te Utrecht. In nr 2-2010 onder meer een interview met mensen van de bur-

gerbeweging Openheid over Irak (OOI), opgericht in maart 2004. Doel was openheid over de Nederlandse betrokkenheid bij de oorlog in Irak, lees: het openen van de doofpot die door Balkenende bewaakt werd. Door acties, onderzoek en lobbywerk – onder andere in Brussel – lukte het OOI om het onderwerp op de politieke agenda te houden. En met succes. Eind 2008 besloot de Eerste Kamer dat het nodig was om uit te zoeken of en hoe Balkenende Nederland de oorlog 'ingerommeld' had. Het resulteerde in het instellen van de commissie-Davids die ondanks de beperkte opdracht ondubbelzinnig de verantwoordelijkheid van Balkenende, De Hoop Scheffer en consorten aantoonde. Helaas volgde geen parlementaire enquête en gingen de verantwoordelijken vrij uit. De Hoop Scheffer werd zelfs beloond met een leerstoel in Leiden!

Eveneens in dit nummer van *VredesMagazine* artikelen over de in India gehouden conferentie over geweldloos verzet, georganiseerd door de internationale van oorlogsbestrijders WRI en over de hedendaagse relevantie van Gandhi's strategie van *ahimsa*.

Gandhi en geweldloze acties staan ook centraal in het jaarlijkse bulletin *Geweldloze Kracht* van de SVAG (www.geweldlozekracht.nl). Zo bericht het bulletin (2010) dat er maar liefst 198 methoden van geweldloos verzet te onderscheiden zijn, uiteenlopend van open brieven en petities tot stakingen en bezettingen. Symbool voor een andere manier om in Israël tot vrede te komen is de 'Jerusalem Hug' die op 21 juni 2010 voor de vierde keer plaats vond, zo schrijft het bulletin. Het is een initiatief van de Amsterdamse kunstenaar Rob Schrama. Inwoners van Jeruzalem, Palestijnen en Israëliërs, en vredesactivisten uit de hele wereld vormen hand in hand een cirkel rond de oude ommuurde stad als symbolische omhelzing.

Het gaat goed, ook financieel, met *Kleintje Muurkrant* (www.stelling.nl), want er zijn dit jaar al drie afleveringen verschenen. Zoals gewoonlijk bevatten ze verscheidene interessante artikelen. Ik las over 'de laatste utopie van het vrije Westen: ontwikkelingshulp', een kritiek die kennelijk altijd actueel blijft (vergelijk *de AS* 32 over dat onderwerp). En verder onder meer over de pedoseksuele praktijken van paters en priesters en over de wapenhandel van prins Bernhard en zijn vrienden. Peter Edel schrijft een diepgravende serie artikelen, getiteld 'Gladio a la Turka' over de machtspolitiek van het leger in Turkije sinds de dagen van Atatürk in de jaren twintig.

Ook met de dier- en vrouwvriendelijke uitgeverij Atalanta (www.at-A-lanta.nl), die veel aandacht besteedt aan filosofie, gaat het goed, zo bericht *Aardig*, het in augustus verschenen jaarbulletin, dat onder meer columns bevat van Rymke en Weia.

De oplage stijgt, dus gaat het goed met *De Vrijdenker*, het maandblad van vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte (www.devrijegedachte.nl). Of toch niet helemaal? Het blad, dat overigens steeds meer pagina's gaat tellen, bericht dat er veel kritiek is op het bestuur en de redactie door een kleine groep leden, onder aanvoering van Victor Onrust (een pseudoniem). Kern van de onrust is dat Onrust en consorten het blad een rechtsere koers willen laten varen, met name vinden ze dat te vaak een pro-Palestijns dan wel anti-Israëlisch standpunt wordt ingenomen. Los van die kritiek wordt ook de gedachte opgeworpen (door Peter Waterdrinker in het aprilnummer) om een nieuwe organisatie te vormen naast DVG. Dit Atheïstisch Verbond zou meer aan de weg moeten timmeren dan thans door de vrijdenkers gebeurt, aldus Waterdrinker. In het septembernummer onder meer een interview met August Hans den Boef, die gekozen is tot Vrijdenker van het jaar 2010.

En onverwacht verscheen opnieuw een aflevering van het blad *Buiten de Orde* (www.buitendeorde.nl). Dit lentenummer opent met een terugblik op de Grote Depressie van de jaren dertig in Nederland in de vorm van een kritiek die de anarchosyndicalist Albert de Jong (1891-1970) in 1932 publiceerde. Een citaat: 'roof op de armen ten bate van de rijken'. Verder nogal wat artikelen die vertaald en bewerkt zijn door Jan Bervoets, zoals een rapport van Spaanse anarchisten over de vreemdelingeninternering in Spanje, een manifest ter verdediging van de vrijheid van demonstratie (tegen het bewind van Chavez) door een aantal libertaire en andere linkse studenten- en arbeidersorganisaties in Venezuela en een analyse van 'ontwikkelingshulp' aan arme landen die vaak ten koste gaat van hun inheemse hulpbronnen.

Tot slot (1). Afgelopen voorjaar, aan de vooravond van Koninginnedag, verscheen een leuke bundel poëzie van Elsbeth Lambermont bij uitgeverij Douane (www.uitgeverijdouane.nl). Het boekje heet *Oranje Blues* en bevat dertien heftige gedichten over het Nederlandse koningshuis met een heel persoonlijk tintje: Lambermont was in het verleden achtereenvolgens bevriend met de prinsen Willem-Alexander, Constantijn en Johan-Friso. De bundel kost 5, - euro.

Tot slot (2). Deze zomer overleed de in 1944 geboren Willem Breuker, saxofonist, componist en orkestleider van het naar hem genoemde muziekgezelschap Kollektief. Eerder was hij actief in Orkest de Volharding. Dagblad *Trouw* van 24 juli portretteerde hem als een beetje anarchistisch jazzmusicus die veel in gang zette op het gebied van de geïmproviseerde muziek. En die ook volgens het dagblad – niet onbelangrijk – zijn 'anarchistisch' ensemble vele jaren met subsidie (lees: staatssteun) in stand wist te houden.

Tot slot (3). 'Ik was op vlucht voor de drukte; nu ben ik dat weer'dat is de titel van het interview dat *de Volkskrant* 21 augustus had met de cultuurfilosoof Ton Lemaire (1941), onder meer over zijn nieuwe boek *De val van Prometheus*. Elders in dit nummer kan de lezer met een hoofdstuk er uit kennismaken. Volgens Lemaire valt er niet te ontsnappen aan de destructieve kant van de vooruitgang. Hij vertrok uit Nederland, maar heeft zijn huis in Frankrijk weer verruild voor een ander, zestig kilometers verderop. Vanwege het lawaai van vliegtuigen en een verderop gelegen politieschool waar schietoefeningen de landelijke rust regelmatig verstoren.

Hans Ramaer

BOEKBESPREKINGEN

DE GROTE SAMENZWERING

De Russische politiespion Peter Rachkovsky, werkzaam voor de Russische geheime dienst Okhrana, reisde in 1883 met een speciale opdracht van St. Petersburg naar Parijs. De Okhrana, maar ook geheime diensten in Frankrijk, Engeland en Duitsland, meenden dat de 'internationaal georganiseerde anarchistische samenzwering' moest worden opgerold. Rachkovsky moest vanuit Parijs de internationale vertakkingen ervan in kaart brengen. In zijn dienst werkten tientallen spionnen en infiltranten, die alle geledingen van de anarchistische beweging op de voet probeerden te volgen, maar met name gevluchtte Russische nihilisten, voormalige communards en bekende anarchistische figuren als Peter Kropotkin, Louise Michel, Vera Figner en Elisée Reclus werden nauwlettend in de gaten gehouden.

Deze activiteiten van de fanatieke Rachkovsky plaatst de Britse historicus Alex Butterworth in zijn boek *The World That Never Was* tegen de achtergrond van een gedetailleerd beeld van de zich ontluikende internationale anarchistische beweging, in de decennia vanaf de opstand van de Parijse Commune tot aan de Eerste Wereldoorlog. Butterworth beschrijft dit niet chronologisch, maar springt voortdurend heen en weer tussen diverse Europese hoofdsteden, tijdstippen en personen. Hij volgt onder anderen Kropotkin in Londen, Vera Figner in Zürich, de opkomst van Malatesta als internationale figuur en hij beschrijft de lotgevallen van gevluchte of gevangen communards en de beweging van Russische nihilisten in exile. Daarnaast plaatst hij de ontwikkeling van de anarchistische ideeën in de context van die tijd. Zo maakt hij duidelijk dat de brede internationale anarchistische beweging van rond 1890, onder meer een gevolg is van de opkomst en ondergang van de Commune van Parijs, de tsaristische repressie in Rusland, de vervolging van de nihilisten aldaar, en het uitzwerven van revolutionairen naar elders in Europa en naar de Verenigde Staten.

In het midden van dit alles figureert Rachkovsky, een naar de geheime dienst overgelopen nihilist, wiens loopbaan hij nauwkeurig weet te reconstrueren. Volgens Rachkovsky wijzen de vele internationale connecties tussen revolutionairen en politieke activisten, in steden als Londen en Zürich, op een internationale anarchistische samenzwering. Het door Johann Most gepropageerde anarchisme van de daad, maar met name de aanslagen die door anarchisten gepleegd werden in de jaren na 1890, leken zijn vermoedens te bevestigen. Zürich moest het centrum van de samenzwering zijn en volgens Rachkovsky was Kropotkin de man die aan de touwtjes trok.

Met name de vermenging van diverse verhalen maakt dit boek zo veel boeiender dan een traditionele biografie of geschiedenis van een beweging. De lezer volgt niet chronologisch het leven van een bepaalde persoon of groepering, maar krijgt een intrigerend verweven beeld van levens, ideeën en connecties van diverse anarchisten, in Londen, Parijs, Moskou, Wenen en Berlijn, maar ook van de interactie tussen die locaties en personen. Butterworth schetst een spannend schemergebied van anarchisten, revolutionairen, obscure journalisten, politiespionnen, bommenleggers en verklikkers. De lezer waant zich in het anarchistische milieu van laatnegentiende eeuwse romans over het anarchisme, zoals *The Secret Agent* van Joseph Conrad, *The Man Who was Thursday* van G.K. Chesterton of *Hartmann The Anarchist* van Edward Douglas Fawcett.

Het anarchisme van de daad van die dagen, veroorzaakte onrust bij pers en publiek en was juist daarom vaak de inspiratiebron voor dit soort romans. Zo gebruikte Joseph Conrad bijvoorbeeld een mislukte anarchistische bomaanslag op het Greenwich Observatorium in 1894 (de reden voor deze aanslag blijft onduidelijk), voor zijn roman *The Secret Agent*.

Butterworth vindt dat dit destijds gevreesde, traditioneel duistere beeld, geen recht doen aan het anarchisme en hij benadrukt dan ook de positieve invloed die het anarchistisch gedachtengoed in die decennia heeft gehad op bijvoorbeeld literatuur, kunst, wetenschap (evolutietheorie) en politiek.

Dat uiteindelijk Rachkovsky's Okhrana, maar ook andere geheime diensten en politie er niet in slagen de 'samenzwering' te ontrafelen, zal geen verbazing wekken. Butterworth beschrijft ook de teloorgang van de anarchistische beweging na de eeuwwisseling. Of Rachkovsky dat nog mee heeft gemaakt is niet bekend. Zijn carrière raakte in het slop en van hem is nooit meer iets vernomen. (MS)

Alex Butterworth, The World That Never Was - A True Story of Dreamers, Schemers, Anarchists and Secret Agents; Londen, The Bodley Head 2010; geb; 482pag., 37,95 euro.

VICTOR SERGE EN HET INDIVIDUEEL-ANARCHISME

Op de boekenbeurs in Gent in 2010 kocht ik een mooi verzorgde bundel met zeventien teksten van Victor Serge (1890-1947), bijna allemaal artikelen die Serge in de jaren 1910 en 1911 in *l'anarchie* publiceerde onder de naam Le Retif (De Weerspannige). Dit Parijse blad was toen de spreekbuis van de radicaal-individualisten in de anarchistische beweging in Frankrijk. De artikelen zijn strijdlustig en revolutionair van toon, maar de hoon geldt niet alleen de staat, de kapitalisten en al hun hielenlikkers. Ook de arbeidersbeweging , en zeker het aan het anarchisme verwante syndicalisme, moet het bij Serge ontgelden.

In de ogen van de individueel-anarchisten is het proletariaat verre van heilig. De arbeiders laten zich ofwel bedriegen door godsdienst en nationalisme, dan wel in slaap sussen door reformistische vakbondsleiders en politici. En misschien is het wel veelzeggend dat enkelen van de anarchisten en syndicalisten die met naam en toenaam door Serge genoemd worden tijdens of kort na de Grote Oorlog van 1914-1918 overstapten naar de extreemnationalistische beweging Action Française, aldus de vertaler van deze bundel die tevens een informatieve inleiding schreef.

Het was mijn eerste kennismaking met de vroege teksten van Serge die als uiting van een strijd zonder compromissen tegen alle autoriteiten en een wijdverbreide kuddementaliteit meer dan eens doen denken aan het individualistische anarchisme van jongerenbladen als *Alarm* en *De Moker* in de jaren twintig en dertig in Nederland.

Serge, geboren als Victor Kibaltchitch in Brussel, raakte al jong betrokken bij de anarchistische beweging, eerst in België en nadien in Parijs, waar hij korte tijd als hoofdredacteur van *l'anarchie* fungeerde. Het blad solidariseerde zich met sommige zich anarchist noemende roofovervallers, onder wie de zogeheten Autobandieten van Bonnot. Het resulteerde onder meer in een jarenlange gevangenisstraf voor Serge.

Na zijn vrijlating verhuisde hij naar Spanje en koos daar voor het syndicalisme. Voor de rest van zijn opmerkelijke levensverhaal en politieke keuzes verwijs ik naar het artikel van Jaap van der Laan in *de AS* 130/131. (HR)

Victor Serge, De Weerspannige. Het sociale lichaam van de autoriteit raken; Typemachine, postbus 30, 9000 Gent (www.typemachine.be); 116 pag.; 3,95 euro. (Waarschijnlijk te verkrijgen bij Het Fort, Amsterdam, De Rooie Rat, Utrecht en Rosa, Groningen).

PRINS BERNHARD

Het is ontegenzeggelijk een imponerend boek, maar de kritiek van historicus Lambert Giebels in het *Historisch Nieuwsblad* op Annejet van der Zijl, de schrijfster van de biografie van Bernhard Prinz zur Lippe-Biesterfeld, is geheel terecht . Want in feite is het slechts een halve biografie die feitelijk na de Tweede Wereldoorlog eindigt. Na negen boeiende hoofdstukken raffelt Van der Zijl de naoorlogse periode van ruim een halve eeuw in een miniem slothoofdstukje af. Daardoor komen beruchte affaires als die van Greet Hofmans en van Lockheed er bekaaid vanaf.

Giebels vraagt zich af waarom de Universiteit van Amsterdam die half voltooide biografie toch als proefschrift heeft aanvaard. De schrijfster heeft zich tegen dit verwijt verdedigd met de verklaring dat haar nieuwsgierigheid bevredigd was nadat ze Bernhards jeugd, studietijd en entree in het Nederlandse koningshuis had bestudeerd. Hoe dan ook blijft het halverwege afhaken van Van der Zijl onbegrijpelijk en onbevredigend, want door intensief speurwerk heeft ze heel wat onbekende historische feiten boven tafel gehaald.

Dat is haar naar eigen zeggen gelukt omdat ze de verhalen die Bernhard ooit via allerlei kanalen de wereld inbracht, consequent heeft gecontroleerd. Zo vertelde hij, na eerdere ontkenningen overigens, dat hij begin jaren dertig aspirant-lid was geworden van de SA en SS – de paramilitaire afdelingen van de nationaalsocialisten – om college te kunnen lopen in Berlijn en er examen te kunnen doen. Buiten het feit dat Bernhard toen wel degelijk was toegetreden tot de nazi-partij, ontdekte Van der Zijl dat het door hem bedoelde examen zelfs nooit had bestaan!

Voortdurend schiep hij mythes die niet blijken te kloppen. Zo is er bijvoorbeeld de bewering dat de Nederlandse ambassadeur in Parijs hem dringend had uitgenodigd om kroonprinses Juliana en haar moeder te ontmoeten. In werkelijkheid nam hij zelf het initiatief en deed hij er alles aan om in contact te komen met de Oranjes.

Het best op dreef is Van der Zijl in de eerste hoofdstukken waarin ze beschrijft hoe Bernhard opgroeide in een adellijk milieu dat ten tijde van de Weimarrepubliek een volstrekt anachronisme was geworden. Ondanks zijn afkomst maakte Bernhard deel uit van een naoorlogse generatie die weinig te verwachten had, een verloren generatie. Vandaar dat hij alles aangreep om zich aan die doem te ontworstelen.

Juist omdat Van der Zijl benadrukt hoe belangrijk Bernhards moeder Armgard in zijn leven was, verbaast het dat ze niet ingaat op de banden die Armgard en haar vriend kolonel Pantchoulidzew met Michael Soltikow en de Abwehr gehad (zouden) hebben. In de literatuuropgave ontbreekt niet de geruchtmakende biografie die Wim Klinkenberg in 1979 schreef, maar wel de onthullende serie artikelen die Igor Cornelissen in 1980 in het weekblad *Vrij Nederland* publiceerde over prinses Armgard en haar vriend. Waarom? Omdat Van der Zijl Soltikows beweringen, onder meer over de zogeheten Stadhoudersbrief, van de hand wijst en Cornelissen deze serieus neemt? (Zie in dit verband de boekbesprekingen in *de AS* 164.) (HR)

Annejet van der Zijl, Bernhard. Een verborgen geschiedenis; Querido Amsterdam 2010; 458 pag.; geïll.; 27,95 euro.

ANTON CONSTANDSE: DE BRON

'Iedereen verandert. Ik ook. Op bepaalde punten zijn mijn denkbeelden onjuist gebleken, op kritieke ogenblikken heb ik sommige concepties drastisch herzien. Wat dat betreft vormt de Spaanse burgeroorlog het grote keerpunt in mijn leven. Toen bleek het nodig de staatloze idealen van het anarchisme op te offeren aan het verzet tegen het fascisme. Een keuze dus van het kleinste kwaad tegen het grootste kwaad. Daarmee brak ik met de grondslag van mijn eerste anarchistentijd die gebaseerd was op het principe *céder un peu, c'est capituler beaucoup*.' Dit fragment uit een van de zeldzame interviews met Anton Constandse over zijn leven is opgenomen in de onlangs opnieuw uitgebrachte bundel *De bron waaruit ik gedronken heb*, waarin samensteller Laurens van Krevelen – Constandses uitgever bij Meulenhoff – na het overlijden van Constandse in 1985 boeiende stukken uit diens enorme oeuvre publiceerde zodat een helder beeld van het intensieve en energieke leven van Constandse beschikbaar kwam. Aan dat beeld is sindsdien weinig toegevoegd, want Constandses biografie moet nog geschreven worden, zoals Rudolf de Jong in zijn inleiding (met enkele persoonlijke herinneringen) bij de heruitgave terecht opmerkt.

Het interview waaraan bovenstaand fragment werd ontleend verscheen in *De Gids* 6-7 van 1969, gewijd aan zijn zeventigste verjaardag. Als je dan teruggaat naar de oorspronkelijke bron, zie je dat Constandse daarin nog veel meer interessante uitspraken doet, waaronder zeer persoonlijke. Zo beantwoordt hij een vraag over zijn vermeende afscheid van het anarchisme als volgt: 'Het anarchisme is geen praktisch bruikbare methode gebleken in tijden van oorlog of revolutie. In zoverre heb ik me er dus van afgewend. Voor zover het een leer is die de individuele ontplooiing bevordert, die aan de uiterste linkerzijde de vrijheidlievende richting versterkt en de autoritaire tendensen tegengaat, die beseft dat geen enkel beginsel tot in zijn consequenties is vol te houden zonder om te slaan in een absolutistische visie – voor zover het anarchisme dat alles is, voel ik me er nog wel mee verwant.'

Verderop in het gesprek noemt Constandse Nestor Machno als voorbeeld van een revolutionair met wie hij zich goed zou kunnen identificeren. 'Machno was een partizanenleider die een reeks revolutionaire bevrijdingsoorlogen voerde, waarbij het vernietigen van buitenlandse imperialisten en kolonisten gepaard ging met het voeren van een sociale omwenteling.' Constandse zag Machno als 'één van de weinige anarchisten die een leger, op basis van vrijwilligheid, wist te organiseren en te disciplineren.' Als de interviewer, *Gids*-redacteur Theo Stibbe, daarop vraagt of het criterium voor deelneming aan een bevrijdingsleger in de ogen van Constandse dus vrijwilligheid is, antwoordt deze volmondig met ja. Stibbe: 'Wat is dan uw bezwaar tegen de guerrillero's in Zuid-Amerika, of tegen Che Guevara?' Constandse: 'Geen enkel. Behalve dat grote waakzaamheid tegen deze opvattingen – ook als die mijn opvattingen zijn – geboden is. Een dergelijke opstandigheid gaat namelijk uit van een gevoel van superioriteit. Men neemt de wapens in de hand om iets te vernietigen dat men eigenlijk veracht. Maar een dergelijke visie draagt alle kiemen van autoritarisme in zich.' Een inzicht waaraan je de vrijdenker Anton Constandse ten voeten uit herkent.

In het hoofdstuk 'Blijvende idealen' in *De bron* komt Constandse te spreken over zijn blijvende belangstelling voor het anarchisme, ook na het keerpunt door de Spaanse burgeroorlog. Zo verscheen in 1948 van zijn hand een levensroman over Bakoenin (tweemaal herdrukt), in 1969 *Anarchisme van de daad* (zes drukken) en in 1979 *Anarchisme inspiratie tot vrijheid* (twee drukken). Ook noemt hij uiteraard zijn tienjarige redacteurschap van *de AS*, sinds 1973. *De AS* bracht trouwens in 1979, ter gelegenheid van Constandses tachtigste verjaardag, editie 39/40 uit, *Anton Constandse en het anarchisme*, met een inleiding van Constandse zelf, getiteld *Herinneringen*. Daarin schrijft hij onder meer: 'Mijn belangstelling voor het anarchisme – dat me overigens geenszins exclusief heeft beziggehouden – dateert van ongeveer zestig jaar geleden. Eigenlijk is ze van nog oudere datum. Tijdens de eerste wereldoorlog studeerde ik voor onderwijzer, in Dordrecht en Den Haag, en ik maakte al vroeg kennis met Multatuli, derhalve met de vrijdenkersbeweging De Dageraad (opgericht in 1856) en aldus met Domela Nieuwenhuis en zijn autobiografie *Van christen tot anarchist*.' Zowel het artikel *Herinneringen* in *de AS* als een van de twee artikelen waarop 'Blijvende idealen' is gebaseerd ontbreken overigens in Constandses officiële bibliografie, zoals gepubliceerd in *Anton Constandse, leven tegen de stroom in* (1999). De beknopte bibliografie in de oorspronkelijke uitgave van *De bron* is in de nu voorliggende heruitgave weggelaten onder verwijzing naar de 'volledige bibliografie' in *Tegen de stroom in*, maar het is goed om te weten dat ook die bibliografie dus niet volledig is.

Wie *De bron* ter hand neemt zonder eerder werk van Constandse te kennen, zal ontdekken hoe diens leven gevormd werd door strijd voor de persoonlijke vrijheid. Constandse stond welhaast van nature erg wantrouwend tegenover de collectiviteit. 'Het enige tegenwicht tegen de meerderheid lijkt

mij een zo groot mogelijke vrijheid voor de minderheid.' In het hoofdstuk 'School der anarchie' noemt hij Hendrik Ibsen als belangrijke inspirator van zijn jeugd. Hij haalt citaten van Ibsen aan, die hem al vroeg motiveerden, zoals: 'De staat moet weg! (…) Ondergraaf het staatsbegrip! Een verandering der regeringsvormen is niets anders dan een geknoei met graden – alles een beetje meer of een beetje minder – alles tezamen dwaasheid.' En: 'Er zullen grotere dingen vallen dan de staat. Alle godsdienst zal vallen. Noch de moraalbegrippen, noch de kunstvormen hebben een eeuwigheid in zich.' Niettemin noemt Constandse ook een (doopsgezinde) predikant, S. Lulofs, als inspirerende leermeester, die zijn leerlingen opvoedde tot zelfstandig denken. Deze dominee was op godsdienstig gebied bijna een vrijdenker, zo ontdekte Constandse. Hij geloofde wel in het historisch bestaan van Christus, maar achtte dit niet bewezen. Ook wist hij niet of het boeddhisme eigenlijk niet beter was dan het christendom. Door Lulofs kwam Constandse zelfs bij Nietzsche terecht, die drie decennia voordien niet alleen God reeds had dood verklaard, maar ook de staat een ondier noemde, een nieuwe afgod. Op catechisatie ontwikkelde Constandse zich tot een vaardig debater en al op zijn achttiende gaf hij zijn eerste eigen lezingen, voor toen zeer actieve organisaties van jonge geheelonthouders. Kom daar eens mee aan bij de jeugdige 'indrinkers' van tegenwoordig met hun 'zuipketen' en naar 'comadrinken' neigende subcultuur.

Groot was in die jaren de verleiding om het bolsjewisme met sympathie te begroeten, vertelt Constandse. 'Ik heb toen in de openbare leeszaal wel ijverig *De Tribune* gelezen, maar daarnaast lag altijd *De Vrije Socialist*. Ik begon me te verdiepen in Quacks meesterwerk over de socialisten en ontbrandde in geestdrift voor Michael Bakoenin. En nadat ik geleidelijk vernam dat in de Sovjet-Unie de anarchisten werden vervolgd, terwijl het marxisme weinig bekoring voor me had, zocht ik aan het einde van 1918 contact met een sociaalanarchistische jeugdorganisatie.' Constandse was dus niet via de socialistische arbeidersbeweging met het anarchisme in aanraking gekomen, maar langs de weg van de letterkunde en de wijsbegeerte. Hij schrijft dat hij daardoor in zijn jongere jaren zweefde tussen het vrijheidlievende individualisme en het staatloze socialisme. 'Er waren momenten dat ik me eigenlijk helemaal geen socialist voelde, uit afkeer van "de massa". Ik realiseerde me dat de praktische uitvoering van het anarchosocialisme moest leiden tot aanvaarding van het beginsel, dat bij stemmingen de meerderheid de doorslag geeft, hoewel een vooruitziende minderheid toch gelijk heeft. Kortom, dat ook zonder staat een vrije gemeenschap democratisch zou wezen. Daarop volgde de ontdekking dat elke maatschappij een gedwongen organisatie is, van de wieg tot het graf, en dat wij ons er niet buiten kunnen plaatsen. Wel ertegenover, in een voortdurende protesthouding, uit onbehagen in de cultuur zelf.' Maar dat leek Constandse toch te onvruchtbaar, terwijl het gemakkelijk kon uitlopen op nihilistisch querulantisme.

Gelukkig ontdekte hij al spoedig de vrijdenkersbeweging, die hem een veel ruimer terrein bood voor bespiegelingen, vooral over het godsdienstloze denken en een bevrijd ethisch oordeel. Ongeveer in dezelfde tijd, eind 1921, werd Constandse ook actief lid van de in 1904 op initiatief van Domela Nieuwenhuis opgerichte Internationale Anti-Militaristische Vereniging. Zo stonden zijn maatschappelijke activiteiten al vroeg in het teken van de drie terreinen die hij tot het einde van het interbellum intensief zou verkennen en als geoefend spreker en ambitieuze publicist bijna van meet af aan ook zelf zou bedienen, in volgorde van toetreding: dat van de anarchisten, dat van de atheïsten (vrijdenkers) en het terrein van de antimilitaristen.

Na de Tweede Wereldoorlog is in organisatorisch verband alleen dat laatste uit beeld geraakt, al bleef hij in menig artikel zijn antimilitaristische (niet: pacifistische!) overtuiging uitdragen en waarschuwde hij veelvuldig in woord en geschrift voor de gevolgen van de wapenwedloop, culminerend in zijn boek *De Derde Wereldoorlog. Analyse van de voorbereidingen* (1980). Aan die trits heeft Constandse na 1945 voornamelijk nog zijn activiteiten voor het Humanistisch Verbond en voor de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming (NVSH) toegevoegd.

Lezend in *De bron* kom je onvermijdelijk onder de indruk van de enorme schrijfproductie van Constandse, die hij zelf in 1979 al schatte op 'niet minder, eerder meer, dan vijfduizend artikelen' (inclusief zijn naoorlogse journalistieke werk), waarbij nog zijn ruim honderd boeken en brochures geteld moeten worden, meer dan vijfhonderd essayistische radiolezingen en zo'n drieduizend lezingen (er zijn jaren geweest, in het derde en vierde decennium van de vorige eeuw, waarin hij wel honderdtwintig lezingen hield, vaak ver van huis, in het noorden des lands).

Mede door deze niet aflatende inzet is Constandse voor veel anarchisten na Domela de bekendste Nederlandse representant van hun gedachtegoed geworden. Zelf was hij daarover echter bescheiden. Zo schreef hij in de eerder aangehaalde editie van *De Gids*: 'Ik heb nooit anders willen zijn dan een ambachtsman, wiens werktuig het woord was. Geen letterkundige en geen politicus, maar een onafhankelijke (en vaak individualistische) commentator, voor wie omgeving en buitenwereld stof leverden tot overpeinzing, en vooral: tot reageren. Soms opstandig, vaak in vrijheid analyserend, en gewoonlijk afkerig van dienstbaarheid.' Vele aansprekende voorbeelden daarvan zijn terug te vinden in deze heruitgave, die lezers ongetwijfeld zal weten te verleiden kennis te nemen van andere hoogtepunten uit Constandses inspirerende oeuvre.

Het boek is voorbeeldig verzorgd, op het omslag na. Dat had toch echt, zoals de oorspronkelijke uitgave, gesierd moeten worden met het in 1924 prachtig door Jan Wiegers geschilderde portret van Constandse. (BCh)

Anton Constandse, De bron waaruit ik gedronken heb. Herinneringen van een vrijdenker. Kelderuitgeverij, Utrecht 2010; 133 pag.; 17,50 euro. Verkrijgbaar via de boekhandel en te bestellen per mail: kelderuitgeverij@xs4all.nl.

DE AUTOBANDIETEN

Volgend jaar is het honderd jaar geleden dat de 'bende van Bonnot' de schrik er in Frankrijk in brengt. Het is, in 1911, dat op klaarlichte dag in Parijs een geldloper wordt neergeschoten en overvallen, waarbij een auto een rol vervult. Daarom spreekt men ook wel over 'autobandieten'. De 'bende' bestaat uit een aantal jongeren die op verschillende wijzen in verband zijn te brengen met het anarchisme. Zij bedrijven een 'illegalisme' als uiterste vorm van individueelanarchisme.

Indertijd is er veel over deze groep geschreven. Later is er zelfs een speelfilm over hen gemaakt. Hun einde valt in 1913. Enkele van hen zijn ter dood veroordeeld (executies zijn voltrokken). Bonnot zelf overlijdt aan een vuurgevecht met de politie. Op twee mensen heeft het juridisch systeem wraak genomen, zoals op Eugène Dieudonné, want van een 'gerechtelijke dwaling' is in hun geval geen sprake. Zo kent Dieudonné wel de leden van de groep, maar hij heeft verder niets te maken met de overval van 1911, waarvan hij als een van de daders wordt beschouwd. Hij heeft een alibi van beton, wat genegeerd wordt. Hij wordt dan ook veroordeeld tot de doodstraf. Net voor het moment van ten uitvoerlegging van het vonnis, wordt zijn doodstraf omgezet in een langdurige gevangenisstraf en verbanning.

De anarchist Anton Constandse (1899-1985) schrijft over deze groep in 1935 de sociale roman *De Autobandieten*. Dit boek wordt in 1977 herdrukt door Uitgeverij Pamflet, maar zonder Constandses epiloog. Nu is er een nieuwe volledige herdruk uitgekomen met een ruime inleiding van Dick Gevers. Het is het enige Nederlandstalige boek over dit onderwerp.

Constandse reconstrueert de historische fei-

ten, schetst het sociale milieu, dat van de individualistische anarchisten, waaruit de 'tragische bandieten' voortkwamen, levert persoonlijke portretten van de leden van de groep, geeft de motieven tot hun daden weer en rept over de rampzalige gevolgen van hun handelen. Voor deze beschrijving kiest hij de romanvorm.
In de herdruk van 2010 plaatst Dick Gevers het 'suïcidale protest' van de rebellen in de sociaal-economische en politieke context van die dagen en de jaren die eraan vooraf gaan. Zo spreekt Gevers over de 'lois scélérates' (de Franse 'worgwetten') uit 1894, die het anarchisten praktisch onmogelijk moeten maken zich op enigerlei wijze als zodanig te manifesteren. Die wetgeving vormt een reactie op het zogenaamde 'attentat-anarchisme', dat zich eind negentiende eeuw manifesteerde.
Over dat type wetgeving verscheen in herdruk de brochure met drie korte teksten uit 1898-1899, getiteld *Les lois scélérates de 1893-1894*. Drie auteurs gaan in op het proces van wetgeving en op de fnuikende toepassing ervan. Allemaal zeer herkenbaar in onze tijd. Een kleine twintig jaar later volgt evenwel de volgende geweldsgolf. Als je zo'n woord gebruikt lijkt het alsof je het over de Eerste Wereldoorlog hebt, maar die wordt nog voorbereid door *legalisten*…
Constandse baseert zich bij zijn beschrijving mede op het boek van Victor Méric (1876-1933) getiteld *Les Bandits tragiques*, dat voor het eerst in 1926 is verschenen. Ook hiervan kwam dit jaar een herdruk uit. Aan de inleiding van de uitgever bij die herdruk ontleen ik het volgende.
Victor Méric (wiens werkelijke naam is Henri Coudon) houdt zich al vroeg op in de vrijgevochten Parijse kunstenaarkringen van Montmartre en in allerlei anarchistische milieus. Hij werkt mee in redacties van verschillende anarchistische, antimilitaristische en revolutionair socialistische tijdschriften. Tevens schrijft hij een aantal boeken waarvan *Les Bandits tragiques* er een is.
Net als in het boek van Constandse wordt in dit boek de geschiedenis van de jongeren beschreven, onder wie Jules Bonnot. Hij schetst de biografieën van de leden van deze groep, alsmede hun onderlinge relaties en verwantschap met anderen uit verschillende anarchistische milieus. Daarbij licht hij ook de wijze toe waarop zij bijvoorbeeld betrokken zijn op het tijdschrift *l'anarchie* (opgericht in 1905 door Albert Libertad), dat denkbeelden uitdraagt van het individueel-anarchisme. Al doende schildert Méric de theorieën achter het 'illegalisme', waarmee ondermeer valsemunterij en stelen worden gerechtvaardigd. Constandse zal hier het begrip 'wanhoopsredeneringen' laten vallen.
Het is duidelijk, de bedrijvers ervan hebben zich bewust buiten de gevestigde orde geplaatst. Zij weigeren een toekomst die bestaat uit het gesalarieerde slavendom. Zij willen leven als anarchisten, hier en nu, zonder te wachten op een hypothetische Revolutie. Méric vertolkt hun verhaal met sympathie, zonder in romanticisme te vervallen, wat ook Constandse weet te vermijden. Hij vertelt het ook met de nodige venijnigheid richting de heersende macht en het juridisch systeem waarvan die macht zich bedient. Constandse drukt dit kort uit: de guillotine roest niet…
Waarom zou je dit soort teksten opnieuw uitgeven? Is het allemaal niet te gedateerd? Dat is ook wat de uitgever van Mérics boek zich in het voorwoord afvraagt. Door de daadwerkelijke heruitgave is het antwoord bekend. De tekst is interessant omdat deze, aldus de uitgever, het volstrekt ontbreken van rechtvaardig handelen door het juridisch systeem laat zien. Wat hier wordt belicht is niet iets dat op zichzelf staat.
Wanneer de gevestigde orde zich aangevallen vindt, en zelfs als ze weet dat ze daar niet aan ten onder zal gaan – waarvan in het geval van de bende van Bonnot de leden ervan ook zelf overtuigd zijn – dan nog wil ze straffen, om daarmee een afschrikwekkend voorbeeld te stellen. En om dit te doen moet ze zich net zo gewelddadig gedragen als degenen die door haar worden veroordeeld. Want uiteindelijk is het de gevestigde orde, van toen en van nu, te doen om mensen te 'breken'. Tot zover de uitgever. Het is tevens het verhaal dat Méric vertelt. Constandse doet hetzelfde, hoewel hij een andere vertelvorm hanteert en het voordeel is dat hij het in het Nederlands doet…
Nu hoef je die laatste gedachtegang niet te bestrijden om toch de vraag te stellen of het 'illegalisme' in de beschreven vorm kan bijdragen aan het realiseren van een libertaire samenleving. Voor het antwoord op die vraag hangt het mede af van welke anarchistische ethiek men zich bedient. Wie meent dat die ethiek geen verschil maakt tussen doel en middelen, zal elk middel geoorloofd achten. Wie daarentegen meent, dat de middelen waarvan men zich bedient, het doel moeten uitstralen, zal geen middelen gebruiken die tegengesteld zijn aan waar het in een libertaire samenleving om gaat.
Die discussie speelde zich toen af en is heden zeker niet verstomd. (ThH)
Constandse, Anton, De Autobandieten, met een inleiding van Dick Gevers, Kelderuitgeverij – De Vooruitgang, Utrecht/Amsterdam, 2010; 114 pag., 14,50 euro.
Méric, Victor, Les Bandits tragiques, Éditions Le Flibustier, Marseille, 2010; 221 pag., 11,- euro.
Pressensé, Francis de, Un juriste, Émile Pouget, Les lois scélérates de 1893-1894, Éditions Le Flibustier, Marseille, 2008; 95 pag., 11,- euro.

TERRORISME

Het boek *Extremisme*Terrorisme*Vrede Een weg naar hoop?* van Gérard van Tillo werd vorig jaar gepresenteerd op een symposium van de Edmund-Husserl-Stichting waar behalve de auteur ook Hans Achterhuis en Bob de Graaff een inleiding hielden. Deze inleidingen zijn in een bundel verschenen.
Van Tillo heeft een sympathieke maar niet erg bevredigende studie geschreven. Hij geeft te veel en daardoor te weinig. Zijn stijl is helaas moeizaam. Het eerste hoofdstuk is veelbelovend, veel begrippen over de drie onderwerpen van het boek worden duidelijk gedefinieerd of omschreven.
In de volgende hoofdstukken behandelt de schrijver achtereenvolgens territoriaal gericht terrorisme, ideologisch geïnspireerd terrorisme en religieus gemotiveerd terrorisme. De aanpak is steeds als volgt. Eerst wordt het gedachtengoed behandeld, dan het extremisme dat zich erop beroept en vervolgens het terrorisme dat daar weer uit voortvloeit.
Het resultaat vond ik teleurstellend. Veel wordt aangestipt – soms nogal slordig – maar het blijft zonder veel samenhang en zonder algemene analyse. De enorme verscheidenheid van terrorisme is hier ongetwijfeld debet aan; Van Tillo constateert dit ook wel, maar hij doet er weinig mee. Je komt marxisme, anarchisme, nihilisme, fascisme, apartheid tegen naast allerlei religieus fundamentalisme en maatschappelijk, politiek, economisch en wetenschappelijk fundamentalisme. Voorts tal van organisaties en landen in praktisch alle werelddelen, van Argentinië tot Spanje, via Egypte, Ierland, Israël enzovoort. Echt veel wijzer word je er niet van, op internet vind je vaak meer.
Een enkel voorbeeld van onbevredigende aanpak. Bij Spanje wordt de ETA behandeld. Het is evident dat deze organisatie in de tijd dat de strijd tegen de dictatuur van Franco (die niet in 1931 maar in de burgeroorlog 1936-1939 aan de macht kwam) ging, een geheel andere beoordeling in de Spaanse samenleving vond, dan thans onder een democratisch bestel met autonomie voor het Baskenland. Met dit gegeven doet Van Tillo niets. Dat hij de falangistenleider José Antonio Primo de Rivera identificeert met diens vader, de militaire dictator en in het register onder de R opnam, laat ik maar zitten.
De laatste hoofdstukken behandelen respectievelijk antiterreurbeleid, geweldloze bestrijding van het terrorisme en perspectief. De schrijver wijst er terecht op dat staatsgeweld als antiterreurbeleid het terrorisme vaak versterkt. Vooral in geweldloze bestrijding – ook als regeringspolitiek – ziet hij 'een weg naar hoop', al haalt dit het vraagteken uit de ondertitel van het boek niet weg.
Het maakt het hoofdstuk hierover voor mij heel interessant, ook al kom je, zeker als lezer

van *de AS*, vanzelfsprekendheden tegen. Van Tillo ontvouwt een heel scala van geweldloze activiteiten en bepleit contacten en gesprekken tussen alle betrokkenen, dus ook met terroristen. In plaats van een oorlog tegen het terrorisme te beginnen – met averechts resultaat – had Bush jr. zich na de elfde september beter tot de Arabische wereld kunnen wenden om daarmee het gesprek over de aanslagen en de motieven van de daders aan te gaan. 'Zelfs als (…) het overleg (…) zich wellicht eindeloos zou voortslepen, is dat minder erg dan oorlogen en terreurdreiging (…) waarvan het einde nog niet in zicht is' (p. 159).

Op het symposium gaf Van Tillo een helder, en leesbaarder, exposé van de opzet en de aanpak van zijn studie. Veel van wat ik als ruis ervoer in zijn boek werd zo vermeden. Maar ook enkele van zijn sympathieke ideeen moesten vervallen.

Hans Achterhuis behandelde twee studies over geweld; *Mothers and Others* van Sarah Blaffer Hrdy en *Oorlogscultuur* van Martin van Creveld. De eerste auteur meent dat de mens op grond van zijn oorspronkelijke natuur oorlog en geweld kan uitbannen, de tweede betoogt het tegenovergestelde. Achterhuis bewondert beide boeken maar verwijt beide schrijvers hetzelfde. Geen van tweeën voldoet aan Poppers aanbeveling op zoek te gaan naar gegevens die je theorie onderuit kunnen halen.

Voor kritiek op Achterhuis eigen standpunt – de mens is een ambivalent wezen, geweld is wel te beheersen, maar niet uit te bannen – verwijs ik naar de bespreking van zijn eigen boek *Met alle geweld* in *de AS* 169/170.

De belangwekkendste bijdrage aan het symposium was voor mij die van Bob de Graaff. Hij stelde de vraag naar het succes van de terreurbestrijding. We weten niet of de miljarden die daarin gestoken zijn goed besteed zijn. Geen regering kan ons dat vertellen. Ook deskundigen kunnen het niet. Wat in het ene geval goed werkt, hoeft dat niet te doen in een ander geval. En 'het probleem van contraterrorisme is dat we niet weten wat terrorisme is' (p. 35). Wat is de maat voor succes? Als Schiphol zo bewaakt wordt dat terroristen besluiten een aanslag in Brussel te plegen , heeft Nederland dan succes geboekt? Met dergelijke vragen ging De Graaff door. Hij kwam tenslotte tot het ethische punt. Als we geen totalitaire staat willen dan moeten we risico's van aanslagen accepteren. (RdJ)

*Gérard van Tillo, Extremisme*Terrorisme*Vrede Een weg naar hoop? Uitgeverij Voltaire/Edmund Husserl-Stichting, 's-Hertogenbosch/Amsterdam, 2009; 198 pag.; geïll.*

Hans Achterhuis, Bob de Graaff, Gérard van Tillo, Grenzen aan geweld, Symposium 2009, Edmund Husserl-Stichting, Amsterdam 2010; 66 pag.; geïll.

(De Edmund Husserl-Stichting heeft een website met een interessante Nieuwsbrief, zie www. Husserl.nl)

KUNST EN ANARCHISME

Zeer welkom is de scriptie die Andrea Galova in het kader van haar studie kunstgeschiedenis schreef en die ze in eigen beheer heeft uitgebracht. Galova behandelt 'kunst en anarchisme in Nederland tussen 1880 -1930', zoals de ondertitel van deze studie luidt.

Allereerst geeft ze een uitgebreid historisch overzicht van de anarchistische beweging en dan met name van de verschillende anarchistische tijdschriften. Vanzelfsprekend kijkt ze daarbij vooral naar de grafische kunstenaars die in die bladen de ruimte kregen om met hun werk de kapitalistische samenleving te bekritiseren en tegelijk de anarchistische strijd te ondersteunen. Het zou kunnen worden samengevat onder de noemer 'beeldagitatie', zoals de jong gestorven Hein van Schendel die in de jaren zeventig in *de AS* praktiseerde.

Het kan dan ook niet verbazen dat Galova de voorkeur geeft aan de hout- en linosneden die vooral door jongerenbladen als *Alarm* en *De Moker* in de jaren twintig werden afgedrukt en waaraan namen als Frans Masereel, Albert Daenens (beiden overigens geboren en getogen in België), Herman Schuurman en Luc Kisjes verbonden zijn. Gadova ziet deze beeldagitatoren als de ultieme anarchistische kunstenaars.

Het is een niet onbekende opvatting, die berust op de gedachte dat het gebruik van bepaalde grafische technieken de mogelijkheid biedt om tegen lage kosten kunst te vermenigvuldigen en die op die manier onder de aandacht van het volk te brengen. Dit in tegenstelling tot het schilderij dat alleen maar door rijke elites kan worden aangekocht en daarom vrijwel nooit het volk bereikt.

Maar ik denk dat Galova's opvatting te beperkt is, waardoor ze onvoldoende recht doet aan andere anarchistische kunstenaars, bijvoorbeeld Chris Lebeau. Ook zijn er hiaten in deze studie. Dada – niet alleen een literaire stroming! – dat via Theo van Doesburg connecties had met jonge anarchisten als Anton Constandse en Henk Eikeboom, komt in het geheel niet ter sprake, bladen als *De Vrije Socialist* ten tijde van redacteur Gerhard Rijnders en *De Arbeider* evenmin. Terecht wordt het anarchosocialistische *Bevrijding* rond Bart de Ligt door Galova geprezen, maar juist dat maandblad toonde slechts sporadisch werk van anarchistische kunstenaars. Wat er aan beeld in de kolommen van dat blad verscheen was overwegend ontleend aan buitenlandse bladen van progressief-burgerlijke signatuur. Prachtige spotprenten, maar niet gemaakt door anarchisten en niet primair bedoeld voor het volk.

Niettemin ben ik blij met dit boekje. Het kan voor velen een wegwijzer zijn voor een deels nog onontgonnen terrein. Daarbij is het hoofdstukje over de symboliek van al die vooroorlogse kunst heel nuttig. Maar wat, tot slot, vindt Galova eigenlijk van de fotografie die zich in diezelfde jaren twintig tot agitatiemiddel begon te ontwikkelen?

De visie op kunst van Herbert Read was anders dan die van Galova. De Britse anarchist Read (1893-1968) is wereldwijd bekend geworden als kunsthistoricus en kunstcriticus. Een van zijn meest gelezen boeken, *Education through Art* uit 1943, is ook in het Nederlands vertaald. Maar Read was niet alleen een groot propagandist van eigentijdse beeldende kunst, hij was ook literair essayist en dichter.

Daarnaast is Read bekend geworden als een erudiet anarchist, beïnvloed door de cultuur van het platteland, waar hij was geboren. Vandaar misschien dat de romantische conservatief die in de Eerste Wereldoorlog een verklaard tegenstander werd van staat en militarisme en het anarchisme omarmde, in 1953 een ridderschap aanvaardde, wat velen in de anarchistische beweging hem kwalijk namen. Halverwege de jaren zestig ontving hij uit handen van prins Bernhard de Erasmusprijs, wat mij toen verleidde tot een venijnige kritiek in het blad *De Vrije*. In die tijd was ik overigens nauwelijks bekend met zijn pragmatisch-anarchistische opvattingen die in *de AS* van vandaag niet zouden misstaan.

Read is vooral in de periode 1937-1953 actief geweest als anarchistisch publicist in het blad *Freedom* en verwante uitgaven. Een van die artikelen, 'The Philosophy of Freedom' (1940), inspireerde Murray Bookchin. Read stelt daarin dat sociale vooruitgang valt af te lezen aan de mate van differentiatie in een samenleving. Dat beginsel werd een van de bouwstenen van Bookchins ecologisch-anarchisme in de jaren zestig.

Dick Gevers van uitgeverij Iris vertaalde (met Bart Schellekens) een van de laatste teksten van Read en schreef er een informatieve inleiding bij. *Mijn anarchisme* (1966) is zeer leesbaar en kan beschouwd worden als een overzicht van wat Read als belangwekkend beschouwd in het anarchisme en dat alles resulterend in 'pragmatisch handelen dat heel geduldig en consequent gericht is op een revolutionair doel'. (HR)

Andrea Galova, Anarchisme breekt door in de beeldende kunst. Kunst en anarchisme in Nederland tussen 1880-1930; uitgave in eigen beheer; Amsterdam 2010; geïll.; 104 pag.; 7,60 euro (email: andread_xxx@yahoo.co.uk)

Herbert Read, Mijn anarchisme; Anarchistische teksten nr 16; Uitgeverij Iris, P. Calandlaan 50 hs, 1065 KP Amsterdam,2009; 33 pag.; 4,50 euro.

ANARCHISTISCHE KLASSIEKER?

Anarchisme loont niet en het leidt tot onheil en verderf. Dat is de boodschap van de futoristische roman *Hartmann The Anarchist* (1892), geschreven door de toen zeventienjarige Edward Douglas Fawcett, verschenen in de bloeitijd van de victoriaanse avonturenroman. Jules Verne (*20.000 mijl onder zee*) en Arthur Conan Doyle (auteur van Sherlock Holmes, maar ook van pre-fantasy als *The Lost World*) waren rond de eeuwwisseling populaire schrijvers in dit genre.

Een eerste druk van *Hartmann The Anarchist* is uiterst zeldzaam (vraagprijs ongeveer 175 euro), het werd na 1892 nooit herdrukt – slechts gedeeltelijk in een obscure sciencefictionreeks in de jaren zeventig. Pas onlangs is het door Tangent Books in zijn geheel opnieuw uitgegeven, met nieuwe illustraties – in de stijl van Frans Masereel – waarmee het boek haar negentiende-eeuwse karakter behoudt.

De nieuwe uitgever noemt het boek een vergeten anarchistische klassieker. Dat klinkt goed, maar dekt niet de lading. Als premature sciencefictionroman is het boek zeker als klassiek te typeren, maar is het anarchistisch?

Hoofdfiguur Rudolph Hartmann is een boosaardige anarchistische snoodaard, met al enige bomaanslagen op zijn geweten. Plaats van handeling is Londen, datum: 10 oktober 1920. Vanuit een soort Zeppelin, uitgerust met brandbommen, willen Hartmann en zijn kornuiten Londen bestoken en platbranden. Doel is niet alleen de machthebbers in het hart te treffen, maar ook de 'swinish multitude' – het 'klootjesvolk' van begin vorige eeuw – een les te leren. Op de schroeiende resten van de oude samenleving moet een nieuw utopia worden gevestigd. Bij toeval raakt de socialistische Labour-kandidaat Stanley verzeild aan boord van het luchtschip. Zijn pogingen Hartmann op andere gedachten te brengen leiden tot zinloze discussies en Stanley moet machteloos toezien hoe Londen verandert in de hel van Dante.

De kritiek van Hartmann op het consumentisme van de arbeidende bevolking, is met enige goede wil nog wel aanvaardbaar, zijn strijdmethoden hebben echter met het anarchisme als constructieve, progressieve beweging weinig affiniteit. Anarchist Hartmann – een soort combinatie van Professor Lupardi en anarchist van de daad Ravachol – zal uiteindelijk het onderspit delven, de held Stanley krijgt het meisje en alles blijft bij het oude.

Een spannend boek is het wel – knap werk van een zeventienjarige, waarin de auteur iets van de toenmalige tijdgeest – vrees voor het anarchisme – weergeeft, maar vooral zijn eigen politieke keuze – de parlementaire weg naar het socialisme – duidelijk maakt.

Hartmann The Anarchist leest als een stripverhaal in romanvorm. De strip als kunstvorm bestond nog niet in 1892, maar het verhaal zou zo afkomstig kunnen zijn uit het jarenvijftig weekblad *Kuifje*, geheel in de trant van de Blake & Mortimer klassiekers *SOS Meteoren* en *Het gele teken*. Dat het verhaal al in 1911 als basis diende voor één van de eerste sciencefictionfilms, *The Aerial Anarchists*, is dan ook niet zo opmerkelijk. Helaas heeft geen enkele kopie van de film de tijd doorstaan. (MS)

Edward Douglas Fawcett, Hartmann The Anarchist, or The Doom of the Great City., 186 pag., te bestellen via www.amazon.co.uk of www.tangentbooks.co.uk (UKprice 5,-pond).

DE PIRAMIDE VAN GELUK

De economische crisis wordt blijkbaar serieus genomen, zo vernemen we uit de pers. Terwijl de crisis toch vooral een onlosmakelijk met het kapitalistisch systeem verbonden wetmatigheid is. Dus is de vraag: hoe kijken we tegen de crisis aan en wat doen we er mee? Dat vroeg ook uitgever Trottel Verlag (Berlijn/Amsterdam, verbonden aan Rozenberg Publications te Amsterdam) zich af en vroeg econometrist Jarich Schaap (eind jaren zeventig maakte hij deel uit van de legendarische Friese actiegroep Swatte Jat) een analyse te maken van de crisis. Het resultaat is de uitgave *De piramide van geluk*, volgens uitgever Auke van der Berg 'het meest lullige boekje over de economische crisis' (interview *Leeuwarder Courant*, 3 juli 2010). 'We hebben het in vijf dagen geschreven en krijgen tot onze vreugde alleen maar boze reacties,' zo meldt hij.

Icesave, DSB-bank, de huizenmarkt, ontslagen, aangekondigde bezuinigingen: zelden heeft een crisis in het kapitalistische systeem een snellere opeenvolging van over elkaar duikelende gebeurtenissen gezien als in de afgelopen twee jaar. Schaap ontvouwt in *De piramide van geluk* op hilarische wijze het systeem van de firma's List & Bedrog: de banken – die u en uw geld lokken en het graag beleggen – om het vervolgens, met uw voorkennis, in de zakken van de Dagobert Ducks en Bul Supers van deze tijd te laten verdwijnen. U moet maar afwachten wat u ervan terugziet. Zo werkt het systeem nu eenmaal.

Om één en ander in breder perspectief te plaatsen, beschrijft Schaap in uiterst summiere vogelvlucht het ontstaan van het geld en de geschiedenis van het bankieren: een geschiedenis van windhandel, niet-bestaand geld en woekerwinsten, zo blijkt, waarbij er maar één winnaar is: de bank.

De oplossing van Schaap voor de crisis is simpel: een economie die gekoppeld is aan een samenleving zorgt voor onevenwichtigheid en dus levert een economie zonder samenleving de beste stabiliteitsfactor op. Utopisch? Niet volgens Schaap, want wie nog langer aan dit systeem blijft vasthouden is op voorhand een loser. Afschaffen dit systeem, lijkt de boodschap, al stelt hij dit niet met zoveel woorden. Schaap grossiert weliswaar met formules en grafiekjes die zijn theorie ondersteunen, maar zijn verhaal over de theorie van cijfers, gebruikt door economen en bankiers, snijdt wel degelijk hout: 'De grootste tekortkoming van cijfers is dat ze niets zeggen. 2 + 2 = 4. Maar pas als er letters aan te pas komen, wordt het ingewikkeld: 2 kuddes olifanten + 2 olifanten = onbekend.' Schaap legt hiermee het kapitalistische systeem tot op het bot bloot. Simpeler kan het niet, zou je zeggen.

Wij zijn allemaal schuldig aan de economische malaise, zo stelt Schaap. De lezer die dit door de IJsbeerbank – 'waar de klant niets voorstelt en alles om winst draait' – gesponsorde boekje koopt, idem dito. Het feit dat Drukkerij Noorderzon ('Uw geld snel en veilig gedrukt') en de IJsbeerbank ('Wij bieden geen enkele dienst'), door middel van advertenties de lezer proberen over te halen tot investeren, plaatst de uitgave in een nogal discutabel licht, maar voor een ieder die zijn geld als sneeuw voor de zon wil zien verdwijnen, absoluut een onmisbaar boekje. En zeker zolang de 'crisis' duurt: uiterst actueel. (MS)

Jarich Schaap, De piramide van geluk, de financiele crisis in breder perspectief, derde druk (druk 1 en 2 zijn niet verschenen); Trottel Verlag, Berlin/Amsterdam 2009; 64 pag., 10,- euro (te bestellen bij www.rozenbergps.com; zie ook www.ijsbeerbank.nl).

HET NIEUWE NEDERLAND
EN DE ALGERIJNSE OORLOG

Niek Pas' boeiende boek is gelukkig meer dan een beschrijving van de Algerijnse oorlog (1954-1962) alleen. In een breed opgezette analyse, opgebouwd vanuit politiek-sociale en mentale ontwikkelingen in ons land en daarbuiten, laat hij zien hoe vanuit de dynamische jaren vijftig de dekolonisatie van Algerije vorm krijgt. De nadruk ligt daarbij in zijn boek sterk op de meer nationalistische bevrijdingsbeweging FLN, het Front de Libération Nationale. De strijd met een andere rivaliserende bevrijdingsbeweging, het Mouvement National Algérien (MNA) van Messali Hadj, wordt wel aangestipt maar verschillen worden niet verder uitgewerkt.

Eind jaren vijftig wordt de strijd in Algerije die eerst nog vanuit een westers zwart-wit Koude Oorlogsdenken bekeken wordt, steeds meer verbonden met de strijd om mensenrechten, burgerrechten en solidariteit op internationale schaal. Om de Universele Rechten van de Rechten van de Mens, aangenomen in 1948 en mede ondertekend door Frankrijk,

kan de publieke opinie in Frankrijk niet heen. Franse intellectuelen grijpen die Rechten mede aan om geruchtmakende martelingen door de Fransen te veroordelen die de machthebbers, ook die van ambassades, het liefst in de doofpot stoppen.
Frankrijk is in de jaren na de oorlog cultureel en intellectueel nog een toonaangevende natie. Nederlandse academici, journalisten en activisten die zich sterk met de Franse cultuur verbonden weten, krijgen op hun reizen naar Parijs informatie van een Franse oppositie die zeer divers is en de Algerijnse oorlog scherp veroordeelt. Het is het begin van het ontstaan van een brede coalitie van linkse pacivisten, radicale republikeinen, linkse katholieken en protestanten in Nederland. Die wil actie maar ook afkeuring van het Franse optreden door de Nederlandse regering. Die steunt echter president de Gaulle, houdt zich stil en is zelf verwikkeld met een vrijheidsstrijd in de eigen kolonie Nederlands-Indië.
Niek Pas toont duidelijk aan hoe de Nederlandse pers (onder andere *de Volkskrant* en *Vrij Nederland*) en de opkomende televisie (onder andere *Achter het Nieuws* en *Brandpunt*) belangrijke vehicles waren bij het stimuleren van meer bekendheid en informatie over de Algerijnse strijd. In een gelijktijdig proces tekende zich bij pers en televisie een groeiende professionaliteit af met de sterke wil tot onafhankelijke nieuwsgaring.
De wervende kracht van de tv bleek aan het eind van de jaren vijftig toen een benefietavond van de Vpro voor Algerijnse vluchtelingen in Marokko *Redt een Kind* twee tot drie miljoen kijkers trok. Vanaf de jaren zestig zou de televisie steeds meer, en met succes, inspelen op emoties van kijkers en het mobiliseren van het publiek.
Ook in de vormen van protest is een ontwikkeling waar te nemen. Eerst nog 'klassiek' (pamflet, petitie, inzamelen van geld, kleding of medicijnen) verbreden die protestvormen zich vanaf de jaren zestig met sit-ins (bijvoorbeeld rond het geruchtmakende valsemuntersproces tegen Sal Santen en Michel Raptis die daarmee het FLN wilden steunen), teach-ins (over bijvoorbeeld het thema geweld), happenings (Niek Pas is ook de schrijver van een veel geprezen studie over Provo!) en bezettingen van bedrijven en universiteiten (bijvoorbeeld het Maagdenhuis). Niek Pas constateert terecht dat deze oude en nieuwe vormen de opkomst van afwijkende meningen in het publieke domein aangeven: 'Het betekende een breuk met de oude op consensus gerichte maatschappelijke orde.' Er werd veelvuldig gedebatteerd over Nederland en de omringende (Derde)wereld met vaak ook felle discussies over ideeën, politiek en politieke strijd. Niek Pas: 'Een non-conformistische levenshouding won aan populariteit met daaraan gekoppeld een progressieve levenshouding.'
Niek Pas gaat ook uitgebreid in op de reacties op de Algerijnse kwestie in kringen van socialistische en katholieke intelligentia. Kenmerkend voor het protest was volgens hem de politiek-ideologische diversiteit en de, als positief ervaren, generationele mix binnen beide stromingen.
Diverse linkse stromingen, waaronder trotskisten en anarchisten, zagen in de strijd in Algerije duidelijke parallellen met de strijd tegen het fascisme in het interbellum. Terecht besteedt Pas aandacht aan de linkse pacifist Hein van Wijk, die als eerste aandacht vroeg voor de verschrikkingen van de oorlog in Algerije.
De Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog leidden in het sociaal-democratische kamp tot grote verschillen. Sal Tas en Jacques de Kadt evolueerden met hun nadruk op 'elite' en 'verstand' tot rabiate anticommunisten waarvan de tekenen al voor de oorlog (Jordaanopstand!) zichtbaar waren. Voor hen was het duidelijk: de strijd in Algerije is een strijd tegen het communisme. Het Sociaal-Democratisch Centrum van de PvdA schaarde zich wel achter de vrijheidstrijd, evenals het linkse studentenblad *Politeia*.
Linkse katholieken als Fons Hermans (de broer van) en hoogleraar Bernard Delfgaauw die in de jaren dertig nog met hun fascisme-flirt de politieke stilstand in de RKSP hadden willen doorbreken, ontpopten zich na de oorlog tot bijzonder linkse, kritische intellectuelen.
In publicaties tegen de Algerijnse oorlog en zijn gruwelen werd vaak verwezen naar de Tweede Wereldoorlog. Volgens Niek Pas illustreert het een karakteristieke trek die in Nederland in steeds toenemende mate zou gaan optreden: vervlechting van geschiedenis en moraal. De Tweede Wereldoorlog is méér dan toetsteen, meent hij, maar vooral ook hoeksteen van onze morele orde geworden. Vanaf de jaren zestig werd de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog tevens inzet van de roep om meer democratisering. Niek Pas: 'De bezetting fungeerde als referentiepunt voor progressieve krachten die zich verzetten tegen de als burgerlijk ervaren cultuur en de als vermolmd beschouwde politieke structuren.'
Toen in 1962 Frankrijk en het FLN na moeizame onderhandelingen de akkoorden van Evian tekenden, volgde voor Algerije een overgangsfase naar onafhankelijkheid. Acties in Nederland verflauwden. De bereidheid om actie te voeren verdween niet, maar verlegde zich soepel in de richting van de bevrijdingsstrijd van de Portugese kolonie Angola: het Angola comité was een feit.
Het boek van Niek Pas is een aanrader; het is jammer dat er niet ook illustraties in staan. (DdW)
Niek Pas, Aan de wieg van het nieuwe Nederland. Nederland en de Algerijnse oorlog 1954-1962; Wereldbibliotheek, Amsterdam 2008; 207 pag.; 18,- euro.

DE UTOPIE VAN DE HEBZUCHT

Omdat ik bij 'utopie' denk aan een mooie wereld, dus een zonder macht, zonder dwang, zonder belemmerende structuren, leken mij kapitalisme en utopie altijd lijnrecht tegenover elkaar te staan. Totdat ik *De erfenis van de utopie* van Hans Achterhuis las, en hem hoorde spreken bij lezingen over dat onderwerp. Ja, voor wie onder utopie een samenleving verstaat waarbij de idealen van bovenaf opgelegd worden, waarbij de ene groep mensen de anderen voorschrijft hoe ze moeten leven, voor diegene is een utopie een schrikbeeld. Zeker als verwezenlijking en instandhouding ook nog eens met geweld gepaard gaan.
Van zo'n autoritaire en gewelddadige utopie is kapitalisme een van de duidelijkste voorbeelden, maar vreemd genoeg ging het daar in het geheel niet over in *De erfenis van de utopie*. Naast de bekende utopische samenlevingen zoals beschreven door Plato en Thomas More kwamen in dat dikke boek met name linkse, socialistische utopiën aan bod. Ja ook daar kan het flink misgaan, zoals helaas vele malen en op grote schaal gebleken is.
Ik was gelukkig niet de enige die vond dat Achterhuis iets belangrijks vergeten was, bij zijn terechte kritiek op het autoritair streven naar zogenaamd ideale samenlevingen. Bij zijn lezingen over genoemd boek kreeg hij heel wat keer te horen: maar kapitalisme, is dat dan geen utopie?
Ja, is het antwoord, na een lange zoektocht, waarvan hij uitgebreid verslag doet in zijn nieuwste boek: *De utopie van de vrije markt*. Het boek, spannender dan zijn vorige boeken, bevat een kritische analyse, ja een ontmaskering van het kapitalisme. Niet dat zoiets nodig zou zijn voor anarchisten, die het kapitalisme altijd fel bekritiseerd en bestreden hebben, maar het is wel enorm nuttig voor mensen die denken dat ondanks alles kapitalisme toch het beste economische systeem is – en die mensen zijn er vrij veel in een tijd dat zelfs GroenLinks en de SP zich niet meer antikapitalistisch noemen.
Ook voor wie altijd al een felle tegenstander van de kapitalistische vrije markt was kan dit boek van Achterhuis interessant zijn. Ik heb het achter elkaar uitgelezen, met het vermoeden dat hier dan eindelijk een tip van de sluier opgetild wordt van wat mij al tijden intrigeert: hoe kan het toch dat dit economische systeem, ondanks alle ellende die er uit voortvloeit, wereldwijd succes heeft, en maar blijft voortwoekeren?

Terwijl de meeste utopiën bedacht zijn voordat ze werden uitgevoerd (àls ze al werden uitgevoerd), lijkt de vrije markt een objectief proces, dat niemand heeft bedacht en waarvoor niemand verantwoordelijk is. Er zou geen 'kapitalistisch manifest' bestaan.
Hans Achterhuis ontdekte echter dat een dergelijk manifest wel degelijk bestaat: *Atlas Shrugged*, een roman uit 1957, geschreven door Ayn Rand, een in Amerika zeer invloedrijke schrijfster/filosofe die in Europa nauwelijks bekend is. *Atlas Shrugged* gaat over een elite van neoliberale utopisten die de bestaande samenleving volledig kapotmaken, waarna ze de nieuwe wereld van het ultrakapitalisme op kunnen bouwen. Het boek geldt in de VS na de Bijbel als het belangrijkste boek van de afgelopen eeuw.
Dit kapitalistisch manifest blijkt zelfs de blauwdruk te vormen voor Milton Friedman en zijn 'Chicago Boys', die in het Chili van Pinochet gebruik hebben gemaakt van de militaire coup om hun neoliberale utopie versneld in te kunnen voeren. En Ayn Rand had een trouwe volgeling: Alan Greenspan, die tot 2006 president van de Amerikaanse Federal Reserve Bank was.
Het boek maakt duidelijk hoe anders veel Amerikanen denken, hoe het begrip vrijheid in het gangbare denken in de VS ontdaan is van iedere vorm van solidariteit. De neoliberale utopie van Ayn Rand staat lijnrecht tegenover sociale maatregelen zoals het recht op gezondheidszorg. Als er rechten moeten zijn, dan totaal andere, zoals het recht op wapenbezit.
Een nogal afstotelijk gedachtengoed. Maar Achterhuis zette zich over zijn weerzin heen. 'Het ultrakapitalistische mensbeeld van Ayn Rand wees ik in het verleden instinctief zo sterk af dat ik aan een serieuze bestudering van het neoliberalisme als utopie niet toekwam. Achteraf erken ik dat ik daarmee niet voldeed aan het adagium van Spinoza dat ik voor mijzelf als filosoof graag stel. Het gaat er Spinoza om de menselijke en maatschappelijke verhoudingen zonder vooringenomenheid te bestuderen, "mij er niet vrolijk over te maken, noch daarover te rouwen of ze te verachten, maar enkel ze te begrijpen". Welnu, als we willen begrijpen hoe bepaalde utopische beelden, ook na de kredietcrisis en de verkiezingsoverwinning van Obama, niet alleen de Verenigde Staten maar ook de rest van de wereld nog steeds in hun greep houden, dan is het noodzakelijk dat we de utopie van Ayn Rand bestuderen,' aldus Hans Achterhuis.
Naast de ideeën van Ayn Rand behandelt Achterhuis in dit boek het ontstaan van de marktmaatschappij, en de opvattingen over economie van Aristoteles, Adam Smith, Karl Marx, John Maynard Keynes, Friedrich von Hayek en andere invloedrijke denkers. Het boek sluit af met een hoofdstuk over de 'gerealiseerde utopie van de vrije markt'. Allemaal zeer de moeite waard.
Jammer vind ik het dat Achterhuis ook in dit boek het begrip utopie een louter negatieve betekenis geeft. Natuurlijk kán een utopie autoritaire of gewelddadige kanten hebben, maar dat is niet noodzakelijk zo. Je zou daarom op zijn minst twee soorten utopieën moeten onderscheiden, autoritaire en niet-autoritaire. Anarchisme blijft hèt voorbeeld van een gewenste wereld zonder autoritaire structuren – en dat geldt ook voor de weg er naartoe. Is het volgens Achterhuis gevaarlijk naar zo'n wereld te streven? Een mooi onderwerp voor een volgend boek.
Dit boek wil ik in elk geval van harte aanbevelen, ik ben er de wereld weer ietsje beter door gaan begrijpen. Nu nog haar veranderen – maar dat blijft waarschijnlijk voorlopig een (mooie) utopische droom. (RW)
Hans Achterhuis, De utopie van de vrije markt, Lemniscaat, Rotterdam 2010; 320 pag.; 17,95 euro.

Beste lezer(es),

***In dit nummer 171 (Brood & Spelen) aandacht voor sport en spel. Hoewel ook de positieve aspecten van sportbeoefening aan de orde komen, ligt het accent op de inbedding van sport in het hedendaagse consumptiekapitalisme.**

***Dit themanummer is de derde aflevering van de 38ste jaargang. Eind van dit jaar verschijnt de vierde en laatste aflevering van 2010. In het vorige nummer (*de AS* 169/170, gecombineerd met het Zeventiende Jaarboek Anarchisme) stond abusievelijk 37ste jaargang vermeld.**

***Wat betreft de illustraties: de houtsnede (1923) op het omslag is van Frans Masereel, zo ook die op pag. 42 (fragment); de illustraties op pag. 52 en pag. 54 zijn van de Franse striptekenaar Tardi, de tekening op pag. 17 is van ZAK (Jacques Moeraert), oorspronkelijk verschenen in *De Morgen*; van Walter Grammaté is Der Rebell (1918) op pag. 37, van Werner Heldt is Aufmarsch der Nullen (1933) op pag. 4 en van Konstanty Maria Sopocko is Parademarsch (1932) op pag. 65.**

***Op 23 oktober 2010 vindt in Utrecht de anarchistische boekenmarkt plaats onder de naam 'Vrije boekenmarkt'. Info: boekenmarkt@ak-utrecht.nl**
Op 20 en 21 november 2010 wordt in Tilburg het jaarlijkse festival 2Dh5 georganiseerd. Onder meer zal aandacht besteed worden aan de religieus-anarchist Leo Tolstoj, die precies 100 jaar terug overleed. Info: www.2dh5.nl
Zeer waarschijnlijk op zondagmiddag 26 november 2010 vindt de jaarlijkse Domela-lezing plaats in het Ferdinand Domela Nieuwenhuis Museum in Heerenveen (0513-623408)

***Alle afleveringen van het tijdschrift en overige uitgaven van *de AS* kunnen voordelig besteld worden door gebruik te maken van onderstaande aanbieding(en):**
AANBIEDING 1: dit pakket omvat alle tot nu toe verschenen nummers, origineel dan wel herdruk, plus het apart verschenen Eerste Jaarboek Anarchisme alsmede de onmisbare Bibliografie van de jaargangen 1 tot en met 26 van *de AS* voor 110,- euro (inclusief verzendkosten).
AANBIEDING 2: met uitzondering van het Eerste Jaarboek Anarchisme en de Bibliografie ontvangt u alle boeken en brochures die *de AS* inmiddels naast het tijdschrift heeft uitgebracht (zie het overzicht Uitgaven hierna) voor 50,- euro (inclusief verzendkosten).
AANBIEDING 3: alle uitgaven, zoals genoemd in aanbieding 2 plus het Eerste Jaarboek en de Bibliografie, ontvangt u voor 60,- euro (inclusief verzendkosten).
Bestellen via rekeningnummer 4460315 van *de AS*, postbus 43, 2750 AA Moerkapelle, met vermelding van de gewenste aanbieding(en).

Redactie en administratie *de AS*.

LOSSE EXEMPLAREN

Zolang de voorraad strekt zijn tegen gereduceerde prijs losse exemplaren verkrijgbaar van een groot aantal eerder verschenen afleveringen van De AS. Men kan deze nummers bestellen door storting/overmaking van 2,25 euro per exemplaar (inclusief verzendkosten) op postgiro 4460315 van De AS, postbus 43, 2750 AA Moerkapelle. In verband met de verzendkosten moet voor tenminste 6,75 euro besteld worden!

Leverbaar zijn de volgende afleveringen: nr. 38 (Bedrog van het kapitaal), nr. 41 (Gezondheidszorg), nr. 42/43 (Proudhon), nr. 44/45 (Onkruit & Antimilitarisme), nr. 46 (USA), nr. 47 (Geweld), nr. 55/56 (Politieke vorming), nr. 59/60 (Anarchistische perspectieven), nr. 61 (Marx), nr. 64 (De crisis), nr. 65 (Nationalisme & bevrijdingsbewegingen), nr. 66 (Een libertaire staat?), nr. 67 (Arbeidsethos), nr. 68 (Anarchisme & utopie), nr. 69 (Nieuwe sociale bewegingen), nr. 70 (Clara Wichmann), nr. 71 (Staatskunst of straatcultuur), nr. 72 (Eigendom), nr. 73 (Technologie), nr. 74 (Spanje 1936-1986), nr. 75 (Macht), nr. 77 (De verwording van rechts), nr. 78 (Max Stirner), nr. 79 (Musica Anarchica), nr. 80 (Berlijn), nr. 81 (Onderdak), nr. 82 (Tegenethiek), nr. 84 (Oost-Europa), nr. 86 (Literatuur), nr. 87 (Domela Nieuwenhuis), nr. 88 (De staat van de ecologie), nr. 89 (Onder anarchisten), nr. 90 (De verlokking van rechts), nr. 91 (Murray Bookchin), nr. 92 (Menselijke natuur en anarchisme), nr. 93 (Stad, straat, federatie), nr. 94 (Het labyrint van de vrijheid), nr. 95 (Christen-anarchisme), nr. 96 (Buitenstaanders over anarchisme), nr. 97 (Israel), nr. 98 (Transport), nr. 99 (Sarajevo), nr. 100 (Beeldvorming), nr. 101 (Media), nr. 102 (Nederland immigratieland), nr. 103 (William Godwin), nr. 104/105 (België), nr. 106 (Economie), nr. 107 (Politiek), nr. 111 (Voorheen Sovjetunie), nr. 113 (Gustav Landauer), nr. 114 (Poëzie als ordeverstoring), nr. 115 (Latijns Amerika), nr. 117 (Domela als internationale figuur), nr. 118 (Italie), nr. 121 (Leren), nr. 124 (Dieren), nr. 125 (Disciplinering), nr. 128 (Armoede), nr. 129 (Frankrijk), nr. 132 (Afrika), nr. 133 (Techno), nr. 136 (Tolerantie), nr. 137 (Globaal), nr. 140 (Dood), nr 141 (Boeken), nr. 142 (Tiende Jaarboek Anarchisme), nr. 143 (Erich Muhsam), nr. 144 (De staat van de staat), nr. 145 (Atalanta), nr. 146 (Ivan Illich), nr. 147 (Jazz), nr. 150 (Stalin in Spanje), nr. 151 (Nederlandse anarchisten 1933-1945), nr. 155 (Manifesten), nr. 156 (Dertiende Jaarboek Anarchisme/Ontworteling van Europa), nr. 157 (Schrijvers & anarchisme), nr. 158 (Nederlandse anarchisten in de Tweede Wereldoorlog), nr. 163 (Wim de Lobel filosoof, vrijdenker, anarchist), nr. 164 (Liefde), nr. 167 (Sacco en Vanzetti), nr. 168 (Voedsel).

Sommige originele afleveringen, met name dubbelnummers, kosten 4,50 euro per stuk. Het betreft: nr. 109/110 (De bevrijding van het anarchisme), nr. 112 (Tweede Jaarboek Anarchisme), nr. 116 (Derde Jaarboek Anarchisme), nr. 119/120 (Vierde Jaarboek Anarchisme), nr. 122/123 (Vijfde Jaarboek Anarchisme), nr. 126/127 (Zesde Jaarboek Anarchisme/Anarchisme inNederland), nr. 130/131 (Zevende Jaarboek Anarchisme/Landbouw), nr. 134/135 (Achtste Jaarboek Anarchisme/Guy Debord en het situationisme), nr. 138/139 (Negende Jaarboek Anarchisme/De verloedering van het landschap), nr. 148/149 (ElfdeJaarboekAnarchisme/Opgesloten), nr. 152/153/154 (Twaalfde Jaarboek Anarchisme), nr. 159/160 (Veertiende Jaarboek Anarchisme/Cinema Anarchistica), nr. 161/162 (Vijftiende Jaarboek Anarchisme), nr. 165/166 (Zestiende Jaarboek Anarchisme), nr. 169/170 (Zeventiende Jaarboek Anarchisme/Kapitalisme: van crisis naar crisis).

Alle inmiddels uitverkochte afleveringen van De AS zijn overigens herdrukt. Deze kosten zonder uitzondering 2,25 euro per exemplaar. Het gaat om de volgende afleveringen: nr. 1 (Syndicalisme), nr. 2 (Marxismekritiek), nr. 3 (Anarchisme vandaag), nr. 4 (Vrouwenbevrijding), nr. 5 (Zelfbeheer), nr. 6 (Registratie), nr. 7 (Energie), nr. 8 (Anarchisme & parlement), nr. 9/10 (Onderwijs, opvoeding, misvorming), nr. 11 (De vakbeweging in de krisis), nr. 12 (De Grote Depressie), nr. 13 (Terrorisme), nr. 14 (Godsdienst), nr. 15/16 (Fascisme), nr. 17 (Misdaad en straf, met teksten van Clara Wichmann), nr. 18 (Arthur Lehning), nr. 19 (Antimilitarisme), nr. 20 (Monarchie en Oranje), nr. 21/22 (Bakoenin), nr. 23 (Duitsland), nr. 24 (Anarchisme), nr. 25 (Organisatie), nr. 26 (Kiezen of delen), nr. 27 (Bouwen & wonen), nr. 28 (Kropotkin), nr. 29/30 (Veiligheid), nr. 31 (Milieu ~ macht), nr. 32 (Ontwikkelingshulp?), nr. 33/34 (Sexualiteit), nr. 35 (Anarchisten en de staat), nr. 36 (Europa), nr. 37 (Anarchisme en wetenschap), nr. 39/40 (Anton Constandse en het anarchisme), nr. 48 (Kunst & Anarchie), nr. 49 (Stembiljet of sociale aktie), nr. 50/51/52 (Anarchisme over de grenzen), nr. 53 (De Staat van verzorging), nr. 54 (Schijnanarchisme), nr. 57 (Tolstoj), nr. 58 (Cooperaties en collectieven), nr. 62 (Bart de Ligt), nr. 63 (Anarchie & avantgarde), nr. 76 (De sociocratie van Kees Boeke), nr. 83 (Provo), nr. 85 (Anarchafeminisme), nr. 108 (Wim van Dooren filosoof, humanist, anarchist). Ook voor deze herdrukte afleveringen geldt dat in verband met de verzendkosten voor tenminste 6,75 euro besteld moet worden.

UITGAVEN DE AS

De AS brengt naast het tijdschrift een serie reprints van (oudere) anarchistische pamfletten en brochures. In deze reprint-reeks van (soms curieuze) geschriften zijn verschenen:
—Anton Constandse, Anarchisme; een uit 1930 daterende, 14 p. omvattende beschouwing die bij Constandse's eigen uitgeverij de Albatros verscheen (bestelnummer: 001);
—R. Tamminga, Theorie en praktijk van het nemen; een begin deze eeuw door de schrijver in eigen beheer uitgegeven brochure van 16 p., waarin het neem- en eetrecht wordt verdedigd (bestelnummer: 002);
—Henk Eikeboom, De anarchist en het huwelijk; een 24 p. tellende, in 1921 bij Libertas (de drukkerij van Rijnders' Vrije Socialist) verschenen betoog van Henk Eikeboom dat veel stof deed opwaaien. Clara Wichmann sabelde Eikebooms pleidooi voor 'Stirneriaanse lustbeleving' fijntjes neer (bestelnummer: 003);
—Anton Constandse, Heinrich Heine als dichter en denker; een uit 1928 daterende, 48 p. tellende brochure van Constandse, opgenomen in de bundel Groote Persoonlijkheden, een uitgave van Orion (1928) die sindsdien nooit herdrukt is (bestelnummer: 004);
—J. Bedeaux en K.A. Fraanje, Rhapsoden, zangen in modern gewaad; een bundel die in 1951 verscheen bij Het Rode Boek te Rotterdam. Met een inleiding van B. Damme. 64 p. (bestelnummer: 005);
—Simon Radius, Proudhon over kerk en samenleving; een in 1981 bij de Vrije Gedachte verschenen essay. 42 p. (bestelnummer: 006);
—Piet Kooijman, Heden, verleden en toekomst in zakformaat; een reprint van de in 1935 voor het eerst verschenenbrochure over de voorhoedefunctie van de gedeklasseerden ('neem en eet'), aangevuld met een herdruk van het artikel De vooruitzichten der arbeidersbeweging uit datzelfde jaar en een biografische schets van Piet Kooijman door Hans Ramaer. 48 p. (bestelnummer: 007);
—Spanje 1936-1966. Een 47 p. tellende geïllustreerde special van het anarchistisch tijdschrift De Vrije (juli 1966) met een interview met een oud-Spanjestrijder en verder bijdragen van o.a. Rudolf de Jong, Jose Peirats, Hem Day en Victor Garcia (bestelnr.: 008). Deze reprints kan men franco per post ontvangen door storting/overmaking op postgirorekening 4460315 van De AS in Moerkapelle met vermelding van bestelnummer(s). De prijs bedraagt 3,25 euro per exemplaar. Let op: de bestelnummers 001, 002 en 003 zijn uitsluitend verkrijgbaar in één pakket, waarvoor de standaardprijs van3,25 euro geldt. In verband met de verzendkosten moet voor tenminste 6,50 euro besteld worden.

Behalve de reprint-reeks levert De AS diverse andere eigen uitgaven, zowel herdrukken als originele uitgaven. Deze boeken en brochures zijn te bestellen door storting/overmaking op postgirorekening 4460315 van De AS te Moerkapelle. De prijzen zijn inclusief verzendkosten.
—Bibliografie De AS, jaargangen 1972-1998; 105 p.; 6,90 euro.
—Paul Eltzbacher, Anarchisme; herdruk in paperback van de Nederlandse vertaling uit 1903; 293 p., 13,90 euro.
—Eerste Jaarboek Anarchisme; in 1994 verschenen als aparte uitgave; 151 p.; 5,90 euro.
—Hans Ramaer, Het onbegrepen anarchisme. Tekst van een lezing opgenomen in de bundel 'De Ideologieën' (Studium Generale, Utrecht 1994);12 p.; 1,25 euro.
—Hans Ramaer, Het individualisme van Anton Constandse. Tekst van de achtste Anton Constandselezing (1994) voor De Vrije Gedachte in brochurevorm; 22 p.; 1,90 euro.
—Anton Constandse, De zelfvernietiging van het protestantisme, een oorspronkelijk in 1926 verschenen kritische beschouwing van de godsdienst; herdruk in paperback; VIII + 120 pag.; 6,90 euro.
—Anton Constandse, De ellende der religie; herdruk brochure uit 1923; 20 p.; 1,25 euro.
—Anton Constandse, God is het kwaad; herdruk brochure uit 1924; 31 p.; 1,90 euro.
—Anton Constandse, Kan er een God zijn?; herdruk brochure uit 1927; 16 p.; 1,25 euro.
—Anton Constandse, Godsdienst is opium voor het volk; herdruk brochure uit 1929; 15 p.; 1,25 euro.
—Anton Constandse, Nederland, God en Oranje; herdruk van brochure uit 1932; 15 p.; 1,25 euro.
—Jos van Veen, De carrière der zeven Oranjes in de Nederlandsche gewesten 1544-1795; oorspronkelijk in 1929 (?) door Gerhard Rijnders (Bibliotheek voor Ontspanning en Ontwikkeling te Zandvoort) uitgegeven kritische geschiedschrijving; herdruk in paperback; 190 p.; 9,50 euro.

AANBIEDINGEN

De AS presenteert diverse afgeprijsde boeken en brochures. Van sommige titels is slechts een gering aantal exemplaren voorradig, dus gelden deze aanbiedingen zo lang de voorraad strekt. De prijzen zijn inclusief verzendkosten. Bestellen via overmaken van uw betaling(en) met vermelding van titel(s) op giro 4460315 van De AS in Moerkapelle. Het betreft:
—Thom Holterman, Recht en politieke organisatie,. Een onderzoek naar convergentie in opvattingen omtrent recht en politieke organisatie bij sommige anarchisten en sommige rechtsgeleerden; Tjeenk Willink, Zwolle 1986; 310 pag.; 14,90 euro.
—Thom Holterman en Henc van Maarseveen (ed.), Law in anarchism; Erasmus University, Rotterdam 1980; 177 pag.; 7,50 euro. (Een selectie van bijdragen aan het in 1979 gehouden internationale seminar anarchism & law met onder meer artikelen over Spooner, Proudhon en Kropotkin.)
—Ton Geurtsen, De fabel van het linkse ongelijk, met libertaire teksten van Rosa Luxemburg, Anton Pannekoek, Henriëtte Roland Holst en Arthur Lehning; Rode Emma, Amsterdam 1990;111 pag.; 7,50 euro.
—Arthur Lehning, Lenin en de revolutie. Marxisme en anarchisme in de Russische revolutie; Rode Emma, Amsterdam 1994; 151 pag.; 10,90 euro. Deze uitgave is een uitgebreide en geïllustreerde editie van de in 1972 bij Van Gennep verschenen Nederlandse vertaling van de oorspronkelijke Duitse artikelenserie, getiteld 'Radendemocratie of staatscommunisme'.
—Hans Ramaer, De dans om het nucleaire kalf; Ram, Rotterdam 1975 (tweede druk); 136 pag; 3,00 euro. (Een politiek-economische geschiedenis van het kernenergiebeleid in Nederland vanaf 1939.)
—Arie Hazenkamp, 75 jaar Pinksterlanddagen op het terrein Tot Vrijheidsbezinning in Appelscha 1933-2008; (Appelscha 2008); 68 pag; 4,50 euro.

KELDERUITGEVERIJ

Kelderuitgeverij graaft niet meer verkrijgbare teksten op uit de archieven van de geschiedenis. Teksten die niet vergeten moeten worden, herinneringen van en monumenten voor mensen die hun leven eraan gewijd hebben een rechtvaardiger maatschappij te scheppen. We maken deze teksten opnieuw op, steken ze in een nieuwe jas en maken ze weer beschikbaar. Steeds in kleine oplages met de uiterste zorg voor de kwaliteit van de inhoud en van de vorm.

Roodboek. Van der Lubbe en de Rijksdagbrand. Publicatie van het Internationaal Van der Lubbe Comité, 2001. 141 pag.; ill.; 14 euro – *Dossier van der Lubbe*. Brochures, vlugschriften en artikelen over Marinus van der Lubbe en de brand in de Rijksdag uit radencommunistische, anarchistische, antimilitaristische en anarcho-syndicalistische hoek, 2004. 220 pag.; ill.; 20 euro – Vera Figner. *Nacht over Rusland.* I: Vrijheid of dood II: Twintig jaar in de kazematten III: Terug in de wereld, 2002. 3 delen in cassette: 183 pag., 135 pag., 155 pag.; ill.; 35 euro – Louis Mercier Vega. *Zonder papieren.* Nawoord Rudolf de Jong, i.s.m. uitgeverij Iris, 2002. 152 pag; ill.; 14 euro – Augustin Souchy. *Revolutie en burgeroorlog. Spanje 1936-1939.* Inleiding Rudolf de Jong, 2002. 249 pag.; ill.; 18 euro – Jacques J. Giele. *Arbeiderszelfbestuur in Spanje 1936-1939.* Een verslag van de collectivisatie van de Catalaanse economie tijdens de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939, 2004. 270 pag.; ill.; 22 euro – Alexander Berkman. *ABC van het Anarchisme.* i.s.m. uitgeverij De Vooruitgang, 2003. 140 pag.; ill.; 12 euro – Peter Kropotkin. *De Verovering van het Brood* Inleiding Marius de Geus, 2004. 238 pag.; 20 euro – Peter Kropotkin. *Wederzijdse Hulp, een factor in de evolutie.* Inleiding Marius de Geus, 2004. 288 pag.; 22,50 euro – Piet Honig. *Herinneringen van een Rotterdams Revolutionair.* Bezorgd door Bert Altena, 2005. 462p ill; 25 euro – Seán M. Sheehan. *Anarchisme, een reisgids*. 2006. 152 pag.; ill.; 17,50 euro – Peter Kropotkin. *Idealen en werkelijkheid in de Russische literatuur*. 2007. 350 pag.; ill.; 27,50 euro – Jacques J. Giele. *De Eerste Internationale in Nederland 1868-1876*. 2008. 276 pag.; ill.; 22,50 euro – Albert de Jong. *F. Domela Nieuwenhuis,een biografie*, 2008. 81 pag.; ill.; 12 euro. – Anton Constandse. *De bron waaruit ik gedronken heb. Herinneringen.* Inleiding Rudolf de Jong; ca 150 pag.; ill.; ca 16 euro – Leo Tolstoj. *Het sprookje van Ivan de Dwaas*, met illustraties van Leo Schatz, vertaling: Tom Eekman; i.s.m. GrotesQue; Utrecht/Amsterdam 2009, 84 pag, 33.00 euro, Anton Constandse. *De Autobandieten* i.s.m. uitg. De Vooruitgang, met een inleiding van Dick Gevers, 114 pag; 14,50 euro.

In voorbereiding: *Sacco en Vanzetti. Brieven* i.s.m. uitg. Iris en uitg. De Vooruitgang; Max Nettlau. *Bakunin in Dresden*; Jacques J. Giele. *De pen in de aanslag* en *Studies naar de negentiende arbeidersbeweging*.

Op onze site www.kelderuitgeverij.nl kun je meer over deze boeken lezen. Voor bestellingen mail naar kelderuitgeverij@xs4all.nl. Bovenstaande prijzen zijn exclusief porto.

UITGEVERIJ DE *VOORUIT*GANG

Alexander Berkman, *ABC van het anarchisme.* Klassieke uiteenzetting van anarchistische beginselen. 137 p. 12,00 (excl. verzendkosten)

Anton Constandse, *Anarchisme van de daad.* Beschrijving van houding, opvattingen en activiteiten van militante anarchisten in revolutionaire situaties. 173 p. 12,00 (excl. verzendkosten)

De uitgaven zijn te bestellen bij vooruitgang@orange.nl